

Kriminalističke teme

RIJEČ UREDNICE

Marija LUČIĆ-ĆATIĆ

Poštovane čitateljice i čitatelji,

osobito mi je zadovoljstvo predstaviti prvi dvobroj „Kriminalističke teme“ za 2022. godinu, koji sadrži pet iznimno interesantnih znanstvenih i stručnih radova iz domena kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija te jedan prikaz univerzitetskoga udžbenika.

Ovaj dvobroj obuhvata izvorni naučni rad koautorica Elvire Čekić, profesorice na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu i Dženane Husremović, profesorice na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu te koautora Danijela Maleča, profesora na Pedagoškom fakultetu Univerziteta u Sarajevu i Aida Smajića, profesora na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu pod nazivom „*Psihičke posljedice pandemije Covid-19 kod studenata Univerziteta u Sarajevu*“. U navedenom radu koautorski tim ispituje utjecaj pandemije COVID-19 na psihičko stanje studentica i studenata Univerziteta u Sarajevu, koje se manifestira u određenim vrstama i stupnju psihičkih posljedica te ispituje različite aspekte općeg psihičkog funkcioniranja u situaciji online učenja i podučavanja. Temeljem istraživanja koje je provedeno u šestom mjesecu 2021. godine na uzorku od 3439 studentica i studenata Univerziteta u Sarajevu zaključuju da pandemija ima značajan psihološki utjecaj na studente kojima je potrebna intervencija u unapređenju mentalnog zdravlja.

Naredni rad predstavlja prethodno saopćenje koautora Roberta Mijalića Krešića, i Damira Juras iz Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske pod naslovom „*Jačanje integriteta polaznika policijskog obrazovanja u Republici Hrvatskoj kao antikorupcijska mjera*“ u kojem koautori, prepoznajući važnost uloge policije u sprječavanju i sankcioniranju korupcije, kao i postojanje policijske korupcije, vrše analizu podataka o koruptivnim radnjama policijskih službenika i provode istraživanje među polaznicima policijskog obrazovanja u Republici Hrvatskoj o percepciji korupcije u policiji i mjerama za njezino suzbijanje. Temeljem provedenog istraživanja koautorski tim zaključuje da korupcija u policijskim organizacijama otežava provedbu zakona i borbu protiv korupcije te ističu neophodnost korištenja preventivnih i represivnih mjera u svrhu svođenja korupcije u policiji na najmanju mjeru.

Potom slijedi pregledni znanstveni rad autorice Edite Hasković, docentice na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu pod naslovom „*Uspón rasizma i ksenofobije u doba pandemije COVID-19 kao izraz njihove višestoljetne povijesti – sociološki i sigurnosni aspekt*“. U navedenom radu autorica, postavljajući težište rada na razmatranju utjecaja pandemije COVID-19 na intenziviranje rasizma i ksenofobije u međunarodnim okvirima, polemizira o prodoru neonacionalizma i ksenofobije u predpandemijskoj eri, povijesnom osvrtu na kauzalno-posljedični odnos epidemija, rasizma i ksenofobije te usponu rasizma i ksenofobije u doba pandemije COVID-19. U konačnici autorica zaključuje da se usporedo s internacionalizacijom epidemije virusa COVID-19

internacionalizirao i virus straha i mržnje prema onome što nosi odrednicu drugog i drugačijeg te da se time pandemija koronavirusa, po uzoru na zarazne bolesti koje su obilježile povijest 19. i 20. stoljeća, pa i znatno ranije, profilirala kao značajan generator rasizma i ksenofobije.

Nadalje, dvobroj nudi stručni članak autora Zoran D. Todorovića iz Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije pod naslovom „*Uloga Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u sprovođenju etničkog čišćenja albanskog stanovništva na Kosovu i Metohiji od 1998. do 1999. godine*“. U navedenom radu autor daje preglednu sliku eskalacije oružanog sukoba na Kosovu i Metohiji i polemizira ulogu Ministarstva unutrašnjih poslova u provođenju etničkog čišćenja albanskog stanovništva na Kosovu i Metohiji tokom 1998. i 1999. godine ističući potrebu javnog sagledavanja povijesnog konteksta u kojima su se ovi događaji desili te aktualizirajući budući odnos društva prema principima profesionalizma i izgradnje državnog aparata sile koji će imati ozbiljne kontrolne mehanizme radi sprečavanja njegove eklatantne zloupotrebe.

Dvobroj potom donosi stručni članak koautora Olivera Bakreskog, profesora sa Filozofski fakultet, Univerzitet „Sv. Kiril i Metodije“, Skoplje i koautorice Lete Bardžieve, sa Filozofski fakultet, Univerzitet „Sv. Kiril i Metodije“, Skoplje pod naslovom „*Koordinacija sigurnosnog sektora kao preduslov efikasnog upravljanja Covidom-19*“ u kojem koautorski tim vrši analizu koordinacije sigurnosnog sektora makedonske države tijekom pandemije COVID-19 te ukazuje na potrebu unapređenja koordinacije sigurnosnog sektora u cilju pravilnog, koordiniranog i sinkroniziranog djelovanja svih aktera u složenim sigurnosnim okolnostima.

U konačnici dvobroj nudi prikaz knjige „*Međunarodno krivično procesno pravo: struktura i pravila postupka pred međunarodnim krivičnim sudovima*“ koautora prof. dr. Tadije Bubalovića i prof. dr. Nezira Pivića. Prikaz je priredio Enis Omerović sa Prince Sultan University, College of Law, Riyadh.

I ovom prigodom također želim zahvaliti svim autoricama i autorima te koautoricama i koautorima na dostavljenim radovima, recenzenticama i recenzentima te članicama i članovima Redakcije koji su svojim sugestijama i prijedlozima unaprijedili kvalitetu i omogućili publiciranje još jednog izdanja časopisa „*Kriminalističke teme*“. Nadam se da će čitateljice i čitatelji i u ovom broju pronaći interesantne i upotrebljive sadržaje.

Glavna i odgovorna urednica
Prof. dr. Marija Lučić-Čatić

PSIHIČKE POSLJEDICE PANDEMIJE COVID-19 KOD STUDENATA UNIVERZITETA U SARAJEVU PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF THE COVID-19 PANDEMIC ON STUDENTS OF THE UNIVERSITY OF SARAJEVO	1
<i>ELVIRA ČEKIĆ</i> <i>DŽENANA HUSREMOVIĆ</i> <i>DANIEL MALEČ</i> <i>AID SMAJIĆ</i>	
JAČANJE INTEGRITETA POLAZNIKA POLICIJSKOG OBRAZOVANJA U REPUBLICI HRVATSKOJ KAO ANTIKORUPCIJSKA MJERA STRENGTHENING THE INTEGRITY OF POLICE EDUCATION STUDENTS IN THE REPUBLIC OF CROATIA AS AN ANTI-CORRUPTION MEASURE	23
<i>ROBERTA MIJALIĆ KREŠIĆ</i> <i>DAMIR JURAS</i>	
USPON RASIZMA I KSENOFOBIJE U DOBA PANDEMIJE COVID-19 KAO IZRAZ NJIHOVE VIŠESTOLJETNE POVIJESTI – SOCIOLOŠKI I SIGURNOSNI ASPEKT THE RISE OF RACISM AND XENOPHOBIA DURING THE COVID-19 PANDEMIC AS AN EXPRESSION OF THEIR CENTURIES-OLD HISTORY – A SOCIOLOGICAL AND SECURITY ASPECT	45
<i>EDITA HASKOVIĆ</i>	
ULOGA MINISTARSTVA UNUTRAŠNJIH POSLOVA REPUBLIKE SRBIJE U SPROVOĐENJU ETNIČKOG ČIŠĆENJA ALBANSKOG STANOVNIŠTVA NA KOSOVU I METOHIJI OD 1998. DO 1999. GODINE THE ROLE OF THE MINISTRY OF THE INTERIOR OF THE REPUBLIC OF SERBIA IN THE CONDUCT OF ETHNIC CLEANSING OF THE ALBANIAN POPULATION IN KOSOVO AND METOHIJA FROM 1998 TO 1999	73
<i>ZORAN D. TODOROVIĆ</i>	
KOORDINACIJA SIGURNOSNOG SEKTORA KAO PREDUSLOV EFIKASNOG UPRAVLJANJA COVIDOM-19	91
<i>OLIVER BAKRESKI</i> <i>LETA BARDŽIEVA</i>	
MEĐUNARODNO KRIVIČNO PROCESNO PRAVO: STRUKTURA I PRAVILA POSTUPKA PRED MEĐUNARODNIM KRIVIČNIM SUDOVIMA: PRIKAZ UNIVERZITetskOGA UDŽBENIKA	103
<i>ENIS OMERović</i>	

PSIHIČKE POSLJEDICE PANDEMIJE COVID-19 KOD STUDENATA UNIVERZITETA U SARAJEVU

Izvorni naučni rad

Primljeno / Received: 11. 11. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 8. 3. 2022.

Elvira ČEKIĆ
Dženana HUSREMOVIĆ
Daniel MALEČ
Aid SMAJIĆ

Sažetak

Cilj istraživanja bio je ispitati uticaj pandemije COVID-19 na psihičko stanje studenata Univerziteta u Sarajevu, koje se manifestuju u određenim vrstama i stepenu psihičkih posljedica i ispitati različite aspekte opšteg psihičkog funkcioniranja, koje je posebno važno u situaciji online učenja i podučavanja. Istraživanje je provedeno u julu 2021. na uzorku od 3439 studenata Univerziteta u Sarajevu. Primijenjeni su sljedeći mjerni instrumenti: Skala depresivnosti, anksioznosti i stresa (DASS- 21), Skala suočavanja sa stresom i Upitnik sociodemografskih obilježja. Rezultati su pokazali da su među studentima prisutni depresija, anksioznost i stres u nivou koji zahtijeva organizaciju dodatnih intervencija. Simptomi su značajno prisutniji među studenticama u odnosu na studente. Testiranje razlika između studenata fakulteta različitih grupacija pokazalo je da najveće vrijednosti depresivnosti imaju studenti umjetničke grupacije, a potom humanističkih nauka, a najmanje studenti društvene grupacije. Rezultati su pokazali da pozitivno suočavanje sa stresom predstavlja zaštitni faktor za simptome anksioznosti, depresivnosti i stresa, dok je negativni stil suočavanja faktor rizika za psihičko zdravlje studenata. Dobijeni rezultati sugeriraju da pandemija ima značajan psihološki uticaj na studente kojima je potrebna intervencija u unapređenju mentalnog zdravlja.

Ključne riječi

pandemija, psihičke posljedice, studenti, online učenje, stres, depresivnost

UVOD

Pandemija COVID-19 je za kratko vrijeme dovela gotovo do kolapsa međunarodnog poretka, sa velikim gubitkom u svim oblastima, a najprije u životima i zdravlju svjetske populacije. U Bosni i Hercegovini prvi slučaj virusa COVID-19 potvrđen je početkom marta 2020. Zbog kulminacije iznenadnih i naglih porasta zabilježenih slučajeva tokom kratkog vremenskog perioda preduzete su mjere za ublažavanje pandemije kao što je fizičko distanciranje i izolacija zaraženih osoba. Život

u vrijeme pandemije promijenio se na više načina, uključujući razdvojenost od članova porodice koji spadaju u rizičnu grupu, nemogućnost obavljanja zdravstvenih pregleda, nepostojanje uslova za rad od kuće, izolaciju i samoizolaciju, nedostatak društvenog života, uznemirenost, bol i tugu za najbližim članovima porodice, prijateljima i kolegama zbog smrti, osjećaj ugrožene sigurnosti, oštećeno i narušeno zdravlje (Huang i sar., 2020; Zhang i sar., 2020; Mudenda i sar., 2021).

Na osnovu svega navedenog, pandemija COVID-19 može se smatrati akutnim i nekontrolisanim stresorom jakog intenziteta, koji bi mogao imati značajne efekte na mentalno zdravlje pojedinca i ljudske zajednice (Zhang i sar., 2020), odnosno traumatski događaj sa negativnim posljedicama posttraumatske psihopatologije (Di Giuseppe, Gemignani i Conversano, 2020). Patel, Patel i Patel (2020) tvrde da će ljudi koji su zatvoreni ili su u karanteni vrlo vjerovatno razviti širok raspon simptoma psihološkog stresa i poremećaja i simptome posttraumatskog stresa. Također, za očekivati je da su ljudi, za vrijeme perioda zatvaranja, a zbog frustracije, više patili zbog snižene radne efikasnosti, prihoda porodice i negativnih misli.

Kao posljedica pandemije koronavirusa uočeno je povišeno prisustvo određenih emocionalnih, kognitivnih i ponašajnih reakcija, koje uključuju osjećaj bespomoćnosti, nedostatak kontrole, nesigurnosti i nepredvidivosti, bolne osjećaje straha, zabrinutosti, napetosti i pritiska, iracionalnu paniku, tugu i patnju zbog gubitka, ljutnju, pojačanu iritabilnost, bezvoljnost, smetnje spavanja, promjenu u apetitu, poteškoće u koncentraciji, probleme sa učenjem, nedostatak intrinzične motivacije, dezorganizaciju, zbunjenost, iscrpljenost, smanjenu radnu produktivnost, osjećaj krivice, pretjeranu infodemiju (bilo da je naučno provjerena ili utemeljena na pseudonaučnim informacijama) konstantno osluškivanje vlastitog tijela i kompulsivno traganje za simptomima bolesti, te izraženija zdravstveno rizična ponašanja (Sokolowska, Ayten i Brandstatter, 2021; Mudenda i sar., 2021; Nishimura i sar., 2021).

Mentalno zdravlje studenata je područje od posebnog interesa, kako zbog ranjivosti ove starosne grupe, tako i zbog toga što svaki poremećaj tokom studija može imati duboke dugotrajne posljedice u životima pojedinaca. Iako se negativni uticaji pandemije osjećaju na sve populacije, studenti su posebno ugroženi posljedicama COVID-19 zbog neizvjesnosti u pogledu akademskog uspjeha, buduće karijere i društvenog života tokom studija (Aristovnik i sar., 2020). Pored toga, čak i prije pandemije, studenti širom svijeta iskusili su povećan stepen anksioznosti, depresivnih raspoloženja, nedostatka samopoštovanja, psihosomatskih problema, zloupotrebe različitih psihosupstanci i lijekova i samoubistva (Holm-Hadulla i Koutsoukou-Argyaki, 2015). Stoga se, u kombinaciji s nasilnim prekidanjem koji je pandemija COVID-19 izazvala na univerzitetskim studijama i trajnom promjenom u akademskom okruženju, može očekivati (Patsali i sar., 2020) značajan porast osjećaja straha, brige, bespomoćnosti i stresa, te moguće ispoljavanje postojećih psihijatrijskih poremećaja (Alkhmamees i Aljohani, 2020) u studentskoj populaciji. Studentima će, također tokom, a i nakon pandemije trebati dodatni resursi i usluge za rješavanje negativnih uticaja COVID-a na njihovo tjelesno i mentalno blagostanje i zdravlje.

U svijetu je do sada provedeno nekoliko studija koje su ispitivale uticaj COVID-19 na psihičko zdravlje studenata, čiji su rezultati istraživanja utvrdili značajno povišeno prisustvo simptoma akutnog stresa, depresivnosti, anksioznosti i suicidalnosti kod značajnog dijela studentske po-

pulacije kao posljedica lockdowna (Herbert, El Bolock i Abdennadher, 2021; Browninig i sar., 2021; Mekonen i sar., 2021; Mudenda i sar., 2021; Al Mamun i sar., 2021; Aristovnik i sar., 2020; Cao i sar., 2020; Drissi i sar., 2020; Ghazawy i sar., 2020; Irfan i sar., 2020; Islam i sar., 2020; Kaparounaki i sar., 2020; Kecojevic i sar., 2020; Lai i sar., 2020; Li, Hafeez i Zaheer, 2021; Ma i sar., 2020; Nishimura i sar., 2021; Odrizola-González i sar., 2020; Patsali i sar., 2020; Querido i sar., 2021; Rahman i sar., 2021; Rogowska, Kuśnierz i Bokszczanin, 2020; Salman i sar., 2020; Saraswathi i sar., 2020; Sundarassen i sar., 2020; Tadesse i sar., 2020; Villani i sar., 2021; Wang i sar., 2020; Wang i Zhao, 2020; Wathelet i sar., 2020; Son i sar., 2020). Pored toga, primjetno je da studenti ispoljavaju povišen nivo zabrinutosti zbog njihove buduće akademske i profesionalne karijere, osjećaja dosade, frustracije i nezadovoljstva, nedostatak motivacije i socijalne interakcije, poteškoće u koncentraciji i spavanju te pokazuju neadaptivne promjene u ponašanju.

Također, autori gore navedenih istraživanja navode da su se kao značajni rizični faktori negativnog uticaja COVID-a na psihičko zdravlje studenata pokazale različite sociodemografske, individualne i situacijske varijable. Prva grupa faktora uključuju spol, prebivalište, veličinu porodice, stanovanje s roditeljima, nestabilnost prihoda, status vanrednog i studenta dodiplomskog ciklusa studija i primijenjeno naučno usmjerenje. Među individualnim varijablama dokazan je negativni uticaj lične historije mentalnih poteškoća, hroničnih bolesti, samoozljeđivanja, zdravstveno štetnog ponašanja, korištenje neadaptivnih strategija suočavanja, nepromijenjen interes za psihičko zdravlje, osjećaj bespomoćnosti, nemogućnost fokusiranja na akademski rad, te neotpornost na stres i negativno razmišljanje. Kao značajne situacijske faktore rizika provedena istraživanja obično navode nedovoljnu i neadekvatnu socijalnu podršku, zaraženost članova porodice ili rodbine virusom, nedostupnost ili tehnički problemi oko interneta, socijalna izolacija, promjene u obrazovanju, načinu podučavanja i svakodnevnom životu, nedostupnost pouzdanih informacija u vezi COVID-a, te izloženost informacijama masmedija (Querido i sar., 2020).

Slična istraživanja su provedena i u regionu (Jokić-Begić i sar., 2020), ali je ovo prvo u Bosni i Hercegovini. Stoga će rezultati našeg naučno-empirijskog istraživanja obogatiti dosadašnja saznanja o uticaju pandemije COVID-19 na psihološku dobrobit, stres, anksioznost i depresivnost sarajevskih studenata i ukazati na različite aspekte opšteg psihičkog funkcioniranja koje je posebno važno u situaciji online učenja i podučavanja.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je bio ispitati psihičko zdravlje studenata za vrijeme pandemije COVID-19 i njihovo svakodnevno funkcioniranje.

Problem istraživanja

1. Utvrditi intenzitet simptoma depresije, anksioznosti i stresa među studentima Univerziteta u Sarajevu, te razlike u intenzitetu simptoma depresije, anksioznosti i stresa po spolu i vrsti studija.

2. Ispitati doživljene promjene u načinu života studenata, u socijalnim odnosima i percepciji kvalitete života tokom pandemije.
3. Ispitati koje strategije suočavanja sa stresom su dominantno koristili studenti te da li postoji razlika u učestalosti korištenja pojedinih strategija po spolu i vrsti studija.

Hipoteze

Na osnovu ciljeva i predmeta istraživanja postavljene su sljedeće hipoteze:

- H1 Očekuje se da će studenti Univerziteta u Sarajevu imati povišen stepen depresivnosti, anksioznosti i stresa uzrokovanog pandemijom COVID-19.
- H2 Prema nalazima ranijih istraživanja, očekuje se da će studentice ispoljavati veći stepen simptoma depresije, anksioznosti i stresa u odnosu na studente.
- H3 Očekuje se da će simptomi depresije, anksioznosti i stresa biti podjednako izraženi kod svih studenata bez obzira na vrstu studija.
- H4 Očekuje se da neće postojati razlike u korištenju različitih strategija suočavanja po spolu i vrsti studiranja.

Ispitanici

U istraživanju je sudjelovalo N=3439 studenata Univerziteta u Sarajevu (sa 18 fakulteta i 3 akademije), od prve do šeste godine studija, od čega je bilo 1007 studenata i 2402 studentice (30 nije prijavilo spol). Prosječna starosna dob iznosila je $M=22,35$ ($SD=3,364$) uz raspon od 18 do 53 godine. 3158 studenata je prijavilo fakultet na kojem studiraju i prema tome su svrstani u 6 grupacija, odnosno vrsta studijskih programa:

Tabela 1. Broj studenata u uzorku prema grupaciji

Grupacija	Broj studenata	Procenat
Prirodno-matematička i biomedicinska	415	13,14%
Društvena	941	29,80%
Humanistička	461	14,60%
Medicinska	534	16,91%
Tehnička	730	23,12%
Umjetnost	77	2,44%
Ukupno:	3158	100%

73% studenata su studenti prve tri godine studija (I ciklus, integrirani studij), dok je njih 27% studenti starijih godina integriranog studija i II ciklusa.

Mjerni instrumenti

Sociodemografski upitnik – konstruiran za potrebe istraživanja. Pitanja su sadržavala osnovne demografske varijable, pitanja o zdravstvenim aspektima za vrijeme pandemije COVID-19 njihovim članovima porodice i bliskim prijateljima, te korištenju interneta za vrijeme pandemije.

Skala DASS-21 (Depression, Anxiety and Stress Scale-21; Lovibond i Lovibond, 1995) namjenjena je za samoprocjenu učestalosti i prisustva simptoma tri negativna emocionalna stanja depresivnosti, anksioznosti i stresa, koji se globalno koristi u ispitivanju navedenih afektivnih sindroma, pa time i tokom epidemije virusne bolesti (COVID-19). Sastoji se od 21 čestice koje su formulirane u obliku tvrdnji koje se odnose na subjektivnu procjenu osjećaja i ponašanja u proteklih sedam dana. Tvrdnje se procjenjuju na ljestvici Likertovog tipa od 4 stepena, od 0 (uopće se nije odnosilo na mene) do 3 (gotovo u potpunosti ili većinu vremena se odnosilo na mene). Subskala depresivnosti odnosi se na simptome disforije, beznada, vlastitog obezređivanja, apatije i nedostatka interesa. Subskala anksioznosti/tjeskobe odnosi se na pobuđenost autonomnog sistema te situacijsku anksioznost. Skala stresa obuhvata pokazatelje hronične, nespecifične pobuđenosti, poteškoće opuštanja, uznemirenost, nestrpljenje i sl. Ukupan rezultat je oblikovan kao linearna kombinacija procjena po pojedinim skalama. DASS-21 se pokazao kao instrument visoke unutarne pouzdanosti. Upitnik se koristi i u istraživačke i u kliničke svrhe.

Skala suočavanja sa stresom - Brief COPE Scale (Carver, 1997), namijenjena je za ispitivanje različitih strategija za suočavanje sa stresnim životnim događajima. Sastoji se od 28 pitanja koja mjere 14 strategija suočavanja sa stresom. Stavke procjenjuju učestalost s kojom osoba koristi različite strategije suočavanja (npr. „Okrenuo sam se poslu ili drugim aktivnostima kako bih skrenuo misli sa stvari“, „Kritikovao sam sebe“, Pokušavao sam pronaći utjehu u svojoj religiji ili duhovnim uvjerenjima“, „Dobivao sam emocionalnu podršku od drugih“. i sl.), a odgovori ispitanika se registrišu na skali od 0 – nimalo do 3 – jako puno. Ovih 14 strategija kategorisano je u 6 osnovnih grupa: distrakcija, upotreba supstanci, traženje podrške, reinterpretacija, samookrivljanje i duhovnost.

Postupak

Prikupljanje podataka je provedeno online na platformi SurveyMonkey u junu 2021. godine. Podaci su bili isključivo anonimni i strogo povjerljivi. Za naučnu analizu, podaci su distribuirani isključivo članovima istraživačkog tima koji su jedini bili ovlašteni za pregled, obradu i analizu podataka. Privatnost studenata je bila zaštićena. Prikupljeni rezultati analizirani su upotrebom statističke aplikacije Statistica 13. Za istraživanje je obezbijedena saglasnost Etičkog savjeta Univerziteta u Sarajevu.

REZULTATI

Uticaj COVID -19 na zdravstveni status studenata

Od 3415 studenata koji su odgovorili na pitanje o tome da li su bili bolesni od COVID-19, njih 1173 (34,3%) je odgovorilo potvrdno, a 2616 (76,5%) da su imali slučajeve COVID-19 pozitivnih članova bliže porodice ili bliskih prijatelja. Čak 747 (21,9%) studenata je u svom najbližem okruženju imalo slučaj teškog oboljenja, odnosno prošli su kroz iskustvo ili prijetnje gubitkom ili gubitka bliske osobe. Dakle, svaki treći student u uzorku je bolovao od COVID-19, njih tri četvrtine su imale u bliskom okruženju bolesnu osobu, a svaki peti student u uzorku je bio u strahu za život bliske osobe ili je preživio gubitak voljene osobe.

Ovi podaci govore u prilog tome da su studenti Univerziteta u Sarajevu u velikom broju bili izloženi posljedicama pandemije, bilo da su sami bili bolesni, ili su imali slučaj oboljelog, pa čak i gubitak u bliskom okruženju. Uzimajući u obzir činjenicu da je neizvjesnost ishoda obolijevanja od COVID-19 visoka, sigurno je da su se ove činjenice odrazile na kvalitet života studenata u smislu pojačane anksioznosti i straha, kao i tuge.

Na pitanje o problemima povezanim sa potrebom za dugotrajnim sjedenjem i praćenjem nastave na računaru, 37,7% je prijavilo da ima česte bolove u vratu i leđima, 33% ima česte glavobolje, te 18,5% slabost vida, što su tipične posljedice dugotrajnog sjedalačkog rada i rada na računaru.

Korištenje interneta tokom pandemije

Preko polovine studenata (57,3%) koristilo je internet više od tri sata dnevno mimo online nastave. Osim što su bili u modelu online učenja i podučavanja, studenti su u situaciji izolacije koristili internet sadržaje za različite oblike učenja i zabave. Na pitanje za što su koristili internet tokom pandemije, vidljivo je da su dvije najčešće svrhe bile učešće na društvenim mrežama (kao oblik komunikacije, dobivanja informacija i druženja), te prikupljanje informacija za studij. Gotovo 62% je koristilo internet za čitanje vijesti, dok je procenat onih koji su koristili internet za video igrice relativno nizak i iznosi 20,5%. Njih 49% je započelo ili intenziviralo korištenje Instagrama, a 30,1% Facebooka, te TikToka, što govori u prilog tome da su studenti koristili društvene mreže kao komunikacijske kanale za zabavu i prikupljanje informacija.

Tabela 2. *Upotreba interneta u druge svrhe osim online nastave*

Vrsta aktivnosti	Broj	Procenat
Društvene mreže	3073	89,2%
Informacije za školu	2472	71,7%
Gledanje video klipova	2323	67,4%
Čitanje vijesti	2134	61,9%
Gledanje filmova i serija	2106	61,1%
Elektroničku poštu	2011	58,4%
Video pozive	1193	34,6%
Igranje igrica	706	20,5%

Procjena depresivnosti, anksioznosti i stresa kod studenata Univerziteta u Sarajevu

Na pitanja o simptomima depresivnosti, anksioznosti i stresa odgovor je dalo 2813 studenata. Njihovi prosječni rezultati dati su u Tabeli 3.

Tabela 3. Prosječne vrijednosti na skalama depresivnosti, anksioznosti i stresa kod studenata Univerziteta u Sarajevu

Skala	N	X _{min.}	X _{maks.}	M	SD
Depresivnost	2813	0	21	7.62	5.73
Anksioznost	2818	0	21	7.15	5.50
Stres	2817	0	21	9.56	5.58

Prema dobijenim prosječnim vrijednostima na skalama DASS 21, uočljivo je da su prosječne vrijednosti depresivnosti na prijelazu kategorija od blago do umjereno izraženih simptoma prema kriterijima iz Priručnika za DASS-21 ((Lovibond, i Lovibond,1995), dok se prema vrijednostima na skali anksioznosti može zaključiti da je u prosjeku kod ispitanika umjereno izražena anksioznost. Vrijednosti stresa su unutar kategorije blago izraženih simptoma. Može se zaključiti da su simptomi depresivnosti, anksioznosti i stresa u prosjeku umjereno izraženi kod ispitanika. Međutim, da bi se dobila jasnija prevalencija izraženosti pojedinih simptoma izračunate su i frekvencije ispitanika prema pojedinim kategorijama težine izraženosti simptoma. Skorovi ispitanika su kategorisani prema priručniku za DASS 21 (Lovibond, i Lovibond,1995).

Tabela 4. Prevalencija pojedinih kategorija izraženosti simptoma depresivnosti, anksioznosti i stresa kod studenata Univerziteta u Sarajevu

Izraženost simptoma	Depresivnost		Anksioznost		Stres	
	Frekvencija	Procent	Frekvencija	Procent	Frekvencija	Procent
Normalna	1054	37.5%	883	31.3%	1143	40.6%
Blaga	357	12.7%	388	13.8%	370	13.1%
Umjerena	582	20.7%	383	13.6%	417	14.8%
Izražena	301	10.7%	293	10.4%	520	18.5%
Jako izražena	519	18.5%	871	30.9%	367	13.0%
Ukupno	2813	100%	2818	100%	2817	100%

Kada je u pitanju depresivnost, primjetno je da je više od pola ispitanika sa prisutnim simptomima koji se kreću od blagih do jako izraženih. Veliki procenat studenata (18.5%) ima jako izražene simptome depresivnosti, a značajan je i procenat onih koji imaju umjerene (20.7%) i blago izražene simptome depresivnosti (10.7%).

68.7% studenata ima prisutne simptome anksioznosti koji se kreću od blagih do jako izraženih. 30,9% studenata imaju jako izražene simptome anksioznosti (30.9%), a znatan broj umjerene (13.6%) i izražene simptome anksioznosti (10.4%). Također, gotovo 60% studenata ima prisutne simptome stresa, a čak 31,5% studenata ima izražen ili jako izražen stres.

U Tabeli 5 dati su prosječni rezultati učestalosti korištenja različitih strategija suočavanja sa stresom, pri čemu su u situaciji pandemije adaptivne strategije bile reinterpretacija, samodistrakcija, instrumentalna podrška i duhovnost, dok su neadaptivne strategije upotreba substanci i samookrivljavanje.

Tabela 5. Učestalost korištenja različitih strategija suočavanja sa stresom

Skala	N	X _{min.}	X _{maks.}	M	SD
Samodistrakcija	2636	0	6	3.57	1.45
Upotreba substanci	2637	0	6	0.90	1.33
Instrumentalna podrška	2628	0	6	1.95	1.32
Reinterpretacija	2635	0	6	4.12	1.50
Samookrivljavanje	2633	0	6	3.38	1.76
Duhovnost	2632	0	6	3.35	2.17

Na osnovu prosječnih vrijednosti na pojedinim skalama suočavanja sa stresom, primjetno je da su studenti u prosjeku u različitoj mjeri koristili sve navedene strategije. U najmanjoj mjeri koristili su substance (poput lijekova, droga i alkohola), ali i adaptivnu strategiju traženja instrumentalne podrške (poput pomoći prijatelja ili stručnjaka). U najvećoj mjeri, ispitanici su koristili adaptivnu strategiju reinterpretacije (traženja smisla ili pozitivnih strana u situaciji pandemije), samodistrakcije (npr. uključivanje u poslove i aktivnosti koje odvlače pažnju od problema) kao i samookrivljavanja (što predstavlja više negativnu strategiju) i duhovnost.

Razlike između studenata u rezultatima depresivnosti, anksioznosti i stresa po spolu i vrsti studijskog programa / grupaciji studija

Za analizu razlika prosječnih rezultata na skalama depresivnosti, anksioznosti i stresa po spolu korišten je t-test za nezavisne uzorke. Prilikom analize uzete su u obzir i nejednake varijance između grupa, pa su zaključci izvedeni na osnovu vrijednosti koji podrazumijevaju nejednakost varijanci podgrupa. Svi t-testovi su statistički značajni na nivou daleko manjem od 1%. U prosjeku, studentice imaju značajno više vrijednosti depresivnosti, anksioznosti i stresa u odnosu na studente.

Tabela 6. Prosječni rezultati na skalama depresivnosti, anksioznosti i stresa po spolu

Skala	Spol	N	M	SD
Depresivnost	Muški	800	6.45	5.63
	Ženski	1989	8.12	5.71
Anksioznost	Muški	801	4.60	4.67
	Ženski	1993	8.18	5.48
Stres	Muški	799	7.09	5.32
	Ženski	1995	10.55	5.38

Tabela 7. Analiza razlika u izraženosti simptoma prema spolu - t test za nezavisne uzorke

Skala	Razlika	Sp	df	t	p
Depresivnost	-1.66	0.24	2787	-6.99	0.00 **
Anksioznost	-3.58	0.22	2792	-16.27	0.00 **
Stres	-3.47	0.23	2792	-15.45	0.00 **

Napomena: Sp-standardna ogreška razlike; t-test; df-stupanj slobode; p-razina značajnosti; ** t-test je statistički značajan na nivou manjem od 1%;^o pretpostavka da varijance podskupina nisu jednake;

Za analizu razlika u izraženosti simptoma prema vrsti studija korištena je ANOVA za nezavisne uzorke. Ispitane su i pretpostavke za korištenje analize varijance i to testovi jednakosti elemenata matrice varijance-kovarijance, kao i jednakosti varijance pogreške. U prvom slučaju, dokazana je jednakost elemenata matrice varijance-kovarijance (Boxov M=40.304 i p=0.104, p>0,05). Analiza jednakosti varijance pogreške Levenovim testom pokazala je da je ovaj kriterij dokazan za depresivnost i stres, ali ne i za anksioznost (F=0.61; p>0,05 za depresivnost, F=4.03; p<0,05 za anksioznost i F=1.403 i p>0,05 za stres), stoga su interpretacije razlika na skali anksioznosti provedene uz dodatni oprez.

Tabela 8. Analiza razlika u izraženosti simptoma po grupacijama – ANOVA za nezavisne uzorke

Izvor varijabiliteta	Zavisna varijabla	SS	df	MS	F	p
Grupacija	Depresivnost	800.57	5	160.12	4.94	0.00 **
	Anksioznost	1163.83	5	232.77	7.85	0.00 **
	Stres	1273.53	5	254.71	8.29	0.00 **

Napomena: SS-suma kvadrata; t-test; df-stupanj slobode; MS-prosječan kvadrat ili varijanca; p-razina značajnosti; F-omjer varijance između grupa (grupacija) i unutar grupa; ** F-omjer je statistički značajan na nivou manjem od 1%;

Sva tri F-omjera su statistički značajna što je vidljivo iz završne tabele ANOVA-e. U prosjeku, najveće vrijednosti depresivnosti imaju studenti umjetničke grupacije, a onda i studenti humanističkih, prirodno-matematičkih i biotehničkih nauka. Najmanje vrijednosti depresivnosti imaju studenti društvene grupacije. S obzirom na razlike u veličinama poduzoraka, Sheffeovim postupkom ispitano je koje se grupacije međusobno značajno razlikuju. Utvrđeno je da postoji značajna razlika u depresivnosti između studenata grupacija humanističkih i društvenih nauka (R=1.30 i p=0.02), odnosno da studenti humanističkih nauka imaju značajno izraženije simptome depresije u odnosu na studente društvenih nauka. Značajnost razlike nije utvrđena za grupaciju umjetnosti najvjerojatnije zbog malog poduzorka ispitanika iz ove grupacije, a samim time i potencijalno smanjene osjetljivosti testa. Sheffeov-im postupkom za skalu anksioznosti utvrđena je značajna razlika između studenata humanističke grupacije i medicinske grupacije (razlika=1.28 i p=0.05), studenata humanističke i tehničke grupacije (razlika=2.01 i p=0.00), te tehničke i prirodno-matematičke i biotehničke grupacije (razlika=1.36 i p=0.02). U prosjeku

najizraženije simptome anksioznosti imaju studenti humanističke grupacije u odnosu na studente medicinske grupacije i tehničke grupacije. Studenti prirodno-matematičke i biotehničke grupacije imaju izraženiju anksioznost u odnosu na studente tehničke grupacije nauka. Na kraju, ispitane su i razlike u vrijednostima na skali stresa. Utvrđene su značajne razlike između studenata humanističke i studenata medicinske grupacije (razlika=1.50 i $p=0.01$), studenata humanističke i studenata društvene grupacije (razlika=1.57 i $p=0.001$), studenata humanističke i studenata tehničke grupacije (razlika=2.02 i $p=0.00$), te studenata tehničke grupacije i studenata grupacije umjetnosti (razlika=-2.59 i $p=0.00$). U prosjeku, studenti humanističke grupacije imaju veće vrijednosti stresa u odnosu na studente medicinske grupacije, društvene grupacije i tehničke grupacije. Studenti grupacije umjetnosti imaju veće vrijednosti stresa u odnosu na studente tehničkih nauka.

Strategije suočavanja sa stresom kod studenata UNSA

Kada su u pitanju strategije suočavanja sa stresom, urađene su analize razlika po spolu i po vrsti studija. Već na deskriptivnom nivou uočljivo je da ženski ispitanici imaju veće prosječne vrijednosti u odnosu na muške ispitanike na svim skalama suočavanja sa stresom. Značajnost ovih razlika ispitana je pomoću t-testa. Rezultati ukazuju da postoje značajne razlike između studenata i studentica kada je u pitanju učestalost korištenja strategija samodistrakcije, traženja instrumentalne podrške i duhovnosti (Tabela 11). U prosjeku, studentice u značajno većoj mjeri nego muški koriste samodistrakciju, traženje instrumentalne podrške i duhovnost kao strategije suočavanja sa stresom.

Tabela 9. *Prosječne vrijednosti na skalama suočavanja sa stresom prema spolu*

Skala	Spol	N	M	SD
Samodistrakcija	Muški	748	3.38	1.59
	Ženski	1865	3.65	1.39
Upotreba substanci	Muški	749	0.88	1.29
	Ženski	1865	0.91	1.34
Instrumentalna podrška	Muški	743	1.62	1.28
	Ženski	1862	2.08	1.32
Reinterpretacija	Muški	748	4.04	1.54
	Ženski	1865	4.15	1.478
Samookrivljavanje	Muški	747	3.30	1.77
	Ženski	1863	3.41	1.75
Duhovnost	Muški	744	2.88	2.22
	Ženski	1865	3.53	2.12

Tabela 10. Analiza razlika u strategijama suočavanja sa stresom po spolu

Skala	Razlika	Sp	df	t	p
Samodistrakcija	-0.28	0.06	2611	-4.40	0.00 **
Upotreba substanci	-0.03	0.06	2612	-0.51	0.61
Instrumentalna podrška	-0.47	0.06	2603	-8.23	0.00 **
Reinterpretacija	-0.12	0.06	2611	-1.85	0.07
Samookrivljavanje	-0.10	0.08	2608	-1.38	0.17
Duhovnost	-0.65	0.09	2607	-6.97	0.00 **

Napomena: Sp-standardna ogreška razlike; t-test; df-stupanj slobode; p-razina značajnosti; ** t-test je statistički značajan na nivou manjem od 1%; ° pretpostavka da varijance podskupina nisu jednake;

Za ispitivanje razlika u strategijama suočavanja sa stresom prema vrsti studija korištena je ANOVA za nezavisne uzorke. Razlike u strategijama suočavanja sa stresom, uočljive na deskriptivnom nivou, ispitane su pomoću ANOVA-e. Ispitane su i pretpostavke za korištenje ANOVA-e. Utvrđeno je da je zadovoljen kriterij jednakosti elemenata matrice varijance-kovarijance (Boxov $M=121.55$ i $p=0.15$). S druge strane, nije zadovoljen kriterij jednakosti varijance pogreške na skalama upotreba substanci, samookrivljavanje i duhovnost, na šta ukazuje Levenov test, a što predstavlja jedno metodološko ograničenje u tumačenju rezultata analize ($F=0.85$ i $p=0.52$ za Samodistrakcija, $F=3.12$ i $p=0.01$ za Upotreba substanci, $F=0.81$ i $p=0.54$ za Instrumentalna podrška, $F=1.81$ i $p=0.11$ za Reinterpretacija, $F=2.80$ i $p=0.02$ za Samookrivljavanje, i $F=4.82$ i $p=0.00$ za Duhovnost). Utvrđeno je da su F-omjeri statistički značajni za skale upotreba substanci, instrumentalna podrška, samookrivljavanje i duhovnost (Tabela 13). Za utvrđivanje razlika među grupacijama studijskih usmjerenja proveden je Sheffeov postupak. Kada je riječ o skali upotrebe substanci, utvrđena je značajna razlika između studenata društvenih nauka i studenata grupacije umjetnosti (razlika -0.598 ; $p<0.05$), između studenata grupacije medicinskih nauka i grupacije umjetnost (razlika $=-0.69$ i $p<0.05$), između studenata grupacije prirodno-matematičkih i biotehničkih nauka i grupacije umjetnosti (razlika $=-0.66$ i $p<0.05$), te između studenata grupacije tehničkih nauka i grupacije umjetnosti (razlika $=0.75$ i $p<0,01$). U prosjeku, studenti grupacije umjetnosti značajno više koriste substance kao način suočavanja sa stresom u odnosu na ostale navedene grupacije. Kada je riječ o strategiji instrumentalne podrške, odnosno traženja instrumentalne podrške, Sheffeovim postupkom je utvrđeno da postoji značajna razlika između studenata grupacije humanističkih i studenata grupacije tehničkih nauka (razlika $=0.36$ i $p<0,01$), između studenata grupacije društvenih nauka i studenata grupacije tehničkih nauka (razlika $=0.27$ i $p<0,05$). U prosjeku, studenti grupacija humanističkih nauka i društvenih nauka značajno više koriste strategiju traženja instrumentalne pomoću u odnosu studente tehničkih nauka. Identificirane su također i razlike u strategiji samookrivljavanja između studenata grupacije društvenih i studenata grupacije prirodno-matematičkih i biotehničkih nauka (razlika $=-0.41$ i $p<0,05$), te studenata grupacije društvenih nauka i studenata grupacije tehničkih nauka (razlika $=-0.44$ i $p<0,01$). U prosjeku, studenti grupacija prirodno-matematičkih, biotehničkih i teh-

ničkih nauka značajno više koriste strategiju samookrivljanja u odnosu na studente grupacije društvenih nauka. Na kraju, analizirane su razlike i u strategiji duhovnosti. Utvrđene su razlike između studenata grupacije medicinskih i studenata grupacije tehničkih nauka (razlika=0.521 i $p < 0,05$). U prosjeku, studenti grupacije medicinskih nauka više koriste duhovnost kao strategiju suočavanja s stresom u odnosu na studente grupacije tehničkih nauka.

Tabela 11. *Prosječne vrijednosti na skalama suočavanja sa stresom prema grupaciji studija*

Skala	Grupacija	N	M	SD
Samodistrakcija	Humanističke nauke	370	3.76	1.41
	Društvene nauke	725	3.52	1.51
	Medicinske nauke	410	3.50	1.40
	Prirodno-matematske i biotehničke nauke	324	3.63	1.41
	Tehničke nauke	554	3.55	1.47
	Umjetnost	58	3.86	1.56
Upotreba substanci	Humanističke nauke	370	0.98	1.35
	Društvene nauke	725	0.92	1.32
	Medicinske nauke	409	0.83	1.29
	Prirodno-matematske i biotehničke nauke	324	0.86	1.34
	Tehničke nauke	556	0.77	1.21
	Umjetnost	58	1.52	1.59
Instrumentalna podrška	Humanističke nauke	370	2.09	1.39
	Društvene nauke	723	1.99	1.37
	Medicinske nauke	409	1.95	1.25
	Prirodno-matematske i biotehničke nauke	324	1.91	1.28
	Tehničke nauke	551	1.73	1.21
	Umjetnost	58	2.26	1.35
Reinterpretacija	Humanističke nauke	369	4.08	1.43
	Društvene nauke	725	4.18	1.47
	Medicinske nauke	410	4.18	1.46
	Prirodno-matematske i biotehničke nauke	323	4.12	1.59
	Tehničke nauke	555	3.98	1.54
	Umjetnost	58	4.29	1.33
Samookrivljanje	Humanističke nauke	369	3.37	1.80
	Društvene nauke	725	3.13	1.67
	Medicinske nauke	410	3.42	1.79
	Prirodno-matematske i biotehničke nauke	324	3.55	1.76
	Tehničke nauke	552	3.54	1.76
	Umjetnost	58	3.60	1.77

Duhovnost	Humanističke nauke	369	3.24	2.34
	Društvene nauke	725	3.41	2.15
	Medicinske nauke	411	3.66	2.04
	Prirodno-matematske i biotehničke nauke	323	3.36	2.16
	Tehničke nauke	552	3.15	2.17
	Umjetnost	58	3.02	2.32

Tabela12. Testiranje razlika u strategijama suočavanja sa stresom po vrsti studija

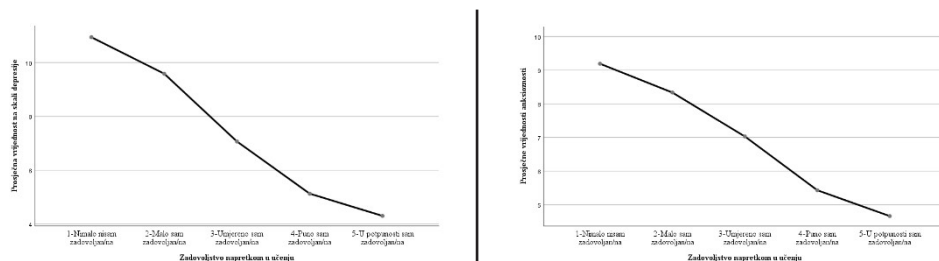
Izvor varijabilneta	Zavisna varijabla	SS	df	MS	F	p
Grupacija	Samodistrakcija	21.23	5	4.25	2.01	0.07
	Upotreba substanci	36.22	5	7.24	4.23	0.00 **
	Instrumentalna podrška	40.98	5	8.20	4.79	0.00 **
	Reinterpretacija	15.45	5	3.09	1.40	0.22
	Samookrivljanje	77.29	5	15.46	5.08	0.00 **
	Duhovnost	76.52	5	15.30	3.24	0.01 **

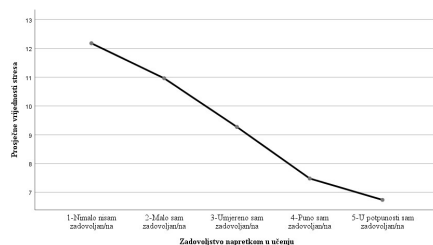
Napomena: SS-suma kvadrata; t-test; df-stupanj slobode; MS-prosječan kvadrat ili varijanca; p-razina značajnosti; F-omjer varijance između grupa (grupacija) i unutar grupa; ** F-omjer je statistički značajan na nivou manjem od 1%;

Zadovoljstvo napretkom tokom online nastave

Na pitanje o tome koliko su zadovoljni napretkom u učenju u proteklog školskoj godini studenti su odgovorili prosječnom ocjenom 2,81 (s.d. 1,17), što govori u prilog da su u prosjeku umjereni zadovoljni. Ipak, 17% studenata je odgovorilo da nisu nimalo zadovoljni, dok je 19% odgovorilo da su malo zadovoljni. S druge strane, 18,3% su puno zadovoljni, a 8,3% u potpunosti zadovoljni. Utvrđena vrijednost Hi-kvadrata ukazuje da su ove razlike u frekvencijama statistički značajne ($\chi^2=6260.2$, $df=4$ i $p=0.00$). Međutim, analizom rezultata na skalama depresivnosti, anksioznosti i stresa za 5 kategorija zadovoljstva napretkom tokom online nastave ustanovljeno je da postoji značajna razlika između studenata koji imaju izraženije simptome od onih koji imaju manje izražene simptome. Naime, studenti sa više izraženim simptomima su značajno manje zadovoljni svojim napretkom i učenjem (graf. 1)

Grafikon 1. Odnos između zadovoljstva napretkom u učenju i izraženosti simptoma depresivnosti, anksioznosti i stresa

Percepcija sreće u životu

Studenti su pitani da procijene nivo sreće koji osjećaju u životu. Uprkos prilagođenim uslovima rada i pandemiji, prosječni rezultat procjene sreće u životu bio je $M=2,97$ ($s.d.=0,87$), što ukazuje da je većina studenata odgovorila da je bila umjereno sretna u životu. Njih 7,2% su odgovorili da nisu bili sretni, dok je 17,2% odgovorilo da su bili malo sretni. S druge strane, 29,6% su odgovorili da su bili jako sretni. Ove razlike u frekvencijama odgovora su statistički značajne, na šta ukazuje vrijednost Hi-kvadrata ($\chi^2=1089.34$, $df=3$ i $p=0.00$). Osim procjene trenutnog osjećaja sreće u životu, studenti su uspoređivali svoj život prije i za vrijeme pandemije. Prosječna vrijednost odgovora koja se odnosi na poređenje života prije pandemije sa sadašnjim je $M=2.41$ ($M=1,13$), što ukazuje na činjenicu da se studenti u prosjeku osjećaju lošije sada nego prije pandemije. Ipak, 60,3% studenata je odgovorilo da se osjeća puno gore ili malo gore nego prije pandemije, dok je samo 16,4% odgovorilo da se osjećaju malo ili puno bolje nego prije pandemije. Ove razlike u zastupljenosti odgovora su statistički značajne ($\chi^2 =1081.53$, $df=4$ i $p=0.00$). Stoga se može zaključiti da je potrebno preduzeti mjere koje će studentima omogućiti da zadrže kvalitet života na razini potrebnoj za svakodnevno funkcioniranje.

DISKUSIJA

Evidentno je da više od pola studenata ima značajno izražene simptome depresivnosti, koji se kreću od blagih do jako izraženih. Procenti jako izraženih simptoma kreću se od 13% za stres, preko 18,5% za depresivnosti, do 30,9% za anksioznost. Dakle, gotovo svaki sedmi student ima visoko prisutan stres, gotovo svaki šesti ima depresivne simptome, a skoro trećina njima ima jako izražene simptome anksioznosti. Moguće je da je anksioznost naših studenata uzrokovana povećavanjem udaljenosti među ljudima kao posljedicom karantene, jer se anksiozni poremećaji češće pojavljuju i pogoršavaju u nedostatku međuljudske komunikacije, kao što su utvrdili, istraživači Xiao i Kmietowicz i sar. (Xiao, 2020; Kmietowicz i sar., 2020), ali i činjenicom da su potpuno promijenili okruženje za učenje i podučavanje koje je sa sobom donijelo mnogo više neizvjesnosti što je moguće uticalo na povećanu anksioznost. Naši studenti, kao i studenti širom svijeta (Aristovnik i sar., 2020), osjetili su povećanu razinu stresa i anksioznost i simptome depresije kao rezultat promijenjenog načina života i neizvjesnosti univerzitetskog obrazovanja, tehničkih problema tokom online studija, udaljenosti od kuće, socijalne izolacije, smanjenog porodičnog prihoda i budućeg zaposlenja.

Dobiveni rezultati ovog istraživanja potvrđuju slična istraživanja u drugim zemljama. Villani i sar. (2021) su pokazali da je 35,33% studenata ispoljilo simptome anksioznosti, 71,51% je imalo blagu anksioznost, a 72,93% je klasificirano kao depresivno, sa uglavnom (80,67%) blagom depresijom, što je gotovo dvostruko veća prevalencija od prevalencije zabilježene u opštoj populaciji, koja se kreće od 18,7–20,8% odnosno 17,3–32,7%. Ovo je istraživanje pokazalo da su studenti izloženi riziku od psihološkog stresa u slučaju traumatskih događaja, kao što je pandemija. Različita istraživanja o COVID-19 izvijestila su o sličnim visokim stopama prevalencije anksioznosti, depresije i stresa među studentima širom svijeta (Chen i sar., 2020; Patsali i sar., 2020; Son, 2020; Herbert, El Bolock i Abdennadher, 2021).

Evidentno je postojanje razlika u stepenu depresivnosti, anksioznosti i stresa između studenata u odnosu na spol. Studentice su u prosjeku ispoljile značajno veći stepen afektivnih sindroma u odnosu na studente. To se može objasniti činjenicom da žene izražavaju svoja osjećanja kao jedan od načina suočavanja sa stresnim događajima i sklonije su pretjeranim pritužbama na fizičke i psihičke simptome. Nekoliko longitudinalnih studija podupire tvrdnju da su žene izloženije dugoročnim psihološkim uticajem pandemije (Browning i sar. 2021; Zimmermann, Bledsoe, Papa, 2020; Qiu i sar., 2020). Ovaj nalaz u skladu je s rezultatima prethodnih studija (Wang i sar, 2020; Ghazawy i sar., 2020) koje su dosljedno pronalazile povezanost između ženskog spola i povećanog psihološkog poremećaja. Hunt i Eisenberg (2010) smatraju da su žene obično sklone depresiji i anksioznim poremećajima. Ovo opažanje može se pripisati višim razinama već postojeće psihopatologije kod žena, kao i rodnim razlikama u obradi straha, što bi moglo dovesti do pogoršanja simptoma (Felmingham, 2010). Osim toga, u prosjeku najveće vrijednosti depresivnosti imaju studenti umjetničke grupacije, potom studenti humanističkih, prirodno-matematičkih i biotehničkih nauka, a najmanje studenti društvene grupacije. To saznanje zasnivamo na činjenicama složenosti nauka i njihove razvojnosti, kao i saznanjima koja studenti stiču tokom studija i na osnovu kojih se pripremaju za profesionalnu praksu.

Kada su u pitanju strategije suočavanja sa stresom, primjetno je da ispitanici u prosjeku u različitoj mjeri koriste navedene strategije. U najmanjoj mjeri koriste strategiju korištenja substanci (poput lijekova, opojnih supstanci i alkohola), kao i traženje instrumentalne podrške (poput pomoći prijatelja ili stručnjaka). U najvećoj mjeri, studenti koriste strategiju reinterpretacije (traženja smisla ili pozitivnih strana u situaciji pandemije), samodistrakcije (npr. uključivanje u poslove i aktivnosti koje odvlače pažnju od problema), a onda i samookrivljanja (što predstavlja više neadaptivnu strategiju) i duhovnost. Što se tiče spola, ispitanici ženskog spola u značajno većoj mjeri nego muški spol koriste samodistrakciju, traženje instrumentalne podrške i duhovnost kao strategije suočavanja sa stresom. Ovi rezultati su u skladu sa istraživanjem Salman i sar. (2020), u kojem je utvrđeno da je većina ispitanika usvojila vjersko/duhovno suočavanje, prihvaćanje, samodistrakciju i aktivno suočavanje sa stresom. Također, slični podaci su dobijeni i u istraživanju Sin i sar. (2020), u kojem je većina ispitanika (76%) tražila podršku od drugih i koji su pomagali sebi usvajanjem različitih negativnih ili pozitivnih mehanizama suočavanja, kako bi se lakše nosili sa stresom, depresijom i anksioznošću. Istraživanje Sundarasesen i sar. (2020) pripisalo je ove rodne razlike većem emocionalnom izražavanju. Žene, uglavnom,

prijavljaju veće poremećaje u svakodnevnim aktivnostima, mentalnom i fizičkom zdravlju od muškaraca (Browninig i sar. 2021), te s tim u vezi sklonije su traženju instrumentalne podrške. S obzirom na to da je pandemija COVID-19 prijeteća i nepredvidiva, vjerojatno je da će biti doživljena kao stresor izvan kontrole. Rezultati istraživanja Zhang i sar. (2020) su pokazali da pozitivno suočavanje predstavlja zaštitni faktor za anksioznost, depresiju i simptome stresa, dok je negativni stil suočavanja faktor rizika za navedene simptome. Stilovi aktivnog suočavanja uključuju pozitivne procjene i razmišljanja, distanciranje, rješavanje problema i traženje pomoći. Ove strategije aktivnog suočavanja mogu poboljšati mentalno zdravlje poticanjem osjećaja kontrole pojedinca nad haotičnom situacijom i stvaranjem prilika za zadovoljavajuće društvene odnose.

ZAKLJUČAK

Pandemija COVID-19 uticala je globalno na sve obrazovne procese na svim nivoima obrazovanja. Mnogi univerziteti širom svijeta provodili su preventivne mjere, uključujući zatvaranje fakulteta i kampusa, otkazivanje nastave, prelazak na online nastavu i modifikaciju praktične nastave. Generalno, studenti se suočavaju sa širokim rasponom prelaznih događaja i stalnih stresora, prilagođavajući se novom akademskom okruženju i zahtjevima. Svaka promjena može biti uznemiravajuća, a stalni stres i problemi nastali kao posljedica pandemije COVID-19 mogu izazvati jedinstvene dodatne pritiske, koji mogu negativno uticati na akademske uspjehe i imati značajne implikacije na socijalno-psihološko blagostanje studenata. Opšti je utisak da je psihičko zdravlje studenata zanemareno, pri čemu su postali sve izloženiji nastanku negativnih psihičkih reakcija.

Na osnovu rezultata našeg istraživanja utvrđeno je da su studenti Univerziteta u Sarajevu ispoljili umjerene do izrazito teške simptome depresije, anksioznosti i stresa, što uslovljava organizaciju dodatnih intervencija. Studentice su u prosjeku ispoljile značajno veći stepen afektivnih sindroma u odnosu na studente tokom pandemije COVID-19. Testiranje razlika između studenata fakulteta različitih grupacija pokazalo je da najveće vrijednosti depresivnosti imaju studenti umjetničke grupacije, potom humanističkih, a najmanje studenti društvene grupacije. Rezultati su pokazali da pozitivno suočavanje sa stresom predstavlja zaštitni faktor za simptome anksioznosti, depresivnosti i stresa, dok je negativni stil suočavanja faktor rizika za psihičko zdravlje studenata. Različiti aspekti opšteg psihičkog stanja negativno su uticali na učenje i podučavanje studenata. Dobijeni rezultati sugeriraju da pandemija ima značajan psihološki uticaj na studente kojima je potrebna intervencija u unapređenju mentalnog zdravlja.

Preporuke proizišle iz našeg istraživanja odnose se na edukaciju i obuku nastavnog osoblja i stručnjaka za mentalno zdravlje o prepoznavanju faktora rizika i simptoma psihičkih poremećaja prouzrokovanih COVID-19, u cilju bolje i uspješnije identifikacije i upravljanja psihičkim zdravljem studenata. Nadalje, neophodno je uspostaviti grupe za podršku ili savjetovanje putem e-platформи, kako bi se ublažili problemi s psihičkim zdravljem i pružila stručna socijalna, psihološka i akademska podrška. Stoga, razvoj novih smjernica za savjetovanje, online psihološke intervencije ili onih namijenjenih studentima identificiraju se kao nužne mjere u ovoj situaciji,

kako bi uspješno ublažili i/ili minimizirali negativne posljedice. I na posljetku, akademske institucije trebale bi povećati svijest o dodatnim potrebama i potencijalnim problemima psihičkog zdravlja s kojima se susreću studenti tokom pandemije. Istraživanje će dati vrijedan doprinos boljem razumijevanju aktuelnog psihičkog stanja i budućem kvalitetnijem tretmanu psihičkih posljedica kod studenata UNSA uzrokovanih pandemijom COVID-19.

LITERATURA

- Alkhamees, A. A., Alrashed, S. A., Alzunaydi, A. A., Almohimeed, A. S., Aljohani, M. S. (2020). The psychological impact of COVID-19 pandemic on the general population of Saudi Arabia. *Compr. Psychiatry*, 102:152192. [https://doi: 10.1016/j.comppsy.2020.152192](https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2020.152192)
- Alkhamees, A.A., Aljohani, M.S. (2021). The Psychological Impact of COVID-19 Pandemic on the Students of Saudi Arabia. *The Open Public Health Journal*, 14, 12-23. doi: 10.2174/1874944502114010012
- Al Mamun, F., Hosen, I., Misti, J. M., Kaggwa, M. M., Mamun, M. A. (2021). Mental Disorders of Bangladeshi Students During the COVID-19 Pandemic: A Systematic Review. *Psychology research and behavior management*, 14, 645–654. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S315961>
- Aristovnik, A., Keržič, D., Ravšelj, D., Tomaževič, N., Umek, L. (2020). Impacts of the COVID-19 Pandemic on Life of Higher Education Students: A Global Perspective. *Sustainability*, 12(20):8438. <https://doi.org/10.3390/su12208438>
- Browning, M., Larson, L. R., Sharaievska, I., Rigolon, A., McAnirlin, O., Mullenbach, L., Cloutier, S., Vu, T. M., Thomsen, J., Reigner, N., Metcalf, E. C., D'Antonio, A., Helbich, M., Bratman, G. N., Alvarez, H. O. (2021). Psychological impacts from COVID-19 among university students: Risk factors across seven states in the United States. *PloS one*, 16(1), e0245327. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0245327>
- Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J., Zheng, J. (2020). The psychological impact of the COVID-19 epidemic on college students in China. *Psychiatry research*, 287, 112934. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112934>
- Cao, W., Fang, Z., Hou, G., Han, M., Xu, X., Dong, J., Zheng, J. (2020). The psychological impact of the COVID-19 epidemic on college students in China. *Psychiatry Research*, 287: 112934. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.112934>
- Carver, C.S. (1997) You want to measure coping but your protocol' too long: Consider the brief cope. *International Journal of Behavioral Medicine*, 4, 92 https://doi.org/10.1207/s15327558ijbm0401_6
- Di Giuseppe, M., Gemignani, A., Conversano, C. (2020). Psychological resources against the traumatic experience of COVID-19. *Clinical Neuropsychiatry: Journal of Treatment Evaluation*, 17(2), 85–87.

- Drissi, N., Alhmoudi, A., AlNuaimi, H., Alkhyeli, M., Alsalami, S., Ouhbi, S. (2020). Investigating the Impact of COVID-19 Lockdown on the Psychological Health of University Students and Their Attitudes Toward Mobile Mental Health Solutions: Two-Part Questionnaire Study. *JMIR formative research*, 4(10), e19876. <https://doi.org/10.2196/19876>
- Felmingham, K., Williams, L. M., Kemp, A. H., Liddell, B., Falconer, E., Peduto, A., Bryant, R. (2010). Neural responses to masked fear faces: sex differences and trauma exposure in posttraumatic stress disorder. *Journal Abnormal Psychol.* 119(1):241-7. doi: 10.1037/a0017551
- Ghazawy, E. R., Ewis, A. A., Mahfouz, E. M., Khalil, D. M., Arafa, A., Mohammed, Z., Mohammed, E.F., Hassan, E.E., Abdel Hamid, S., Ewis, S.A., Mohammed, A.E.S. (2021). Psychological impacts of COVID-19 pandemic on the university students in Egypt. *Health Promot Int.* 36(4):1116-1125. doi: 10.1093/heapro/daaa147.
- Herbert, C., El Bolock, A., Abdennadher, S. (2021). How do you feel during the COVID-19 pandemic? A survey using psychological and linguistic self-report measures, and machine learning to investigate mental health, subjective experience, personality, and behaviour during the COVID-19 pandemic among university students. *BMC Psychol.* 9(1):90. doi: 10.1186/s40359-021-00574-x.
- Holm-Hadullaa, R. M., Koutsoukou-Argyriaki, A. (2015). Mental health of students in a globalized world: Prevalence of complaints and disorders, methods and effectivity of counseling, structure of mental health services for students. *Mental Health and Prevention*, 3(1). DOI:10.1016/j.mhp.2015.04.003
- Hunt, J., Eisenberg, D. (2010). Mental Health Problems and Help-Seeking Behavior Among College Students. *Journal of Adolescent Health* 46(1):3-10. DOI:10.1016/j.jadohealth.2009.08.008
- Irfan, M., Shahudin, F., Hooper, V. J., Akram, W., Ghani, R.B.A. (2020). The Psychological Impact of Coronavirus on University Students and Its Socio-Economic Determinants in Malaysia. *SSRN Electronic Journal*. DOI:10.2139/ssrn.3720759
- Islam, M. A., Barna, S. D., Raihan, H., Khan, M., & Hossain, M. T. (2020). Depression and anxiety among university students during the COVID-19 pandemic in Bangladesh: A web-based cross-sectional survey. *PLoS one*, 15(8), e0238162. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0238162>
- Jokić- Begić, N., Hromatko, I., Jurin, T., Kamenov, Ž., Keresteš, G., Kuterovac Jagodić, G., Korajlija i sar. (2020). *Preliminarni rezultati istraživačkog projekta Kako smo? Život u Hrvatskoj u doba korone*. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. <https://web2020.ffzg.unizg.hr>
- Kaparounaki, C. K., Patsali, M. E., Mousa, D. P. V., Papadopoulou, E. V. K., Papadopoulou, K. K., Fountoulakis, K. N. (2020). University students' mental health amidst the COVID-19 quarantine in Greece. *Psychiatry Res.* 290:113111. doi: 10.1016/j.psychres.2020.113111.

- Kecojevic, A., Basch, C. H., Sullivan, M., Davi, N. K. (2020). The impact of the COVID-19 epidemic on mental health of undergraduate students in New Jersey, cross-sectional study. *PLoS one*, 15(9), e0239696. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0239696>
- Lai, A. Y., Lee, L., Wang, M. P., Feng, Y., Lai, T. T., Ho, L. M., Lam, V. S., Ip, M. S., Lam, T. H. (2020). Mental Health Impacts of the COVID-19 Pandemic on International University Students, Related Stressors, and Coping Strategies. *Frontiers in Psychiatry*, 11, 584240. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.584240>
- Li, H.Y., Cao, H., Leung, D.Y.P, Mak. Y. W. (2020). The Psychological Impacts of a COVID-19 Outbreak on College Students in China: A Longitudinal Study. *Int J Environ Res Public Health*. 2;17(11):3933. doi: 10.3390/ijerph17113933.
- Li, H., Hafeez, H., Zaheer, M.A. (2021). COVID-19 and Pretentious Psychological Well-Being of Students: A Threat to Educational Sustainability. *Frontiers in Psychology*, 11:628003. doi: 10.3389/fpsyg.2020.628003.
- Ma, Z., Zhao, J., Li, Y., Chen, D., Wang, T., Zhang, Z., Chen, Z., Yu, Q., Jiang, J., Fan, F., Liu, X. (2020). Mental health problems and correlates among 746 217 college students during the coronavirus disease 2019 outbreak in China. *Epidemiology and psychiatric sciences*, 29, e181. <https://doi.org/10.1017/S2045796020000931>
- Mekonen, E. G., Workneh, B. S., Ali, M. S., Muluneh, N. Y. (2021). The Psychological Impact of COVID-19 Pandemic on Graduating Class Students at the University of Gondar, Northwest Ethiopia. *Psychology research and behavior management*, 14, 109–122. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S300262>
- Mudenda, S., Mukosha, M., Mwila, C., Saleem, Z., Kalungia, A. C., Munkombwe, D., Daka, V., Bwalya et al. (2021). Impact of the Coronavirus Disease (COVID-19) on the Mental Health and Physical Activity of Pharmacy Students at the University of Zambia: A Cross-Sectional Study. *IJBOP International Journal of Basic and Clinical Pharmacology*, 10(4). DOI: <http://dx.doi.org/10.18203/2319-2003.ijbcp20211010>
- Nishimura, Y., Ochi, K., Tokumasu, K., Obika, M., Hagiya, H., Kataoka, H., Otsuka, F. (2021). Impact of the COVID-19 Pandemic on the Psychological Distress of Medical Students in Japan: Cross-sectional Survey Study *Journal Med. Internet Res.* 23(2):e25232 doi: 10.2196/25232
- Odriozola-González, P., Planchuelo-Gómez, Á., Irurtia, M. J., de Luis-García, R. (2020). Psychological effects of the COVID-19 outbreak and lockdown among students and workers of a Spanish university. *Psychiatry research*, 290, 113108. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113108>
- Patel, K. S., Patel, V. R., Patel, K. P. (2020). Psychological effects of lockdown during COVID-19 in population of Gujarat and mitigating factors for it: A survey. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, 25(5):12-17, DOI: 10.9790/0837-2505101217

- Patsali, M. E., Mousa, D. P. V., Papadopoulou, E. V. K., Papadopoulou, C. K. K. Kaparounaki, I. Diakogiannis, K. N. Fountoulakis (2020). University students' changes in mental health status and determinants of behavior during the COVID-19 lockdown in Greece, *Psychiatry Res.* 292,113298. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113298>
- Querido, A., Aissaoui, D., Dixe, M.D.A., Schwander-Maire, F., Cara-Nova, T., Charepe, Z., Laranjeira, C. (2021). Psychological Impacts of the COVID-19 Pandemic Among Portuguese and Swiss Higher-Education Students: Protocol for a Mixed Methods Study. *JMIR Res. Protoc.* 10(6):e28757 doi: 10.2196/28757
- Qiu, J., Shen, B., Zhao M, Wang, Z., Xie, B., Xu, Y. (2020). A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: implications and policy recommendations. *Gen Psychiatr.* 2020 Mar 6;33(2):e100213. doi: 10.1136/gpsych-2020-100213.
- Rahman, M., Khan, S.J., Sakib, M.S., Md Halim, A., Rahman, M., Asikunnaby, Mehjabin Jhinuk, J. (2021). COVID-19 responses among university students of Bangladesh: Assessment of status and individual view toward COVID-19. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 31:1-4, 512-531. <https://doi.org/10.1080/10911359.2020.1822978>
- Rogowska, A. M., Kuśnierz, C., Bokszczanin A. (2020). Examining Anxiety, Life Satisfaction, General Health, Stress and Coping Styles During COVID-19 Pandemic in Polish Sample of University Students. *Psychol. Res. Behav. Manag.*13:797-811 <https://doi.org/10.2147/PRBM.S266511>
- Salman, M., Asif N, Mustafa, Z.U., Khan, T.M., Shehzadi, N., Tahir, H., Raza, M.H., Khan, M.T., Hussain, K., Khan, Y.H., Butt, M.H., Mallhi, T.H. (2020). Psychological Impairment and Coping Strategies During the COVID-19 Pandemic Among Students in Pakistan: A Cross-Sectional Analysis. *Disaster Med Public Health Prep.* 22:1-7. doi:10.1017/dmp.2020.397.
- Sankhi, S., Marasine, N. R. (2020). Impact of COVID-19 Pandemic on Mental Health of the General Population, Students, and Health Care Workers: A Review. [preprints.org. doi:10.20944/preprints202007.0616.v1.](https://preprints.org/doi/10.20944/preprints202007.0616.v1)
- Saraswathi, I., Saikarthik, J., Senthil Kumar, K., Madhan Srinivasan, K., Ardhanaari, M., Gunapriya, R. (2020). Impact of COVID-19 outbreak on the mental health status of undergraduate medical students in a COVID-19 treating medical college: a prospective longitudinal study. *Peer Journal*, 8, e10164. <https://doi.org/10.7717/peerj.10164>
- Sokolowska, J., Ayton, P., Brandstätter, E. (2021). Editorial: Coronavirus Disease (COVID-19): Psychological Reactions to the Pandemic. *Frontiers in Psychology*, 12, 745941. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.745941>
- Son, C., Hegde, S., Smith, A., Wang, X., Sasangohar, F. (2020). Effects of COVID-19 on College Students' Mental Health in the United States: Interview Survey Study. *Journal of medical Internet research*, 22(9), e21279. <https://doi.org/10.2196/21279>
- Sundarasan, S., Chinna, K., Kamaludin, K., Nurunnabi, M., Baloch, G. M., Khoshaim, H. B., Hossain, S., Sukayt, A. (2020). Psychological Impact of COVID-19 and Lockdown among University Students in Malaysia: Implications and Policy Recommendations. *International*

PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF THE COVID-19 PANDEMIC ON STUDENTS OF THE UNIVERSITY OF SARAJEVO

Original scientific paper

journal of environmental research and public health, 17(17), 6206. <https://doi.org/10.3390/ijerph17176206>

- Tadesse, A., Setegn, M., Gebeyaw, B., Ayesheshim. K. (2020). Psychological Impacts of COVID-19 among College Students in Dessie Town, Amhara Region, Ethiopia; Cross-sectional Study. *B Med Journal Open*.11(9):e045623. doi: 10.1136/bmjopen-2020-045623.
- Villani, L., Pastorino, R., Molinari, E. Anelli, F., Ricciardi, W., Graffigna, G., Boccia, S. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic on psychological well-being of students in an Italian university: a web-based cross-sectional survey. *Global Health* 17, 39. <https://doi.org/10.1186/s12992-021-00680-w>
- Wang C., Pan R., Wan X., Tan Y., Xu L., McIntyre R. S., et al. (2020). A longitudinal study on the mental health of general population during the COVID-19 epidemic in China. *Brain Behav. Immun.* 87 :40-48. doi: 10.1016/j.bbi.2020.04.028
- Wang, C., Pan, R., Wan, X., Tan, Y., Xu, L., Ho, C. S., Ho, R. C. (2020). Immediate Psychological Responses and Associated Factors during the Initial Stage of the 2019 Coronavirus Disease (COVID-19) Epidemic among the General Population in China. *International journal of environmental research and public health*, 17(5), 1729. <https://doi.org/10.3390/ijerph17051729>
- Wang, C., Zhao, H. (2020). The Impact of COVID-19 on Anxiety in Chinese University Students. *Frontiers in Psychology*, 11, 1168. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01168>
- Wathelet, M., Duhem, S., Vaiva, G., Baubet, T., Habran, E., Veerapa, E., Debien, C., Molenda, S., Horn, M., Grandgenèvre, P., Notredame, C.E., D'Hondt, F. (2020). Factors Associated With Mental Health Disorders Among University Students in France Confined During the COVID-19 Pandemic. *JAMA Netw Open*. 3(10):e2025591. doi: 10.1001/jamanetworkopen.2020.25591
- Zhang, C., Ye, M., Fu, Y., Yang, M., Luo, F., Yuan, J., Tao, Q. (2020). The Psychological Impact of the COVID-19 Pandemic on Teenagers in China. *The Journal of adolescent health :official publication of the Society for Adolescent Medicine*, 67(6), 747–755. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.08.026>
- Zimmermann M., Bledsoe C., Papa A. (2020). **The impact of the COVID-19 pandemic on college student mental health: a longitudinal examination of risk and protective factors.** PsyArXiv. <https://doi.org/10.31234/osf.io/2y7hu>

Abstract

The aim of the research is to examine the impact of the COVID-19 pandemic on the occurrence and magnitude of mental health consequences among students at the University of Sarajevo, which manifest themselves in certain types and levels of psychological distress, as well as to examine various aspects of general mental functioning that are particularly important in an online learning and teaching environment. The research was conducted in July 2021 on a sample of 3439 students at the University of Sarajevo. The following measurement instruments were used: The Depression, Anxiety and Stress Scale (DASS-21), a Stress Coping Strategies Inventory and a Sociodemographic Variables Questionnaire. The results have shown that depression, anxiety and stress were present among students at levels which require additional interventions. Symptoms are significantly more present among female students than among male students. The differences tested between students of distinct faculties indicate that arts students have the highest values of depression, followed by students studying humanities, while social sciences students show the lowest values. The results showed that positive coping with stress is a protective factor for the symptoms of anxiety, depression and stress, while negative coping style is a risk factor for students' mental health. The obtained results suggest that the pandemic has a significant psychological impact on students that require interventions in improving their mental health.

Keywords: pandemic, psychological consequences, students, online learning, stress, depression

Podaci o autoru

Elvira Čekić, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.

E-mail: ecekic@fkn.unsa.ba.

Dženana Husremović, Filozofski fakultet.

E-mail: dzenana.husremovic@ff.unsa.ba.

Daniel Maleč, Pedagoški fakultet.

E-mail: dmalec@pf.unsa.ba.

Aid Smajić, Fakultet islamskih nauka.

E-mail: aid.smajic@fin.unsa.ba.

JAKOŠĆE INTEGRITETA POLAZNIKA POLICIJSKOG OBRAZOVANJA U REPUBLICI HRVATSKOJ KAO ANTIKORUPCIJSKA MJERA

Prethodno saopćenje

Primljeno/Received: 5. 10. 2021.

Prihvaćeno/Accepted: 6. 4. 2022.

Roberta MIJALIĆ KREŠIĆ

Damir JURAS

Sažetak

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): Važna uloga policije u sprječavanju i sankcioniranju korupcije, kao i postojanje policijske korupcije koja ometa borbu protiv korupcije u društvu, bili su inspiracija za analizu podataka o koruptivnim radnjama policijskih službenika i provedbu istraživanja među polaznicima policijskog obrazovanja u Republici Hrvatskoj o percepciji korupcije u policiji i mjerama za njezino suzbijanje.

Ciljevi rada (naučni i/ili društveni): Ovo istraživanje ima za cilj prikazati podatke o korupciji u policiji i utvrditi njezinu percepciju među dvjema kategorijama polaznika policijskog obrazovanja (polaznicima temeljnog obrazovanja za zanimanje policajac i policijskim službenicima na specijalističkom obrazovanju) te ustanoviti koje mjere oni smatraju najprikladnijima za borbu protiv korupcije.

Metodologija/Dizajn: Podaci o koruptivnim radnjama policijskih službenika i rezultati ankete polaznika policijskog obrazovanja, korištenjem statističke analize, prikazani su tekstualno i tablično. .

Ograničenje istraživanja/rada: Statistički podaci o koruptivnim radnjama policijskih službenika obuhvaćaju samo onaj dio tih radnji koji je otkriven i procesuiran, dok stavovi ispitanika sadrže određenu dozu (subjektivnih) utisaka stečenih osobnim iskustvom, a mogu biti obilježeni i namjerom ispitanika da sebe i kolege prikažu u boljem svjetlu nego što to stvarno jest.

Rezultati/Nalazi: Podaci potvrđuju postojanje problema korupcije u policiji. Rezultati ankete ukazuju da su anketirani upoznati sa korupcijom u policiji. Zabrinjava da anketirani nemaju potpuno negativan stav prema svim koruptivnim radnjama odnosno da nisu spremni prijaviti svaki koruptivnu radnju, a pozitivno je da misle kako je putem podizanja svijesti o štetnosti korupcije i drugim mjerama moguće reducirati ovu pojavu.

Generalni zaključak: Korupcija u policijskoj organizaciji otežava provedbu zakona i borbu protiv korupcije. Treba iskoristiti preventivne i represivne mjere kako bi se korupcija u policiji svela na najmanju mjeru.

Opravdanost istraživanja/rada: Ovo istraživanje može poslužiti u planiranju i provedbi edukativnih aktivnosti među polaznicima programa policijskog obrazovanja te za donošenje i provedbu planova i mjera za prevenciju i sankcioniranje koruptivnih radnji u policiji.

Ključne riječi

integritet, korupcija, policija, policijska etika, policijski službenik

1. UVOD

Policijski službenik je službenik Ministarstva unutarnjih poslova, kao i službenik strane policijske službe, koji je prema međunarodnom ugovoru ili zakonu ovlašten obavljati policijske poslove primjenom policijskih ovlasti. U policijske poslove spada i sprječavanje kaznenih djela i prekršaja, njihovo otkrivanje i prikupljanje podataka o tim djelima i počiniteljima, traganje za počiniteljima kaznenih djela za koja se progoni po službenoj dužnosti i prekršaja i njihovo dovođenje nadležnim tijelima (čl. 2. st. 1. toč. 3. i čl. 3. st. 1. toč. 3. i 4. Zakona o policijskim poslovima i ovlastima, 2019).

Jedan od najvažnijih i najučinkovitijih načina za realizaciju kriminalnih aktivnosti pojedinaca i organiziranih skupina je pridobivanje policijskih službenika za nezakonitu pomoć u tim aktivnostima, koja se realizira putem odavanja povjerljivih podataka, preko primanja mita male vrijednosti u svakodnevnoj interakciji s građanima, nesankcioniranja prekršaja i kaznenih djela te uključivanja policijskih službenika u kriminalne aktivnosti kriminalnih grupa, pa sve do najsloženijih koruptivnih ponašanja na visokim pozicijama unutar policije (Dean i Gottschalk, 2011.).

Iako zakonodavac propisuje obvezno izricanje kazne prestanka državne službe policijskom službeniku koji bude proglašen odgovornim za težu povredu službene dužnosti s obilježjem korupcije odnosno obvezatno udaljenje iz službe policijskog službenika protiv kojeg je pokrenut disciplinski ili kazneni postupak zbog djela s obilježjem korupcije - čl. 110. st. 3. i čl. 112. st. 1. Zakona o policiji (2019), zakonska definicija korupcije ne postoji. U pravnoj doktrini korupcija je definirana kao odnos između dvije zainteresirane strane (korupcijski savez), svaka sa svojim interesom i ciljem, sa znatno većom tamnom brojkom nego kod ostalih kaznenih djela i velikim nastojanjem da se ne otkrije, s rijetkim materijalnim tragovima i teškom dokazivošću jer se čine bez svjedoka, dok se saznanjem za korupcijsko kazneno djelo u pravilu otkrivaju i počinitelji (Brnetić i Ljubej, 2015:771) odnosno kao proces u kojem najmanje dvije osobe nedopuštenom razmjenom s ciljem ostvarivanja vlastitih probitaka djeluju na štetu javnog interesa te kršeći moralnu i pravnu normu povređuju temelje demokratskog razvoja, pravnu državu i vladavinu prava (Derenčinović, 2001: 42). Hrvatski sabor je donio Strategiju suzbijanja korupcije za

razdoblje od 2015. do 2020. godine, kojom je korupciju označio kao društveno neprihvatljivu pojavu koja izravno ugrožava ljudska prava, razara moral te ugrožava stabilnost i gospodarski napredak države, a kao cilj ove strategije je odredio spriječiti korupciju odnosno upravljati njezinim rizicima u javnoj upravi, jedinicama lokalne i područne (regionalne) samouprave, javnopravnim tijelima, trgovačkim društvima u kojima država te jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave imaju vlasničke udjele, privatnom i neprofitnom sektoru, što će se postići: povećanjem integriteta, odgovornosti i transparentnosti tijela javne vlasti (središnje i lokalne); jačanjem antikoruptivnih mehanizama u tijelima javne vlasti; snažnijom suradnjom tijela javne vlasti i jačanjem kapaciteta zaduženih za provođenje aktivnosti usmjerenih na borbu protiv korupcije; učinkovitim otkrivanjem i suzbijanjem korupcije; dosljednom i učinkovitom provedbom postojećeg zakonodavnog okvira u području suzbijanja i prevencije korupcije; uspostavom procedura upravljanja korupcijskim rizicima u tijelima javne vlasti; jačanjem javne svijesti o uzrocima i posljedicama korupcije i ulozi svakog pojedinog građanina u prevenciji korupcije; jačanjem uloge i suradnje s civilnim društvom u području suzbijanja korupcije; razvijanjem međunarodne suradnje na području borbe protiv korupcije; jačanjem aktivne uloge medija u poticanju osobnog i profesionalnog integriteta (toč. 1. st. 1. i toč. 4. st. 3. Strategije suzbijanja korupcije za razdoblje od 2015. do 2020. godine, 2015).

Štetne posljedice korupcije su višestruke: izaziva nepredvidivost ekonomskih i političkih tokova, negativno utječe na socijalnu sigurnost, povećava odlazak mladih i obrazovanih ljudi iz države, utječe na smanjenje prihoda državnog proračuna, smanjuje povjerenje u strukture vlasti, stvara neravnopravnost u dobivanju javnih usluga i na tržištu rada (Maljević *et al*, 2017).

Policijska korupcija je radnja ili propust, njihovo obećanje ili samo njihov pokušaj, koje je počinjeno od pojedinog policijskog službenika ili grupe policijskih službenika, obilježeno je zlouporabom položaja policijskog službenika, a u značajnoj mjeri motivirano je postizanjem osobne koristi (Dyrmishi *et al.*, 2014:25-26). Kesić (2012) kod definiranja policijske korupcije razlikuje uže određenje koje ju svodi na zloupotrebu položaja radi ostvarenja osobne koristi, obično kroz primanje mita i šire shvaćanje prema kojem korupciju predstavlja svaka zlouporaba policijskih ovlasti. Juras (2020: 72-73) ističe da je sudska praksa zauzela stajalište da se koruptivnim radnjama policijskog službenika smatra svaki oblik zlouporabe vlasti radi osobne ili skupne koristi, bez obzira radilo se o materijalnom ili nematerijalnom interesu, pa kao primjer navodi stajališta Upravnog suda u Zagrebu da je policijski službenik zloupotrijebio položaj „iako nije ostvario nikakvu imovinsku korist“ (presuda, Usl-2707/16-7 od 23. 5. 2019.) odnosno da je policijski službenik zloupotrijebio položaj i da njegovi postupci imaju elemente koruptivnog djelovanja „neovisno o tome je li za odane službene podatke stekao kakvu protupravnu imovinsku ili neimovinsku korist“ (presuda, 32 Usl-3633/16-9 od 1. 3. 2019.).

S obzirom na ovlasti policijskih službenika i očekivanja javnosti, posebno je važno da policijski službenici budu primjer u poštivanju zakona (Juras, 2017:350), ali i da sukladno zakonu odgovaraju za nedozvoljena i nezakonita ponašanja. Juras (2006:168) ukazuje na stajalište Upravnog suda Republike Hrvatske, koji je, polazeći od društvenog značenja funkcije što je obavlja MUP, ocijenio da su „tretman ovlaštenih službenih osoba u MUP-u, njihova prava i

obveze drukčiji od ostalih državnih službenika“ te je naveo da je „posao ovlaštene službene osobe ne samo služba već životno opredjeljenje koje traži pouzdanu i visokomoralnu osobu koja kroz čitav život štiti zakon“ (presuda, Us-7932/2004-4).

Bitno je da policijski službenik ima integritet, koji se lingvistički definira kao: čestitost, besprijekornost, neporočnost (Anić, 1991:206). Policijski integritet se sastoji od sedam vrlina, i to: opreznost, povjerenje, eliminacija osobnog interesa, hrabrost, intelektualna čast (poštenje), pravda i odgovornost (Kutnjak Ivković et al, 2013:149), a on u osnovi predstavlja nadogradnju osobnog integriteta i njegovo prilagođavanje sustavu vrijednosti policijske profesije (Simonović, 2009:205).

Za potrebe ovog rada pribavljeni su statistički podaci o koruptivnim kaznenim djelima i povredama službene dužnosti policijskih službenika te su na uzorku od 105 polaznika programa osposobljavanja za policijskog službenika i 98 polaznika specijalističke obuke za policijske službenike ispitivane njihove spoznaje i stavovi o postojanju korupcije u policijskom sustavu, te o uzrocima i načinu suzbijanja te negativne pojave. Istraživanjem koruptivnih kaznenih djela počinjenih od strane policijskih službenika u Republici Hrvatskoj bavilo se više autora (Brnetić i Ljubej, 2015; Juras, 2017b; Juras, 2019; Milivojević i Valentić, 2019). U Republici Hrvatskoj je provedeno više empirijskih istraživanja o raširenosti korupcije u policiji (Kutnjak Ivković et al., 2001; Kutnjak et al., 2002; Kutnjak Ivković, 2012; Petričić, 2000), a posebno treba istaći istraživanje percepcije policijskog integriteta među zagrebačkim studentima koje je ukazalo na percepciju da policija umanjuje postojanje koruptivnih slučajeva unutar svojih redova i prijavljuje ih rjeđe nego što je to potrebno (Kutnjak et al, 2002). Također, istraživanjem provedenim 1995. godine na uzorku od 1649 policijska službenika uočeno je kako 2/3 policijskih službenika navodi da nije spremno prijaviti kažnjivo ponašanje svog kolege s elementima korupcije, štoviše jedan od pet njima nadređenih službenika je odgovorio na isti način, a tolerancija je bila najizraženija u slučajevima koje su ispitanici smatrali „lakšim“ navodeći da nije bilo potrebe za primjenom disciplinskih prekršaja, dok je istraživanje provedeno 1997. godine na uzorku građana Zagreba pokazalo da je 15% ispitanika potvrdilo davanje mita državnim i javnim službenicima, a njih 44% je izjavilo da su podmićivali policajce (Butorac, Kralj, 2015: 457). Prema istraživanju Eurobarometra o korupciji u Hrvatskoj 66% ispitanih građana smatra da su mito i korupcija te zlouporaba ovlasti raširena pojava u policiji, a kao neke od glavnih uzroka pojave korupcije navode nedostatak etičkih normi (66% ispitanika), nedostatak samokontrole pojedinca (57%), korupcija je dio naše kulture (71%) i neučinkovitost policije (50%), dok 80% ispitanika smatra da je jedini način za poslovni uspjeh u RH onaj preko političkih veza (Istraživanje o stanju borbe protiv korupcije, Transparency International Hrvatska, 2020).

2. KORUPTIVNE RADNJE POLICIJSKIH SLUŽBENIKA

Koruptivne radnje policijskih službenika ostvaruju se putem kaznenih djela zlouporabe položaja i ovlasti, primanja mita i trgovanja utjecajem (čl. 291., čl. 293. i čl. 295. Kaznenog zakona (KZ), 2019) te putem teže povrede službene dužnosti opisane kao zlouporaba položaja u službi ili izvan službe ili prekoračenje ovlasti u službi (čl. 96. st. 1. toč. 3. Zakona o policiji, 2019).

Kazneno djelo zlouporabe položaja i ovlasti može počinuti samo službena ili odgovorna osoba koja postupa na način da iskoristi svoj položaj ili ovlasti, prekorači granice svoje ovlasti ili ne obavi svoju dužnost, pa na taj način sebi ili drugoj osobi pribavi korist ili nekome drugome prouzroči štetu, imovinsku ili neimovinsku (Milivojević, Valentić, 2019.). Ovo kazneno djelo ne smatra se djelom koje čini korupciju u užem smislu, ali predstavlja korupcijsko kazneno djelo i smatra se korupcijom u širem smislu (Kralj, Dragičević Prtenjača 2010:729). U razdoblju od 2015. do 2020. godine ukupno su prijavljena 104 policijska službenika kao počinitelji ovog kaznenog djela (izvor svih podataka o koruptivnim djelima policijskih službenika za razdoblje 2015.-2020 je: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske (2021). Služba za odnose s javnošću). Zbog teže povrede službene dužnosti zlouporaba položaja u službi ili izvan službe ili prekoračenje ovlasti u službi kazna prestanka državne službe, za razdoblje od 1.1.2015. do 31.12.2020. godine, izrečena je sedamdesetčetvorici policijskih službenika. U pogledu kažnjavanja, Milivojević (2019:186) zaključuje kako je analiziranim sudskim presudama Županijskog suda u Zagrebu za kazneno djelo iz čl. 291 KZ-a djelomično potvrđena hipoteza da se policijski službenici teže kažnjavaju nego drugi mogući počinitelji promatranog kaznenog djela s obzirom na njihov status i ovlasti („čuvari zakona“ od kojih se očekuje primjer u poštovanju propisa).

Juras (2019:232) navodi da kazneno djelo primanje mita ima tri oblika: pravo pasivno podmićivanje, nepravo pasivno podmićivanje i naknadno pasivno podmićivanje i da je Vrhovni sud Republike Hrvatske (opravdano) strog i dosljedan u kažnjavanju policijskih službenika kada se javljaju kao počinitelji kaznenog djela primanje mita u obliku pravog pasivnog podmićivanja, navodeći kao primjer da je policijskim službenicima koji su primili 100 kuna odnosno 200 kuna za neprocesuiranje prometnog prekršaja potvrdio kazne zatvora u trajanju od 8 mjeseci (presuda I-Kž-Us 75/11-6 od 24.9.2014.) odnosno 6 mjeseci (presuda I-Kž 883/04-3 od 6.11.2007.), dok je policijskim službenicima koji su za neprocesuiranje prometnog prekršaja primili 100 kn odnosno 50 eura preinačio kazne zatvora u kaznu (bezuovjetnog) zatvora od 3 mjeseca (presuda I-Kž-Us 75/10-3 od 19.8.2010.) odnosno 8 mjeseci (presuda I-Kž 259/07-5 od 22.4.2008.). Vrhovni sud Republike Hrvatske utvrdio je da je svojstvo policijskog službenika prilikom počinjenja kaznenog djela primanje mita otegotna okolnost prije svega zbog rušenja ugleda svih ostalih policijskih službenika i gubitka povjerenja građana u institucije pravne države (presuda I-Kž-Us 96/14-6 od 10.9.2014. i I-Kž-Us 75/11-6 od 24.9.2014.). U razdoblju 1.1.2015. do 31.12.2020. kao počinitelj kaznenog djela primanje mita prijavljen je 41 policijski službenik. Trgovanje utjecajem je kazneno djelo kojim se inkriminira intervencija kod nadležne službene ili odgovorne osobe u interesu neke treće osobe, a većinu ovih kaznenih djela čine pojedinačni počinitelj (Brnetić i Ljubej, 2015). Pavlović (2013:767) navodi da je pojam počinitelja ovog kaznenog djela širi od pojma službene osobe iz čl. 87 st. 3 KZ-a jer se odnosi ne samo na službenu osobu, već i na svakoga tko ima i koristi svoj društveni položaj ili utjecaj dajući kao primjer političke, kulturne, sportske ili društvene djelatnike. U promatranom razdoblju od 1. 1. 2015. do 31. 12. 2020. godine u 8 slučajeva kao počinitelji kaznenog djela iz čl. 295 KZ-a prijavljeni su policijski službenici.

Iz statističkih podataka MUP-a razvidno je da je od tri promatrana korupcijska kaznena djela u vremenskom razdoblju od 2015. do 2020. godine najčešće prijavljeno kazneno djelo zlouporabe položaja i ovlasti.

Tablica 1. Policijski službenici prijavljeni kao počinitelji kaznenih djela iz čl. 291., čl. 293. i čl. 295 Kaznenog zakona

Kazneno djelo	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Zlouporaba položaja i ovlasti	41	21	14	10	8	19
Primanje mita	12	15	1	3	3	7
Trgovanje utjecajem	4	0	1	0	0	3

Izvor: Služba za odnose s javnošću MUP-a RH, 2021.

Zabrinjava činjenica da sva tri promatrana kaznena djela bilježe porast u posljednjoj promatranoj godini kada su u pitanju policijski službenici kao počinitelji. Tako je nakon nekoliko uzastopnih godina smanjivanja broja kaznenih djela iz čl. 291 KZ-a (zlouporaba položaja i ovlasti) trend u posljednjem promatranom razdoblju (2020. u odnosu na 2019.) u značajnom porastu (137,5%). Za kazneno djelo iz čl. 293. KZ-a (primanje mita) situacija je slična, ali je ponovno u zadnjem promatranom razdoblju taj trend u značajnom porastu od 133%, što je slučaj i s kaznenim djelom trgovanja utjecajem iz čl. 295. KZ-a gdje u 2018. i 2019. nije zabilježen niti jedan slučaj počinjenja od strane policijskog službenika.

Policijski službenik nekom svojom radnjom može istovremeno ostvariti obilježja povrede službene dužnosti i kaznenog djela, odnosno prekršaja. Vođenje kaznenog ili prekršajnog postupka nije vezano za vođenje postupka za povredu službene dužnosti ili njegovu odluku (Juras, 2012:734). Za teže povrede službene dužnosti policijskim službenicima se mogu izreći slijedeće disciplinske kazne: 1. novčana kazna u mjesečnom iznosu do 20% od posljednje plaće koja mu je isplaćena za puni mjesec proveden na radu, na vrijeme od 1 do 6 mjeseci, 2. zaustavljanje promicanja u zvanju od 2 do 4 godine, 3. zaustavljanje napredovanja u službi u trajanju od 2 do 4 godine, 4. premještanje na drugo radno mjesto iste ili niže složenosti poslova istog stupnja obrazovanja, 5. uvjetna kazna prestanka državne službe, 6. prestanak državne službe (čl. 110. st. 2. Zakona o policiji). Prema Jurasu (2012:741) česta zlouporaba položaja, istovremeno i vrlo štetna za ugled policije i njezino funkcioniranje, jest uzimanje mita od strane policijskih službenika kako zauzvrat ne bi sankcionirali prometni prekršaj pa se navodi presuda Upravnog suda Republike Hrvatske broj Us-4480/2010-4 od 16. lipnja 2010. godine kojom je odbijena tužba tužitelja podnesena protiv odluke disciplinskih tijela MUP-a RH kojom je proglašen krivim za zlouporabu položaja jer: „(...) nije naplatio propisanu novčanu kaznu u iznosu od 500,00 kn ili uručio prekršajni nalog, već je nakon iskazivanja građanina (...) kako posjeduje samo 200,00 kn, od istog zatražio i uzeo novčani iznos od 200,00 kn bez da mu je izdao potvrdu o uzetom novcu (...)“. Nultu stopu tolerancije na koruptivno djelovanje policijskih službenika zakonodavac je iskazao odredbama o obvezatnom izricanju kazne prestanka državne službe za težu povredu službene dužnosti s obilježjem korupcije te obvezatnom udaljenju

iz službe policijskih službenika protiv kojih je pokrenut disciplinski ili kazneni postupak zbog koruptivnog djela.

Tablica 2. *Disciplinski postupci po čl. 96 st.1 t.3 Zakona o policiji*

Godina	Broj postupaka	Pol. sl. udaljeni iz službe za vrijeme postupka	Vrste izrečenih (izvršnih) odluka			
			Prestanak državne službe	Uvjetni prestanak drž. službe	Premještaj	Nije odgovoran
2015.	62	56	26	8	-	12
2016.	37	33	20	5	-	-
2017.	28	21	12	2	2	-
2018.	25	19	10	5	1	3
2019.	16	11	3	2	-	-
2020.	29	25	3	-	-	2

Izvor: Služba za odnose s javnošću MUP-a RH, 2021.

Analizom statističkih podataka u odnosu na težu povredu službene dužnosti iz čl. 96.st.1. t.3 Zakona o policiji, opisanu kao zlouporaba položaja u službi ili izvan službe ili prekoračenje ovlasti u službi, može se zaključiti da je najčešće kao kazna izrečena kazna prestanka državne službe, a očito je da se kod kvalificiranja ovog djela i izricanja kazne očituje nedostatak zakonske definicije korupcije odnosno da javnopravno tijelo (disciplinski sud MUP-a) u svim slučajevima ne definira korupciju kao upravni sudovi pa u svim slučajevima zlouporabe položaja ne izriče najtežu kaznu. Milivojević (2019:182) navodi da izricanjem disciplinske kazne prestanak državne službe od strane disciplinskog suda MUP-a, u slučaju povrede službene dužnosti koja po svojim obilježjima predstavlja koruptivno djelo, policijski službenici gube mogućnost da ikada više budu zaposleni kao policijski službenici.

3. METODE

Istraživanje je provedeno pomoću anketnog upitnika, posebno formiranog za ovo istraživanje, s 22 pitanja/tvrđnje zatvorenog tipa s mogućnošću odabira jednog ili, u nekim pitanjima, više ponuđenih odgovora. Ispitanici su upoznati s općim ciljem istraživanja te im je pojedinačno predložena Obavijest za sudionika s formulacijom pribavljanja informiranog pristanka koju su pročitali i potpisali. Također, upoznati su sa činjenicom da je anketiranje anonimno i dobrovoljno te da u svakom trenutku mogu odustati od provođenja ankete. Pitanja/tvrđnje podijeljena su u skupine: osobni podaci (5 pitanja: spol, dob, zaposlenje, godine radnog staža, linija rada), općenito o korupciji (3 pitanja: postoji li korupcija u RH, ocjena sadašnjeg stanja korupcije

u odnosu na razdoblje prije 2021. i tko su najčešći primatelji mita), općenito o korupciji u policiji (8 pitanja: postoji li korupcija u policiji, koja je linija rada najizloženija riziku od korupcije, koliko su policajci korumpirani u odnosu na zaposlenike drugih institucija, način napredovanja u policiji, ometaju li političari rad policije, postoji li vlastito iskustvo ili saznanja o korupciji u policiji), uzroci koruptivnog ponašanja u policiji (2 pitanja: uzroci koruptivnog ponašanja, što policijski službenici najčešće prime kao mito), prijedlozi za suzbijanje korupcije u policiji (4 pitanja: kome bi prijavili koruptivno ponašanje policijskog službenika, koji je najbolji način suzbijanja korupcije u policiji, tko se mora boriti protiv korupcije u policiji, spremnost prijave kolege).

Ciljevi istraživanja o spoznajama o korupciji u policiji među polaznicima Programa obrazovanja odraslih za zanimanje policajac/policajka i policijskim službenicima na specijalističkim tečajevima usavršavanja na Policijskoj akademiji su: 1. utvrditi spoznaje i stavove polaznika Programa obrazovanja odraslih za zanimanje policajac/policajka i policijskih službenika na specijalističkim tečajevima usavršavanja o određenim obilježjima, uzrocima koruptivnog ponašanja policijskih službenika te prijedlozima za suzbijanje korupcije u policiji, 2. utvrditi postoje li statistički značajne razlike između polaznika Programa obrazovanja odraslih za zanimanje policajac/policajka i policijskih službenika na specijalističkim tečajevima usavršavanja o spoznajama i stavovima o korupciji u policiji.

Uzorak čini 105 polaznica/polaznika Programa obrazovanja odraslih za zanimanje policajac/policajka Policijske škole „Josip Jović“ u nastavnoj godini 2020/2021. (istraživanje provedeno u lipnju i srpnju 2021.) i 98 policijskih službenika na specijalističkim tečajevima usavršavanja koji se održavaju na Policijskoj akademiji (istraživanje provedeno u rujnu i listopadu 2021.). Udio osoba muškog spola u skupini polaznika Programa obrazovanja odraslih za zanimanje policajac/policajka je 72,4%, a osoba ženskog spola 27,6%. U odnosu na dobnu strukturu 82% ih je starosti od 18 do 25 godina, a 18% preko 25 godina života. Ukupan broj polaznika Programa u trenutku provođenja istraživanja je 730 tako da je anketirano 14,4% polaznika. Trajanje Programa je 12 mjeseci tijekom čega polaznici imaju kontaktnu nastavu iz ukupno 13 predmeta (strani jezik, Osnove kriminalistike i kriminalističko istraživanje, Policijsko naoružanje i gađanje, Psihologija, Sigurnost u prometu, Osnove kaznenog i prekršajnog prava, Prekršajno pravo, Kazneno pravo, Ustav Republike Hrvatske, pravo Europske unije i ljudska prava, Policijske ovlasti, Sport i samoobrana, Situacijske integralne vježbe I i II) te stručnu praksu u policijskim postajama. Školovanje se provodi po jedinstvenom programu u Republici Hrvatskoj, u okviru Policijske akademije.

U skupini ispitanika policijskih službenika koji se nalaze na nekom obliku specijalističkog usavršavanja (N 98) udio muškaraca je 86,7%, a žena 13,3%. Kada se promatra dobna struktura ove skupine riječ je u 89,8% slučajeva u dobi preko 25 godina, dok je u dobi od 18 do 25 godina njih 10,2%. Manje od 5 godina radnog staža u policiji ima njih 17,4%, od 5 do 20 godina policijskog staža ima 40,8% dok preko 20 godina radnog staža ima 41,8% ispitanika skupine policijskih službenika. Ako se promatra linija rada policijskih službenika distribucija je slijedeća: temeljna policija (42,9%), kriminalistička policija (18,4%), granična policija (25,5%), prometna

policija (14,2 %).

Statistički rezultati ankete su prikazani u postocima tekstualno i tablično.

4. REZULTATI

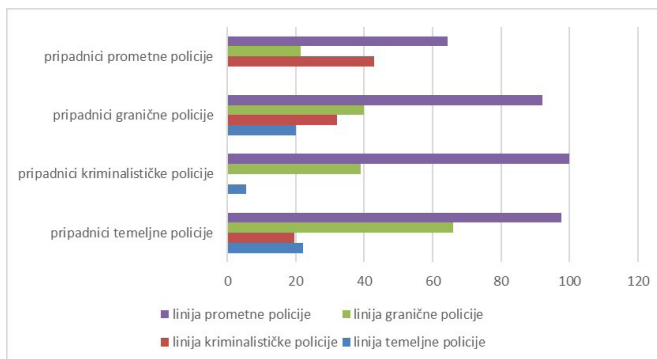
Polaznici Programa obrazovanja u potpunosti se slažu (N 105) da je u RH prisutna korupcija pri čemu su jednako podijeljeni u mišljenju da je prisutna u velikoj mjeri (50%) i da je prisutna u pojedinim segmentima društva (50%). Ispitanici iz skupine policijskih službenika na stručnom usavršavanju mišljenja su da korupcija postoji u velikoj mjeri u 37,8% slučajeva, da postoji u pojedinim segmentima društva u 60,2%, a ne zna njih 2 %. Da je sadašnje stanje korupcije u odnosu na razdoblje prije 2021. isto u skupini polaznika Programa procjenjuje njih 58,6%, da je povećano smatra gotovo 1/3 ispitanika, a da je smanjeno njih 11%, dok među policijskim službenicima da je stanje isto misli 72,5%, da je povećano misli 13,3%, a da je smanjeno 14,4%. Uz mogućnost odabira više odgovora, najviše anketiranih polaznika (76,2%) mišljenja je da se kao primatelji mita u RH najčešće pojavljuju državni i lokalni dužnosnici (ministri, gradonačelnici, vijećnici, zastupnici), dok je djelatnike policije označilo njih 56,2%, a 45,7% polaznika kao primatelje mita je označilo djelatnike carine i pripadnike sudbene vlasti te djelatnike zdravstva u 44,7% slučajeva. U skupini policijskih službenika kao najčešće primatelje mita ispitanici su također označili državne i lokalne dužnosnike (ministri, gradonačelnici, vijećnici, zastupnici) i to u 79,6% slučajeva, djelatnike policije označilo je 31,6% ispitanika, djelatnike carine njih 51%, djelatnike zdravstva njih 39,8%, a pripadnike sudbene vlasti označilo je 44,9%.

U skupini pitanja koja se odnose na korupciju u policiji, 63% iz skupine polaznika Programa za obrazovanje policajac/policajka označilo je da korupcija u policiji postoji u manjoj mjeri, dok ih 37% smatra da je korupcija u policiji zastupljena u velikoj mjeri. Na isto pitanje ispitanici iz skupine policijskih službenika odgovaraju tako da njih 89,8% smatra kako korupcija u policiji postoji, ali u manjoj mjeri, dok ih 10,2% smatra da je korupcija u policijskim redovima prisutna u velikoj mjeri. Kao liniju rada koja je najizraženija riziku od korupcije, polaznici Programa su u 90,5% slučajeva, uz mogućnost višestrukog odabira, odabrali prometnu policiju, graničnu policiju njih 75,2%, a temeljnu i kriminalističku u jednakom udjelu od 19%. Međutim, 44,8% polaznika istovremeno kao dvije linije rada koje su izložene koruptivnom riziku percipira graničnu i prometnu policiju. Stav je 36% ispitanika među polaznicima Programa da su policijski službenici korumpirani manje nego ostali, a 31% smatra da je to isto kao i u drugim institucijama, dok 16% smatra da su policajci korumpirani više od drugih. Policijski službenici su kao najizloženiju liniju rada korupciji također prepoznali prometnu policiju i to u 91,8% slučajeva, slijedi granična policija u 48% slučajeva, odnosno znatno manje nego što to misle polaznici Programa obrazovanja, potom kriminalistička u 22,5% slučajeva te temeljna policija u 15,3%. U toj je skupini još i 1% ispitanika koji smatraju da je najizloženija interventna ili specijalna policija, dok 3% smatra da je to neka druga linija rada, ne precizirajući koja. Što se pak tiče činjenice koliko su policajci korumpirani u odnosu na ostale, policijski su službenici mišljenja da su u policiji korumpirani u jednakoj mjeri kao i u ostalim institucijama u 36,7% slučajeva, da su manje nego drugdje misli 55,1%, da su više od ostalih misli 1%, dok njih 9,2%

ne zna kako bi odgovorili na ovo pitanje.

Zanimljiv je odabir odgovora po pojedinim linijama rada unutar skupine ispitanika policijskih službenika na pitanje koja je linija rada po njihovom mišljenju najizloženija riziku od policije.

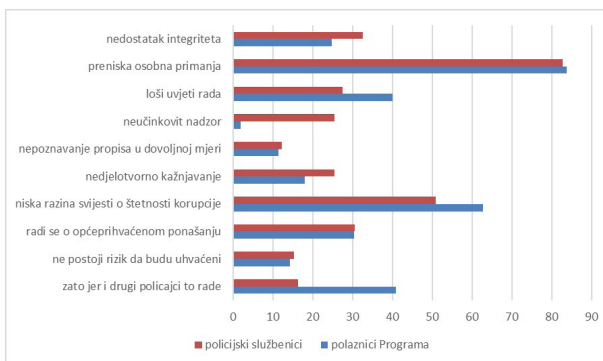
Grafikon 1. Stavovi policijskih službenika pripadnika pojedinih linija rada o najizloženijim linijama rada korupciji

Pripadnici sve četiri promatrane linije rada smatraju da je linija prometne policije najizloženija korupciji, pri čemu je znakovito da to misle svi ispitanici pripadnici kriminalističke policije (100%), a najrjeđe pripadnici prometne policije (64,3%). Također, znakovit je podatak da 42,9% ispitanika iz redova prometne policije misli da je linija kriminalističke policije izložena riziku od korupcije, ali niti jedan pripadnik prometne policije nije odabrao temeljnu policiju kao moguće izloženu koruptivnom riziku. Također, niti jedan pripadnik kriminalističke policije ne misli da je ta linija rada pod ugrozom korupcije.

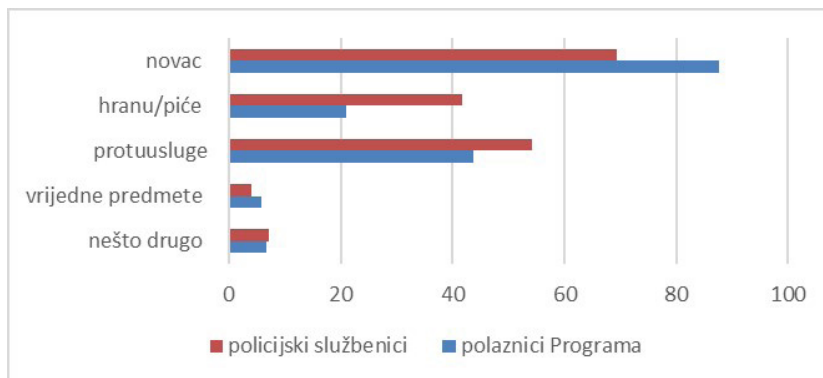
Kad je riječ o uzrocima koruptivnog ponašanja u policijskoj strukturi, uz mogućnost odabira više ponuđenih odgovora, obje skupine ispitanika na prvo mjesto stavljaju preniska osobna primanja (polaznici Programa u 83,8%, a policijski službenici u 82,7% slučajeva).

Grafikon 2. Stavovi ispitanika o uzrocima koruptivnog ponašanja u policiji

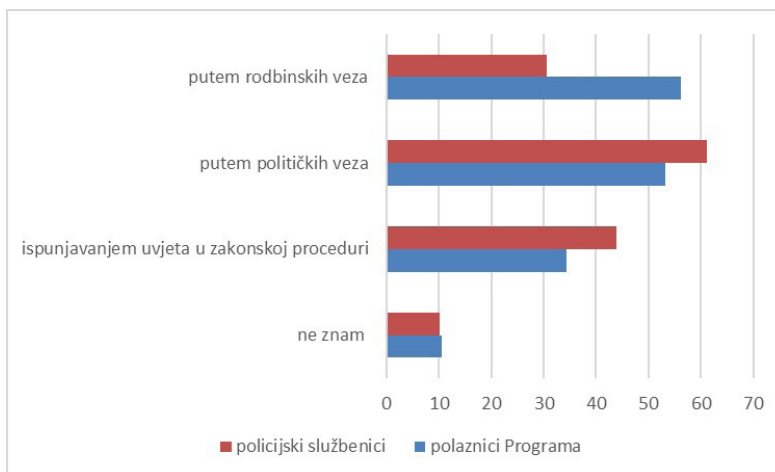
U odgovoru na pitanje o sredstvu za korupciju policijskih službenika, ispitanici su također imali mogućnost višestrukog odabira. Novac kao korupcijsko sredstvo označilo je 87,6% polaznika i 69,4% policijskih službenika. Međutim, razvidno je da korupcija nije limitirana isključivo primanjem novca, tako da je protuuslugu označilo 43,8% ispitanika među polaznicima i 54,1% policijskih službenika, a hranu/piće 1/5 polaznika smatra oblikom podmićivanja policijskih službenika, dok to isto misli čak 41,8% ispitanika skupine policijskih službenika.

Grafikon 3. Najčešći oblik primanja mita policijskih službenika

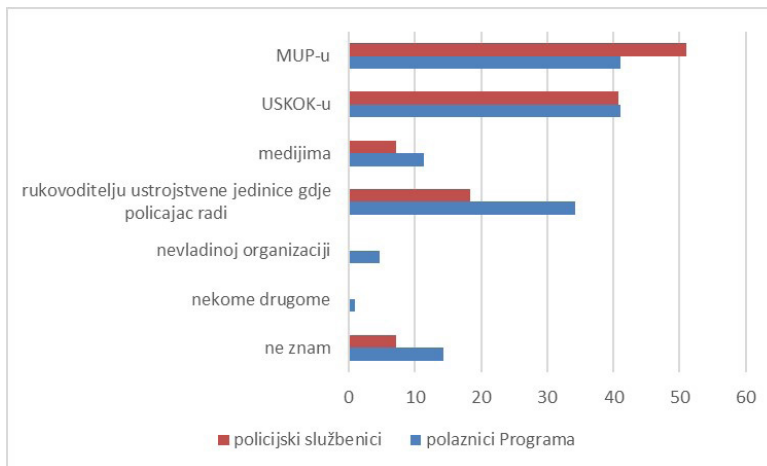
Način napredovanja u policiji bilo putem rodbinskih veza i/ili političkih veza označilo je više od polovice ispitanika među polaznicima Programa, a da se napredovanje odvija u zakonskoj proceduri smatra 34,3% polaznika koji su sudjelovali u anketiranju. Policijski službenici su kao najčešći oblik načina napredovanja označili putem političkih veza (61,2%) i potom načinom koji je propisan u zakonskoj proceduri (43,9%).

Grafikon 4. Način napredovanja u policiji

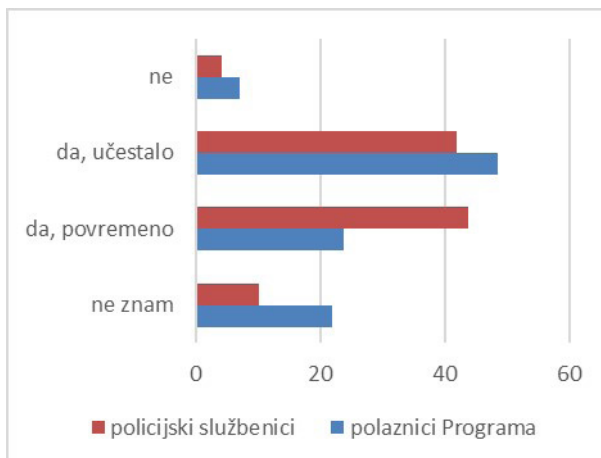
Koruptivno ponašanje policijskih službenika polaznici Programa (uz mogućnost višestrukog izbora odgovora) bi najčešće (41%) prijavili USKOK-u ili MUP-u, a njih 34,3% rukovoditelju ustrojstvene jedinice gdje policijski službenik radi. Policijski službenici bi najčešće svog kolegu prijavili MUP-u (51%), USKOKU (40,8%) i svega njih 18,4% rukovoditelju ustrojstvene jedinice gdje policajac radi.

Grafikon 5. *Kome prijaviti koruptivno ponašanje policajca*

Znatan udio ispitanika među polaznicima (48,5%) smatra da političari učestalo ometaju rad policije, dok njih 23,8% smatra da ometaju, ali povremeno. Na isto pitanje policijski su službenici odgovorili na način da njih 43,9% smatra da političari povremeno ometaju rad, a 41,2% misli da je to učestalo.

Grafikon 6. *Ometaju li političari rad policije*

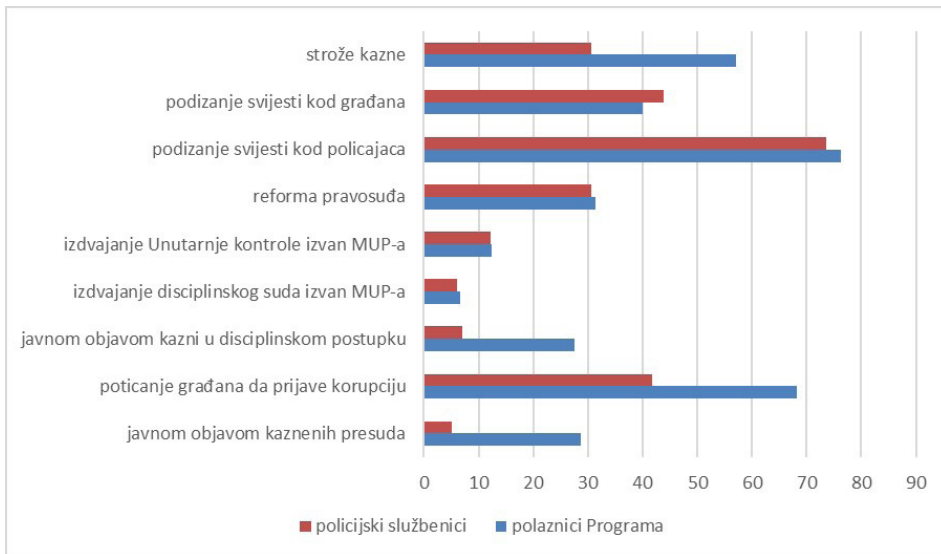
Na pitanje jesu li policajci spremni prijaviti kolegu, 54,3% polaznika Programa misli kako policijski službenici nisu spremni na taj korak, njih 13,3% misli da su spremni to učiniti, a ne zna njih 32,4%. Među policijskim službenicima mišljenje je drugačije, tako da 32,7% ispitanika policajaca misli da su policajci spremni prijaviti kolegu, njih 37,7% misli da nisu to spremni učiniti, a 1/3 ne zna.

U odgovaranju na pitanje o najboljim modalitetima suzbijanja korupcije u policijskim redovima ispitanici su, također, imali mogućnost višestrukog odabira. Prema mišljenju anketiranih polaznika Programa najbolji način suzbijanja korupcije jest podizanje svijesti kod policijskih službenika (76,2%), što je potpuno u suglasju s njihovim odabirom na pitanju tko se mora boriti protiv korupcije u policiji. Naime, na tom je pitanju 63,8% ispitanika među polaznicima Programa odredilo da su upravo policijski službenici ti koji se trebaju boriti protiv korupcije u policiji. Uz taj podatak, svakako je indikativan podatak da je čak 82% ispitanika iz redova polaznika Programa navelo unutarnju kontrolu kao tijelo borbe protiv korupcije u policiji, glavni ravnatelj policije označen je u 43,8%, a policijski sindikati u 34,3% slučajeva. Policijski službenici su se izjasnili da bi najbolji način suzbijanja korupcije bio podizanje svijesti kod policajaca (73,5%) i podizanje svijesti kod građana (43,9%) te poticanje građana da prijave korupciju (41,8%).

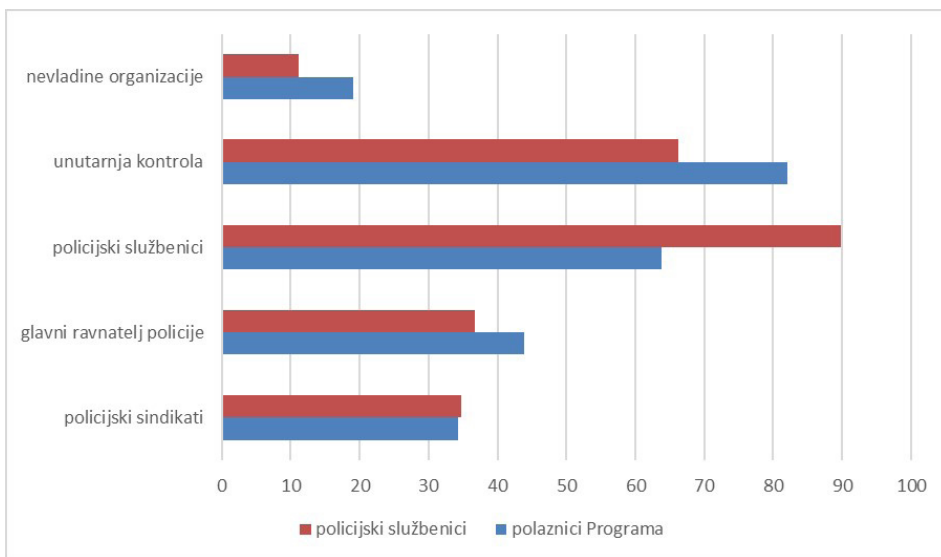
Policijski službenici, za razliku od polaznika Programa, strože kazne ne vide kao izrazito poželjan model suzbijanja od koruptivnih radnji. Uspoređujući takvu distribuciju s odgovorom na pitanje tko se mora boriti protiv korupcije u policiji, gdje su policijski službenici u 89,8% slučajeva označili upravo same sebe, možemo zaključiti da su policijski službenici daleko svjesniji da je borba protiv korupcije u policiji na svakom policajcu pojedinačno i da je upravo to najmoćnije oružje, dok 63,8% polaznika Programa obrazovanja za zanimanje policajac/policajka smatra da su policijski službenici oni koji se najviše moraju boriti protiv korupcije u svojim redovima.

Nadalje, i među policijskim službenicima je izraženo mišljenje da se protiv korupcije treba boriti unutarnja kontrola MUP-a i to u 66,3% slučajeva (ipak zamjetno manje nego kod polaznika gdje je to 82%). Iz navedenog se može zaključiti kako i jedna i druga skupina misle da je uloga unutarnje kontrole u svjetlu borbe protiv korupcije značajna, što ukazuje na izuzetnu važnost odabira policijskih službenika neupitne stručnosti i integriteta za rad u toj službi, kao i potrebu da se zakonodavni okvir prilagodi kako bi unutarnja kontrola mogla predvoditi borbu protiv korupcije u policiji.

Grafikon 7. Najbolji način suzbijanja korupcije u policiji

Grafikon 8. Nositelji borbe protiv korupcije u policiji

U grupi pitanja o osobnim saznanjima i iskustvima u vezi pojave korupcije u policiji, 76,2% ispitanika među polaznicima nije imalo iskustva s korupcijom u policiji (da je traženo ili da su dali mito), 3,8% je imalo iskustva a 17,1% nije imalo osobnih iskustava, ali zna tko jest. Policijski službenici u 63,3% slučajeva nisu imali iskustva s korupcijom u policiji, 12,2% njih jest imalo takvih iskustava, 21,4% nije imalo osobna iskustva, ali znaju tko jest, a 3% ne zna.

Na pitanje je li im poznato da je netko drugi u policiji primio mito 48,6% ispitanika u skupini polaznika je odgovorilo potvrdno, a da je netko dao mito policijskom službeniku potvrdno je odgovorilo 56% polaznika koji su sudjelovali u anketi. Među policijskim službenicima 70,4% je odgovorilo da im je poznato da je netko drugi u policiji primio mito, te ih je 73,5% odgovorilo da je netko dao mito policijskom službeniku. Odgovori policijskih službenika na ova dva pitanja su u potvrdnom odgovoru značajnije izražena nego kod polaznika Programa za obrazovanje za zanimanje policajac/policajka. Analizom odgovora na ova dva pitanja (da je netko drugi u policiji primio mito i je li im poznato da je netko drugi dao mito policijskom službeniku) od ukupnog broja anketiranih vidljivo je da je na jedno od ova dva pitanja potvrdno je odgovorilo 65,7% polaznika i 80,6% policijskih službenika, od čega je istovremeno i na drugo pitanje potvrdno odgovorilo 59,4% polaznika i 63,3% policijskih službenika.

RASPRAVA

Provedena anketa ukazala je da je korupcija prisutna u policijskim redovima, a prevladava mišljenje da je uzrokovana, prije svega, neadekvatnim iznosom osobnih primanja, ali i stavom da se radi o općeprihvaćenom ponašanju koje obilježava i ostale policijske službenike te da je svijest o štetnosti korupcije niska, a prisutan je i nedostatak integriteta.

Na podatke iz citiranog istraživanja Eurobarometra nadovezuje se i rezultat istraživanja provedenog među polaznicima u vezi napredovanja u policiji gdje više od polovice njih smatra da je napredovanje moguće pomoću rodbinskih i/ili političkih veza, što svakako predstavlja poseban oblik korupcije.

Ključnu ulogu u smanjivanju korupcije u policiji, prema mišljenju ispitanika, ima edukacija i to prije svega samih policijskih službenika čime bi se utjecalo na razinu podizanja svijesti o štetnosti korupcije, zatim i kod građana koje bi uz to trebalo i poticati da prijavljuju korupciju. Podizanje svijesti o štetnosti korupcije u redovima policije jest kontinuirani proces koji se ne smije zadržati isključivo na temeljnoj obuci za zanimanje policajac/policajka već je to proces koji treba provoditi tijekom cijele policijske karijere, na svim linijama rada i stupnjevima obrazovanja. Dakle, formiranje kompetentnog i učinkovitog policijskog službenika s integritetom, koje uključuje mnogo više od borbe protiv korupcije, u Programu obrazovanja odraslih za zanimanje policajac/policajka baza je za stvaranje kapaciteta MUP-a za borbu protiv koruptivnih oblika ponašanja u vlastitim redovima. Indiferentnost prema visokom stupnju integriteta policijskih službenika može imati nesagledive i dugotrajne posljedice, a u edukacijskom smislu potrebno ga je jačati na način da se polaznici Programa obrazovanja odraslih za zanimanje policajac/policajka kroz suvremeni pristup u programu obuke u Policijskoj školi, ali i u kasnijim oblicima stručnog usavršavanja bave temama integriteta, društvene odgovornosti (shvaćanje policijskog posla kao misije i načina života), etičkim kodeksom, proučavanjem slučajeva iz prakse. Strategija edukacije trebala bi obuhvaćati obavezu doličnog ponašanja za vrijeme i izvan službe, odnosno konstantno profesionalno i odgovorno ponašanje osobe koja obavlja posao policijskog službenika. Nužnost ozbiljnijeg pristupa ovoj temi naglašena je i u Nacrtu prijedloga Strategije sprječavanja korupcije za razdoblje od 2021.do 2030. godine u mjeri 4.3.17.Jačanje

integriteta policijskih službenika (Nacrt prijedloga Strategije sprječavanja korupcije za razdoblje od 2021. do 2030. godine, 2021) osobito u početnoj obuci za zanimanje policijskog službenika. Na opisani način bi se ojačalo i povjerenje građana u instituciju u cjelini prepoznajući MUP RH kao odgovorno, transparentno i nepristrano tijelo koje je zaduženo, između ostalog, za borbu protiv korupcije u cijelom društvu.

Pohvalan je stav trećine polaznika da je uloga rukovoditelja u situaciji pojave korupcije u ustrojstvenoj jedinici kojom rukovodi značajna. To nije tako i u skupini policijskih službenika gdje je prosječno taj stav zauzelo 18,3% ispitanika, dok je gledajući prema linijama rada vrlo različit (temeljni policajci 24,4%, granični policajci 20%, prometni policajci 14,3%, a kriminalistički policajci svega 5,6%). Zabrinjavajući je, međutim, podatak da 14,3% polaznika Programa koji su u trenutku provođenja ankete u odmakloj fazi svog obrazovanja za zanimanje policajac/policajka ne zna kome bi prijavilo koruptivno ponašanje policijskog službenika, kao niti 7,14% policijskih službenika, osobito kad promotrimo podatak da njih 82,7% ima preko 5 godina staža u policiji, od čega 41,8% preko 20 godina.

Postojanje tzv. zavjeta šutnje može se uz kulturološki aspekt povezati i s određenim stupnjem nepostojanja svijesti među policijskim službenicima o ulozi koju oni sami imaju, a prijavom koruptivnog ponašanja kolege jačaju svoj integritet kao i integritet policije u cjelini, što je i jedna od odrednica Etičkog kodeksa policijskih službenika.

Kao jedan od mehanizama koji bi bio učinkovit u odvratanju od koruptivnog ponašanja polaznici Programa prepoznali su u gotovo trećini slučajeva mogućnost objave odluka u disciplinskom ili kaznenom postupku, gdje bi imali priliku uočiti da se policijskim službenicima izriču teže sankcije nego drugim počiniteljima kaznenih djela i povreda službene dužnosti iz razloga njihovog statusa i ovlasti (Milivojević, 2019.), što bi možda dodatno doprinijelo ovom mehanizmu prevencije korupcije.

Zabrinjava podatak da 41% anketiranih polaznika Programa obrazovanja odraslih za zanimanje policajac/policajka smatra kako je uzrok koruptivnog ponašanja pojedinca u policiji činjenica da i drugi policajci rade to isto (policijski službenici značajno manje 16,3%), kao i to što 14,3% smatra kako je uzrok korupciji to što ne postoji rizik da budu uhvaćeni (policijski službenici 15,3%).

5. ZAKLJUČAK

Policijski službenici su izloženi pritiscima podmićivanja sa svih strana: od strane kriminalaca, od građana u čijem interesu može biti da se u danom trenutku prekrši zakon, od strane nadređenih, od političara i osoba na javnim dužnostima itd.

Postojanje korupcije u redovima policije svakako ugrožava povjerenje građana u temeljne vrijednosti policijskog posla i doprinosi stigmatizaciji cijele policijske organizacije. Za uspješnu prevenciju, ali i borbu protiv korupcije u policijskim redovima, izuzetno je bitno jačati integritet policijskog službenika (pojedinca) i policije (institucije), kao i raditi na prihvaćanju i provedbi etičkih načela. Etički kodeks policijskih službenika je donesen sa svrhom podizanja

svijesti policijskih službenika o važnosti poštivanja etičkih načela i jačanja etičnoga odnosno moralnog ponašanja u praksi. Policijski službenici u obavljanju posla i osobnom životu moraju brinuti o zaštiti i jačanju svog ugleda i ugleda policije u cjelini te posebno brinuti o jačanju integriteta policije u cjelini. Policijski službenici trebaju imati visok stupanj integriteta, moraju postupati etično, zakonito i profesionalno te ne smiju zlorabiti podatke i informacije (čl. 1. st. 2., čl. 4., čl. 5. i Dodatak Etičkog kodeksa policijskih službenika, 2012). Etički kodeks utječe na iskorjenjivanje korupcije (Pena, 2010), a najefikasniji je kad je inspirativan odnosno kada ga policijski službenici prihvaćaju kao normu ponašanja (Šumi, 2008). Planovi integriteta trebaju se bazirati na procjeni rizika odnosno osjetljivosti na mogućnost pojave korupcije na pojedinim radnim mjestima. Jedan od učinkovitih oblika jačanja integriteta policijskih službenika može biti i testiranje integriteta policijskih službenika, bilo da je ciljano prema osobama za koje postoje saznanja o kršenju integriteta ili nasumično, u čemu bi značajnu ulogu imala Služba za unutarnju kontrolu (Brkić, 2018).

U postojeće programe školovanja i specijalizacije policijskih službenika policijska etika bi trebala biti uključena, prije svega, u cilju razvoja profesionalne etike čiji je jedan od elemenata i suzbijanje korupcije u policiji. Završetkom nekog oblika policijskog obrazovanja ne smije stati razvoj etičnosti pojedinca, na njemu treba kontinuirano raditi tijekom cijele policijske karijere, svaki policijski službenik samostalno, ali tome mora biti posvećena i policijska organizacija. Sadašnje stanje pruža mogućnost poboljšanja u sustavu policijskog obrazovanja jer u programu srednjoškolskog obrazovanja nije ustrojen zaseban predmet u kojem bi se izučavala policijska etika i suzbijanje korupcije u policiji, dok je u programu Visoke policijske škole na stručnom studiju Kriminalistika – policijsko usmjerenje, u VI. semestru ustrojen zaseban kolegij Suzbijanje korupcije (Stručni studij Kriminalistika).

Prisustvo korupcije u policiji dovodi u pitanje mogućnost ostvarivanja strategije suprotstavljanja korupciji i drugim oblicima kriminaliteta, prije svega organiziranim oblicima, tj. spremnost i mogućnost policije da otkriva kaznena djela i njihove počinitelje i da osigura personalne i materijalne dokaze, čime se omogućava dalji uspješan tok kaznenog postupka (Miladinović, 2009:305), pa je svako istraživanje koruptivnog ponašanja policijskih službenika doprinos širenju saznanja o fenomenu koji je obavijen velom tajne, a posebno je opravdano zbog opasnosti i posljedica koje policijska korupcija uzrokuje na individualnom i društvenom nivou (Kesić, 2013). Naime, obzirom na to da je osnovna funkcija policije provedba zakona, korupcija u njenim redovima predstavlja suštu negaciju svrhe postojanja ove službe i institucije.

Bez publiciranja odluka u kaznenim ili disciplinskim postupcima zbog policijske korupcije, njima se postiže svrha specijalne prevencije, ali izostaje učinak generalne prevencije, a istovremeno ostaju sumnje da u određenim slučajevima nekim prijavljenim policijskim službenicima nije izrečena odgovarajuća kazna.

Važnost podrške rukovoditelja prilikom prijave korupcije u policijskim redovima je izuzetno velika: rukovoditelj mora jamčiti anonimnost i povjerljivost u odnosu na osobu koja prijavljuje nezakonitost, a upravo će način kako rukovoditelji otkrivaju i istražuju nezakonit i nepravilan rad pokazati i koliko određenu situaciju shvaćaju ozbiljno (Klockars, 2005: 8).

Problem policijske korupcije se ponajviše tiče same policije, to nije problem nekog drugog. Ne-zainteresiranost ili toleriranje ovog problema unutar sustava ukazuje na neshvaćanje društvene uloge policije i na neshvaćanje štetnosti korupcije za policiju i društvo u cjelini. Jednostavno nije dopustivo da policijski službenici, koji su ovlašteni sprječavati i sankcionirati kaznena djela, imaju blagonaklon stav prema koruptivnim radnjama svojih kolega. Reduciranjem korupcije jača se povjerenje građana u policijski sustav, osigurava učinkovitost u radu, a izbjegava se da se svi policijski službenici percipiraju kao nemoralni i skloni korupciji zbog pojedinaca koji rade koruptivna djela. Percepcija javnosti o ulozi policije u suzbijanju korupcije zasigurno će biti osnažena ukoliko se policija prikaže kao institucija s integritetom, kao tijelo koje se proaktivnim i represivnim mjerama odupire koruptivnim oblicima ponašanja u vlastitim redovima.

Literatura:

- Anić V. (1991). Rječnik hrvatskoga jezika. Novi liber.
- Brnetić, D., Ljubej, A. (2015). Analiza korupcijskih kaznenih djela iz policijske prakse. Zbornik radova IV. Međunarodne znanstveno- stručne konferencije "Istraživački dani Visoke policijske škole u Zagrebu". 770-789.
- http://iis3.globaldizajn.hr/cpi.gov.hr/UserDocsImages/konferencije/IDVPS/IV/Zbornik_radova_Konferencije._2015pdf.pdf
- Brkić, Ž. (2018). Test integriteta policijskih službenika. Godišnjak Fakulteta bezbednosti. 355-370. <https://fb.bg.ac.rs/download/zbornici/2018/20-FB2018.pdf>
- Butorac, K., Kralj, Ž. (2015). Percepcija korupcije policijskih službenika o razinama i vrsti korupcije u njihovom profesionalnom okruženju. Zbornik radova IV. Međunarodne znanstveno- stručne konferencije "Istraživački dani Visoke policijske škole u Zagrebu". 455-469.
- http://iis3.globaldizajn.hr/cpi.gov.hr/UserDocsImages/konferencije/IDVPS/IV/Zbornik_radova_Konferencije._2015pdf.pdf
- Dean, G., Gottschalk, P (2011). Continuum of police crime: an empirical study of court cases. International Journal of Police Science and Management. 13(1). 16-28. <https://eprints.qut.edu.au/46940/11/47745.pdf>
- Derenčinović, D. (2001). Mit(o) korupciji, Nocci.
- Etički kodeks policijskih službenika, Narodne novine, 62/2012 (2012).
- Istraživanje o stanju borbe protiv korupcije, Transparency International Hrvatska, 2020 https://transparency.hr/upload_data/site_files/tih-stanje-borbe-protiv-korupcije.pdf
- Juras, D. (2017a). Disciplinska odgovornost policijskih službenika s osvrtom na praksu Europskog suda za ljudska prava u predmetima protiv republike Hrvatske. Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu, 24(2), 335-354. <https://hrcak.srce.hr/196294>

- Juras, D (2017b). Kazneno djelo zlouporabe položaja i ovlasti s osvrtnom na policijske službenike kao počinitelje. *Hrvatska pravna revija*. 17(12). 67-73.
- Juras, D. (2019). Pasivno podmićivanje policijskih službenika. *Policija i sigurnost*. 28 (2), 230-236. <https://hrcak.srce.hr/222428>
- Juras, D (2012). Povrede službene dužnosti policijskih službenika. *Policija i sigurnost*, 21(4), 732-752. <https://hrcak.srce.hr/99855>
- Juras, D. (2006). Pravni propisi o disciplinskoj odgovornosti policijskih službenika. *Hrvatska javna uprava*, 6(4), 167-211.
- Juras, D. (2020). Uvjeti za udaljenje iz službe policijskog službenika. *Hrvatska i komparativna javna uprava – poseban prilog*, 20(4). 71-76.
- Kazneni zakon, *Narodne novine*, 125/11, 144/12, 56/15, 31/15, 101/17, 118/18, 126/19 (2019).
- Kesić, Z. (2012). Teorijsko definisanje korupcije u policiji. *Bezbednost*, 54(2). 134-150.
- Kesić, Z. (2013). Preispitivanje dometa pojedinih metodoloških pristupa u postupku naučnog istraživanja korupcije u policiji. *Žurnal za kriminalistiku i pravo*, 18(2). 107-124. http://www.kpu.edu.rs/cms/data/akademija/nbp/NBP_2013_2.pdf
- Klockars, C.B., Kutnjak Ivkovich, S., Habersfeld, M.R. (2005). *Enhancing Police Integrity*. National Institute of Justice, U.S. Department of Justice. <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/209269.pdf>
- Kralj, T., Dragičević Prtenjača, M. (2010). Korupcijska kaznena djela protiv službene dužnosti - s analizom prijedloga izmjena. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*. 17 (2). 729-767. <https://hrcak.srce.hr/87211>
- Kutnjak Ivkovic, S., Klockars, C.B., Cajner-Mraović, I., Ivanušec, D. (2001). *Controlling Police Corruption: The Croatian perspective*. The Poland International Police Executive Symposium, Sczytno.
- Kutnjak Ivković, S. (2012). Exploring the Relation Between Police Integrity and Rank: A Croatian Example. *International Criminal Justice Review*. 22 (4). 372-396. <https://doi.org/10.1177/1057567712465753>
- Kutnjak Ivkovic, S. (2005). *Fallen Blue Knights: Controlling Police Corruption*. Oxford University Press.
- Kutnjak Ivkovic, S., Cajner-Mraović, I., Klockars, C.B., Ivanušec, D. (2002). Public perceptions about Police Misconduct in Croatia. In: M. Pagon (Ur.), *Policing in Central and Eastern Europe: Deviance, Violence, and Victimization* (329-339). College of Police and Security Studies.
- Kutnjak Ivković, S., Habersfeld, M., Peacock, R., West, R. (2013). The Integrity Survey's Role in Agency Accountability. *Police Quarterly*. 16(2). 148-176. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1098611112465612>
- Maljević, A., Vujović, S., Martinović, A. (2017). *Suprotstavljanje korupciji i jačanje integriteta organa državne službe/uprave u Bosni i Hercegovini*. ZAMM media CONSULTING.

- Miladinović, A. (2009). Korupcija u policiji. Zbornik radova „Korupcija i pranje novca“. 303-317.
- Milivojević, L., Valentić, R. (2019). Pojedine karakteristike kaznenog djela zlouporabe položaja i ovlasti kroz sudsku praksu Županijskog suda u Zagrebu s naglaskom na kažnjavanje počinitelja, posebno policijskih službenika. *Policija i sigurnost*. 28 (2). 156-191. <https://hrcak.srce.hr/222373>
- Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske (2021). Dopis klasa:008-01/21-01/50, urbroj:511-01-11-21-6 od 4.5.2021. Služba za odnose s javnošću.
- Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske (2021). Program stručnog studija Kriminalistika – policijsko usmjerenje. <https://policijska-akademija.gov.hr/studij/48#Specijalisti%C4%8Dki%20diplomski%20stru%C4%8Dni%20studij%20Kriminalistika>
- Nacrt prijedloga Strategije sprječavanja korupcije za razdoblje od 2021. do 2030. godine (2021). <https://esavjetovanja.gov.hr/Documents/List/16930>
- Pavišić, B., Grozdanić, V., Veić, P. (2007). Komentar Kaznenog zakona. Narodne novine.
- Pavlović, Š. (2013). Kazneni zakon. Libertin naklada.
- Pena, U., Miladinović, A. (2010). Etičnost policije kao faktor korupcije u policiji. Zbornik radova naučno - stručnog skupa s međunarodnim učešćem: Metodologija izgradnje sistema integriteta u institucijama na suzbijanju korupcije. 87-102. <http://education.muprs.org/wp-content/uploads/2014/12/Zbornik-Korupcija.pdf>
- Petričić, D. (2000). Kriminal u hrvatskoj pretvorbi: tko, kako, zašto... . Abakus.
- Dyrnishi, A., Dhembo, E., Vurmo, G., Kuci, B. (2014). Police Integrity and Corruption in Albania. Institute for Democracy and Mediation.
- Prenzler, T. (2021). Ethics and Accountability in Criminal Justice, Towards a Universal Standard (Third edition). Australian Academic Press.
- Prenzler, T. (2009). Police corruption - Preventing misconduct and Maintaining Integrity. CRC Press.
- Simonović, B. (2009). Suzbijanje korupcije u policiji i ostalim državnim organima. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*. 47(3). 197-219.
- Strategija suzbijanja korupcije za razdoblje od 2015. do 2020. godine, Narodne novine, 26/15 (2015).
- Šumi, R. (2008). Draft of New Code of Police Ethics. *Varnost*. 56 (3), 35-36.
- Zakon o državnim službenicima, Narodne novine, 92/05, 140/05, 142/06, 77/07, 107/07, 27/08, 34/11, 49/11, 150/11, 34/12, 49/12, 37/13, 38/13, 01/15, 138/15, 61/17, 70/19, 98/19 (2019).
- Zakon o policiji, Narodne novine, 34/11, 130/12, 89/14, 151/14, 33/15, 121/16, 66/19 (2019).
- Zakon o policijskim poslovima i ovlastima, Narodne novine, 76/09, 92/14, 70/19 (2019).

STRENGTHENING THE INTEGRITY OF POLICE EDUCATION STUDENTS IN THE REPUBLIC OF CROATIA AS AN ANTI-CORRUPTION MEASURE

Preliminary note

Summary

Inspiration for the work and the problem (s) addressed by the work: The important role of the police in preventing and sanctioning corruption, as well as the existence of police corruption that hinders the fight against corruption in society, were the inspiration for analyzing data on corrupt actions of police officers and conducting research among participants in police education in the Republic of Croatia on the perception of corruption in the police and measures to combat it.

Purpose of the work (scientific and / or social): This research aims to present data on corruption in the police and determine its perception among two categories of police education students (students of basic education for the profession of police officer and police officers in specialist education) and determine what measures they considered the most appropriate to fight corruption.

Methodology / Design: Data on corrupt actions of police officers and the results of a survey of police education participants, using statistical analysis, are presented in text and table

Limitation of research / work: Statistics of corrupt actions of police officers include only that part of those actions that are detected and prosecuted, while respondents' attitudes contain a certain dose of (subjective) impressions gained from personal experience, and respondents may be marked with the intention to present themselves and colleagues in a better light than they really are.

Results / Findings: Data confirm the existence of police corruption problems. The results of the survey indicate that the respondents are familiar with corruption in the police. It is worrying that the respondents do not have a completely negative attitude towards all corrupt practices, ie that they are not ready to report every corrupt act, and it is positive that they think that by raising awareness about the harmfulness of corruption and other measures it is possible to reduce this phenomenon.

General conclusion: Corruption in the police organization makes it difficult to enforce the law and fight corruption. Preventive and repressive measures should be used to minimize police corruption.

Justification of the research / work: This research can be used in the planning and implementation of educational activities among participants in police education programs and for the adoption and implementation of plans and measures for the prevention and sanctioning of corrupt practices in the police.

Keywords: integrity, corruption, police, police ethics, police officer

Podaci o autorima

mr. Roberta Mijalić Krešić, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Policijska akademija, Policijska škola „Josip Jovič“, Zagreb.

E-mail: rmijalic@mup.hr.

dr. sc. Damir Juras, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Uprava za ljudske potencijale, Služba disciplinskog sudovanja, Split.

E-mail: djuras@mup.hr, Damir.Juras@xnet.hr.

USPON RASIZMA I KSENOFOBIJE U DOBA PANDEMIJE COVID-19 KAO IZRAZ NJIHOVE VIŠESTOLJETNE POVIJESTI – SOCIOLOŠKI I SIGURNOSNI ASPEKT

Pregledni naučni rad

Primljeno/Received: 30. 5. 2022.

Prihvaćeno/Accepted: 10. 10. 2022.

Edita HASKOVIĆ

Sažetak

Izrazito kompleksna kriza koja je nastupila nakon proglašenja pandemije COVID-19 marta 2020. godine, doprinijela je eskalaciji rasizma i ksenofobije u međunarodnim okvirima. Njihov aktuelni uspon nužno je sagledati iz perspektive povijesno etabliranog obrasca povezivanja manjina, rasnih grupa i određenih zajednica sa zaraznim bolestima, što je rasistički i ksenofobni pristup i narativ učinilo neizostavnim konstituentima odgovora na iste. Stigma bolesti, kako povijest potvrđuje, permanentni je pratilac izbijanja zaraznih bolesti, stoga ni pandemija koronavirusa nije bila iznimka.

Radikalizaciji javnog diskursa kroz nativizam, mržnju i strah tokom aktuelne zdravstvene krize, uz značajnu podršku pojedinih mejnstrim medija, doprinijele su u prvom planu neonacionalističke snage. One su eksploatirale nesigurnost i neizvjesnost koje je pandemija generirala, s ciljem projiciranja straha od drugog i drugačijeg, uz njihovu obaveznu emanaciju kao potencijalne prijetnje.

Mada je pandemija COVID-19 doprinijela prevashodno reafirmaciji rasizma i ksenofobije prema Kinezima i Azijatima, čemu je u prilog išla provenijencija koronavirusa, ona je nesumnjivo trasirala put jednom opštem rasističkom i ksenofobnom diskursu.

Ključne riječi

pandemija, neonacionalizam, rasizam, ksenofobija, strah, prijetnja, stigma

UVOD

Težište rada je na razmatranju uticaja pandemije COVID-19 na intenziviranje rasizma i ksenofobije u međunarodnim okvirima. Rasizam i ksenofobija, kako zapaža profesor filozofije Predrag Finci, *kao usvojena, a ne urođena, ideološki oblikovana stajališta, koja su posljedica i iskaz određene ideologije i/ili konkretne političke prakse* (Predrag Finci), prožimaju društveni realitet stoljećima. Potvrda je to njihove opstojnosti, usljed opstojnosti onih snaga na političkoj sceni koje su zainteresirane za njihovo održavanje i reproduciranje.

Polazeći od prethodnog promišljanja, u radu su prvobitno razmatrane ideologija i političke prakse kao izraz te ideologije, koje su prethodile proglašenju pandemije koronavirusa, a koje su stvorile pretpostavke za preporod i evidentnije očitovanje rasizma i ksenofobije u savremenom dobu.

Ovdje se u prvom planu misli na ideologiju neonacionalizma, čiji su promotori stranke radikalne desnice, koja je iznjedrena 1970/1980-ih godina u uvjetima intenziviranih globalizacijskih procesa, kao svojevrsna reakcija na implikacije koje su iz navedenih proistekle. S obzirom na činjenicu da temeljnu odrednicu neonacionalizma čini njegova suprotstavljenost migracijama, kulturnom pluralizmu i internacionalizmu, neupitna je njegova uloga u radikalizaciji političkog i javnog diskursa kroz nativizam, mržnju i strah, čemu je *in favore* išla neizvjesnost koja je derivirala iz prelomnih društveno-povijesnih i sigurnosnih oklonosti kasnog modernog društva.

Imajući u vidu činjenicu da se u ravan prelomnog događaja, kojem je dodijeljen i epitet najvećeg izazova od Drugog svjetskog rata, pozicionirala i kriza uzrokovana pandemijom COVID-19, u radu smo nastojali sagledati njen doprinos u dodatnoj konsolidaciji neonacionalističkog društva i prethodno nominiranih neonacionalističkih stavova koji su pogodovali značajnom usponu rasizma i ksenofobije.

Za razumijevanje njihove aktualne internacionalizacije, nužno je bilo izvršiti uvid u povijest suočavanja sa zaraznim bolestima, s obzirom da je uočeni rasistički i ksenofobni odgovor na pandemiju COVID-19 neupitan izraz njegovog povijesnog utemeljenja.

„Moramo djelovati sada kako bismo ojačali imunitet naših društava protiv virusa mržnje“

(Antonio Guterres)

1. PRODOR NEONACIONALIZMA I KSENOFOBIE KAO NJEGOVOG IMPLICITNOG SIMPTOMA U PREDPANDEMIJSKOJ ERI

Prethodni apel Generalnog sekretara Ujedinjenih naroda, Antonia Guterresa, poslužio je kao ideja vodilja za ovaj rad. Na osnovu prethodnog citata, može se zaključiti da je riječ o pozivu imperativnog karaktera upućenog maja 2020. godine, kada je pandemija bila uveliko u toku, različitim akterima – političkim zvaničnicima država, građanima i medijima, da se odlučno suprotstave jednom drugom izazovu ljudskom rodu i civilizaciji, virusu mržnje, čije dejstvo nije ništa manje kontagiozno od dejstva virusa COVID-19, sa kojim se svijet bori od decembra 2019. godine.

Iako je medicinska provenijencija ove globalne prijetnje, očekivano u prvi plan pozicionirala njene medicinske aspekte, što je impliciralo sekuritizacijom zdravstvenih dimenzija sigurnosti,

pandemija COVID-19 imala i ima snažne i vjerovatno još uvijek nesagledive učinke na mnoge sfere čovjekove egzistencije i djelovanja – na polju ekonomije, politike, psihologije, obrazovanja, društveno-kulturnih odnosa, prava, sigurnosti i drugo. Naznačena polivalentnost pandemije, ukazala je na značaj njene procjene iz rakursa kritičkog sigurnosnog diskursa, te slijedom kazanog na nedostatnost državno-centrične sigurnosne paradigme u suočavanju sa ovom prijetnjom nekonvencionalne naravi.

Unatoč kazanom, u inicijalnoj fazi suočavanja sa pandemijom, i pored poziva Svjetske zdravstvene organizacije na globalni odgovor na COVID-19, većina zemalja se opredijelila za revitalizaciju tradicionalnog državno-centričnog pristupa, koji se prvobitno očitovao u proglašenju rata nevidljivom neprijatelju: „U ratu smo“, riječi su francuskog predsjednika Emanuela Macrona, kazane povodom borbe protiv COVID-a 19, koje su postale opšteprihvaćenom retorikom političkih (i ne samo) vođa širom svijeta. Britanski premijer Boris Johnson svojevremeno je izjavio da su svi građani „regrutovani“, a Donald Trump je sebe opisao kao „ratnog predsjednika“ (navedeno prema Rutović, 2021: 3016).

Ovakva ratna retorika nije se zadržala samo na nivou jezičkog, već je ista i materijalizirana u vidu zatvaranja granica, militarističkog uokvirivanja država, gomilanju zaliha i državnog ekonomskog poticaja. Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije, 194 države primjenile su neki vid ograničenja putovanja (Lee et al. prema Abbott, 2021: 2) u pokušaju sprječavanja globalnog pohoda COVID-a 19, koji je ilustrirao svu poroznost državnih granica i slab imunitet država na ovaj virus.

Zatvaranjem granica usljed pandemije, ideja nacionalne države i privilegiranja vlastitih građana - državljana, ponovo je vraćena na dnevnu agendu (Bozdag, 2021: 543). Riječ je o praksi koja je, značajno je naglasiti, zaživjela još u predpandemijskom periodu, prevashodno pod snažnim uticajem terorističkih napada na američke ciljeve s početka 21. stoljeća. Terorizam je, kako zapaža Esad Zgodić, doprinio rastu značaja državnog razloga (*raison d' Etat*) kao svetog apriorija, koji kao vodeći princip upravljanja državom nalaže da se ona učini jakom i otpornom u odnosu na sve ono što može da je uništi (Zgodić, 2010: 49).

Sigurnost, koja je pod snažnim pritiskom terorizma, postala primarna preokupacija vaskolike društvene prakse i znanstvenog traganja, a time i najvažniji faktor u 21. stoljeću koji nadilazi sve ideale demokratskog poretka, pa i slobodu koja postaje njen uvjet i cilj, doprinijela je sve većem zatvaranju država, pretvarajući ih, nije pretenciozno kazati, u strogo kontrolirane utvrde. Navedeno je značilo povrat država tzv. vestfalskom modelu nacionalne sigurnosti utemeljenom Vestalskim mirom 1648. godine, zasnovanom na principima primata državnog suvereniteta, nemiješanja u unutrašnja pitanja država i teritorijalnoj konceptualizaciji sigurnosti, pri čemu su države očito bile rukovođene utopijskom vizijom da se odgovor na transnacionalne prijetnje, dominantno nedržavne provenijencije, u vremenu univerzaliziranja nesigurnosti i ranjivosti, može limitirati na nivo države.

Zaštita nacionalne teritorije, kako zapaža Katja Franko Aas, ne odvija se samo na praktičnom, već i širem simboličkom nivou, gdje globalna kretanja ljudi imaju važne implikacije u odnosu na pitanja kulturne pripadnosti i državljanstva (...), te vrlo argumentirano zapaža, da iako se

stiče dojam da su kasna moderna društva pod plaštom multikulturalizma prigrlila kosmopolitski stil života i kulturnu hibridnost, slika je u stvarnosti daleko složenija. Ideja 'odumiranja nacije' sadrži sve veći broj kontradiktornosti, posebno ako se ima u vidu da svjedočimo preporodu nacionalizma i ksenofobije u mnogim zemljama širom svijeta (2017: 78; 96).

Prethodno kazano navodi na zaključak kako nisu ostvarene prognoze da će globalizacija kao proces koji stvara sve veću međuzavisnost između država i društava, učiniti nacionalizam i ksenofobiju prevaziđenim, što ukazuje na ambivalentnu prirodu globalizacije, koja je istovremeno determinirana procesima internacionalizacije i njenog antipoda, fragmentacije, pri čemu je bitno naznačiti da su potonji procesi odraz reakcije na ove prve, te da isti neminovno podrivaju ideju kosmopolitizma kao jednu od temeljnih vizija i ciljeva globalizacije.

Navedeno afirmira činjenica da se u uvjetima intenziviranih globalizacijskih procesa pojavio jedan novi vid nacionalizma koji se, shodno svom recentnom očitovanju u mnogim zemljama širom svijeta, u naučnom i javnom diskursu oslovljava kao neonacionalizam. Riječ je o ideologiji i političkom pokretu koji je nadahnut ideologijom klasičnog nacionalizma, no njegove temeljne postavke pretrpjele su izvjesne modifikacije shodno savremenom povijesnom, društvenom i sigurnosnom kontekstu, što je svojevrsni pokazatelj protejske prirode nacionalizma i njegovog evidentnog manifestiranja u novom ruhu.

Banks i Gingrich, autori koji se inače smatraju tvorcima termina neonacionalizam, isti definiraju kao društveni fenomen koji karakterizira ponovna pojava nacionalizma unutar drugačijeg globalnog i transnacionalnog konteksta. Oni kao definirajuću karakteristiku neonacionalizma ističu njegovu suprotstavljenost realitetima i promjenama koje proizlaze iz života u globaliziranom svijetu, što se ogleda u temeljnim neonacionalističkim stavovima, kao što su protivljenje migracijama, kulturnom pluralizmu, internacionalizmu, Evropskoj uniji (2006: 2,3), što neminovno vodi reafirmaciji nacionalnih interesa, kao i jačanju antimigrantskih narativa i ksenofobije.

Razumijevanje neonacionalizma kao odgovora na prijetnje koje predstavlja globalizacija na nivou suvereniteta, ekonomije i identiteta, zastupaju i drugi autori. U tom smislu značajnim smatramo spomenuti Egera i Valdeza, koji ukazuju na suštinsku razliku između klasičnog nacionalizma i neonacionalizma. Prema ovom dvojcu, neonacionalističke stranke djeluju unutar granica konsolidiranih nacionalnih država za razliku od prethodnih konteksta u kojima su raniji oblici nacionalizma prevladavali u Evropi i drugdje. Shodno kazanom, napominju kako se neonacionalizam treba shvatiti prije kao „projekat održavanja granica“ nego kao „projekat izgradnje nacije“, s obzirom da se on javlja u uslovima u kojem su granice utvrđene, široko prihvaćene, nacionalno i međunarodno, ali su iste suočene s izvjesnim prijetnjama. Otuda i njegova usredsređenost na ideju odbrane strukture, suvereniteta, identiteta i drugih značajnih elemenata nacionalne države od svega što se percipira kao potencijalna prijetnja (Eger&Valdez, 2015: 127).

Pojava neonacionalizma dominantno se veže za 70/80-te godine prošlog stoljeća, da bi se u narednim decenijama pod uticajem određenih procesa sve više popularizirao u mnogim

zemljama širom svijeta, prerastajući iz jedne relativno marginalne snage u onu koja je nagovijestila novu dinamiku na polju svjetske politike.¹

Njegov svojevrsni uspon i očitovanje u brojnim zapadnoevropskim zemljama, Australiji, Americi, Novom Zelandu, dijelom Kanadi i drugdje, pripisuje se brojnim faktorima. Kako zapaža Aryal, kao ključne razloge koji su doprinijeli formiranju neonacionalističkog društva u modernom svijetu, neophodno je nominirati naftnu krizu iz 1973. godine, kolaps Sovjetskog Saveza, 11. septembar, finansijsku krizu iz 2008/09. godine, izbjegličku krizu iz 2015. godine, te nove nacionaliste koji se fokusiraju na nacionalni integritet (2021: 145), a koji su sve prethodno navedeno kapitalizirali u pravcu svog pozicioniranja i konsolidacije na političkoj sceni.

Pojava radikalne desnice, kao svojevrsnog promotora neonacionalizma, koincidira s periodom intenziviranih migracionih kretanja u kasnom 20. stoljeću, koje autori Castles i Miller oslovljavaju kao 'doba migracija' (Castles&Miller, 1998: 3), a Ulrich Beck kao doba intenzivirane kospomolitizacije, praćene povećanom mobilnošću i globalnim komunikacijama, društvenim identitetima, kulturnom raznolikošću i međusobnom povezanošću društava (2006).²

Od tada, oštro protivljenje imigraciji i eksplicitan antimigrantski diskurs postaju zajednički imenilac strankama radikalne desnice, što neminovno vodi emanaciji migranata i izbjeglica

¹ Francuski nacionalni front (NF) može se smatrati eklatantnim primjerom ovih trendova. Nakon osnivanja ove stranke ranih 1970-ih godina, ona je bila irelevantna, da bi u protekle tri decenije uspjela da preoblikuje mejnstrim francuske politike, praveći prvi značajan iskorak na nacionalnom nivou 2002. godine, kada je njen osnivač i vođa Jean-Marie Le Pen prošao u drugi krug predsjedničkih izbora. Diskreditiran brojnim skandalima i ksenofobno-rasističkim komentarima, NF nije uspio ponoviti ovakav uspjeh na predsjedničkim izborima 2007. godine, da bi dolazak Penove kćerke Marine na čelo stranke 2011. godine označio početak njegovog oživljavanja, pri čemu se popularizacija ove stranke pripisuje globalnoj ekonomskoj krizi 2008/09, intenziviranim migracionim trendovima i predsjedništvu Nicolasa Sarkozya i François Hollande (Nelson, 2019: 3,4). NF je osvojio 18% glasova na nacionalnom nivou i zauzeo treće mjesto 2012. godine (Eger, Valdez, 2015: 116), da bi u narednim godinama bilježio sve veći uspjeh. Brojni su i drugi primjeri koji ukazuju na prodor neonacionalizma na političku pozornicu posljednjih godina, počev od Švicarske narodne stranke koja dominira biralištima od 1999. godine, da bi 2011. godine ostvarila 26,6% glasova; Norveške stranke progresa (FRP) koja je u parlamentu od 1973. godine, a 2013. godine je učestvovala u formiranju vlasti, Slobodarske partije Austrije (FPÖ) koja na nacionalnim izborima osvaja mandate od 1956. godine (*Ibidem*), pa sve do Orbanov Fidesza u Mađarskoj, Vox-a u Španiji, Alternative za Njemačku (AfD), predsjedništva Donalda Trumpa u Americi i drugo (Delanty, 2021: 104).

² Međunarodna migraciona kretanja intenzivirala su se od druge polovine 20. stoljeća. U posljednjih 50 godina, broj međunarodnih migranata se povećao za skoro 200 miliona, dostigavši 2020. godine 281 milion (UN DESA, 2020). Navedeni procesi su se odrazili na povećanje udjela strane populacije u ukupnom stanovništvu brojnih zapadnih zemalja. Kako indiciraju podaci Eurostata iz 2020. godine, u zemljama Evropske unije udio postotka stanovnika rođenih u inostranstvu iznosio je 12,2%, u Velikoj Britaniji 13,8%, u SAD 15,3 %, u Australiji 30,1%, u Kanadi 21,3% i Novom Zelandu 28,7% (prema European Commission, 2020). Poređenja radi, 1960-ih godina broj međunarodnih migranata koji je živio u Evropi iznosio je oko 3,5% od ukupne populacije, da bi u narednim decenijama bilježio kontinuirani rast, dostigavši u 2013. godini 10,3% (De La Rica, Glitz, Ortega, 2013: 8). U Sjedinjenim Američkim Državama je 1970-ih godina taj procenat iznosio svega 5% (prema Franko Aas, 2017: 78).

kao drugih i drugačijih, koji se u javnom diskursu sve više počinju portretirati kao prijetnja ekonomsko-socijalnom statusu i kulturnom identitetu.

„Kako, naime, pokazuju recentna istraživanja, desne populističke stranke predstavljaju manjinske skupine kao prijetće na nekoliko načina, i to kao (1) prijetnju nacionalnom identitetu, (2) prijetnju društvenom poretku, (3) prijetnju ekonomskoj stabilnosti i (4) teret javnim uslugama i blagostanju države. Poseban je akcenat, međutim, stavljen na prijetnju koju imigranti i manjinske skupine predstavljaju nacionalnoj kulturi, nacionalnoj zajednici i načinu života“ (Goodwin, 2011: 13).³

Ovo potonje najbolje je ilustrirano u Simmelovom viđenju migranta i tražioca azila kao klasičnog primjera stranca, čime se označava i naglašava podjela na 'MI' i 'ONI' unutar društva, služeći kristalizaciji simboličkih i kulturnih ograničenja zajednice (Simmel prema Franko Aas, 2017: 79).

Neizvjesnost i nesigurnost, koje je na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće iznjedrilo kasno moderno društvo, išle su u prilog rastućem uticaju neonacionalizma koji je, kako zapaža Delanty, najočitiiji u radikalizaciji političkog diskursa kroz nativizam, mržnju i strah (2021: 112). Narativ društva rizika, koji je prvobitno razvijen od strane Ulricha Becka, nudi koristan uvid u pomaljavajuću dinamiku nesigurnosti i neizvjesnosti u kasnom modernom dobu. Beck, naime, objašnjava kako je savremena organizacija društva prožeta kontinuiranom sviješću o različitim prijetnjama, koje su po prirodi suštinski globalne, stvarajući tako zajednice organizirane oko diskursa sigurnosti i straha (2002: 41).

Teroristički napadi 11. septembra, izvedeni na krajnje monstruozan način, potvrdili su validnost ove Beckove teze, s obzirom da globalno društvo rizika s visoko oglašenom prijetnjom od terorizma postaje sve više bjelodano. Evidentna zabrinutost za sigurnost u svijetu nakon ovih napada, implicirala je rastućim sigurnosnim diskursom, za koji Huysmans kaže da je politička tehnika uokvirivanja političkih pitanja u logiku opstanka, sa sposobnošću mobiliziranja politike straha u kojoj su društveni odnosi strukturirani na temelju nepovjerenja (2006: XI).

Ovo o čemu govori Huysmans, najbolje je došlo do izražaja u ratu protiv terorizma, koji ne samo da je normalizirao sumnju i producirao tzv. logiku predostrožnosti, već je inaugurirao trendove sekuritizacije migracija i stereotipizacije manjinskih populacija u brojnim zemljama diljem svijeta, nerijetko rezultirajući i 'kriminalizacijom' stranaca.⁴

„Prema brojnim autorima, rat protiv terora povećao je opšti strah od stranaca i outsajdera, vo-

³ Kako konstatuje Goodwin, pozivajući se na veći broj provedenih studija i empirijskih istraživanja u brojnim zemljama Evropske unije, osjećaj kulturne ugroženosti je najvažniji pokretač podrške ovim strankama od strane građana. Za građane odlučujući motiv davanja podrške strankama radikalne desnice jeste percepcija imigracija i uspona različitosti kao prijetnje njihovoj nacionalnoj kulturi, jedinstvu nacionalne zajednice i načinu života (Ibidem, str. XI). Neonacionalističke stranke, kako zapažaju Banks i Gingrich, svoju podršku grade na osjećajima 'ugroženih identiteta' (2006: 17). Na istom je stajalištu i grupa autora izdanja „*Xenophobia, Identity and New Forms of Nationalism*“, koji ističu kako je 'novi nacionalizam' snažno obojen ksenofobijom i uokviren identitarnim sloganima (2019: 1), pri čemu novi nacionalizam oslovljavaju kao 'identitarizam' (Ibidem, str. 23).

deći represivnim mjerama osobito prema određenim grupama, poput tražioca azila, ilegalnih imigranata i određenih etničkih i vjerskih manjina (Welch i Schuster prema Franko Aas, 2017: 84). Ovo je impliciralo aktualiziranjem pitanja odnosa krivičnog pravosuđa, policije, rasizma i etničke pripadnosti (Philpps&Bowling; Weber&Bowling prema ibidem).

Na udaru su se osobito našli muslimani, suočeni s porastom neprijateljstva i netolerancije prema njima samo zbog činjenice što je mali broj ekstremista odgovornih za terorističke napade 11. septembra, a kasnije i za napade u Evropi, u muslimanskom svijetu i drugdje, nastojao svoje postupke legitimirati u ime islama.

Kako, naime, zapaža Goodwin: “Osobito od 11. septembra, stranke radikalne desnice proširile su svoje antimigrantske kampanje, inkorporirajući u iste specifičan oblik neprijateljstva prema naseljenim muslimanskim zajednicama. One su posvetile više napora u mobiliziranju anksioznosti javnosti zbog njihove prisutnosti i pitanja integracije muslimana u evropska društva” (2011: 19).

Iako islamofobija ima duboke povijesne korijene, kao i rasizam i ksenofobija, njen preporod u 21. stoljeću bio je prevashodno kondicioniran terorističkim napadima na američke ciljeve s početka novog stoljeća, kao i kasnijim terorističkim napadima u Evropi i drugdje. Kakve je, očito nesagledive posljedice događaj od 11. septembra imao na navedene trendove, najbolje ilustrira zapažanje Johna Esposito o tome kako su teroristički napadi 11. septembra implicirali metastazom društvenog raka, kako ovaj autor oslovljava islamofobiju (Esposito et al., 2011: XXII).

Sve što je saopšteno na prethodnim stranicama rada, nedvojbeno navodi na zaključak kako su za uspon neonacionalizma zaslužne prelomne društveno-povijesne i sigurnosne okolnosti koje su obilježile savremeno doba, kada on demonstrira svoju neupitnu vitalnost i kohezivnu moć. Stoga, ne treba da iznenadi njegov još izraženiji dinamizam u vrijeme najvećeg izazova nakon Drugog svjetskog rata, kako je pandemiju COVID-19 svojevremeno okarakterizirao Generalni sekretar Ujedinjenih naroda, Antonio Guterres.

Strah od širenja virusa, neusmijivo je doprinio pothranjivanju već etablirane kulture nepovjerenja prema strancima, dodatno osnažujući antimigracioni diskurs koji ohrabruje ksenofobna osjećanja, ali i konkretne aktivnosti usmjerene protiv stranaca. Navedeno će reći da je opšta klima defetizma, straha, frustracija i anksioznosti, kakva je nastupila nakon proglašenja pandemije COVID-19, stvorila pogodno tlo za još veći uspon neonacionalizma i ksenofobije u brojnim zemljama svijeta, afirmirajući tezu autorice Michener, koja zapaža: “Kompleksnost dinamike ksenofobije i diskriminacije, kao i tendencija isticanja drugosti i povlačenja granica, postaju intenzivnije i evidentnije u vremenima krize” (navedeno prema Ivić, 2020: 422).

2. KAUZALNO-POS LJEDIČNI ODNOS EPIDEMIJA, RASIZMA I KSENOFOBIJE – POVIJESNI OSVRT

Pandemija COVID-19 neusmijivo se profilirala kao još jedan značajan faktor koji je doprinio dodatnoj konsolidaciji neonacionalističkog društva u savremenom svijetu. Nakon njenog pro-

glašenja marta 2020. godine, došlo je do ponovnog naglašavanja značaja sigurnosti, te shodno kazanom, mobilizacije politike straha čiju okosnicu čini zasnovanost društvenih odnosa na nepovjerenju, što neminovno podriva društvenu koheziju, otvarajući prostor za manifestaciju ksenofobije, rasizma i drugih formi isključivosti i netolerancije. Riječ je o trendu koji ima svoju dugu povijest i koji je izražen u davno uspostavljenom obrascu povezivanja manjina, rasnih grupa i određenih zajednica s bolešću, što upućuje na zaključak da je rast ksenofobnih i rasističkih sentimentata obično dokumentirana posljedica izbijanja zaraznih bolesti kroz vrijeme.

Navedeno nameće potrebu sagledavanja trenutnog uspona rasizma i ksenofobije osloncem, pored svega prethodno nominiranog, i na povijesni diskurs iz kojeg se mogu uočiti ustaljeni rasističko-ksenofobni odgovori na prijetnje zaraznim bolestima. Kako, naime, zapaža povjesničar i sociolog medicine Alexandre White, stigma bolesti i rasizam simbiotski su stoljećima oblikovali politiku i odgovor na pandemiju, pripisujući navedeno naslijeđu kolonijalizma, rasizma i aparthejda: „Od 14. stoljeća, a možda čak i ranije, dolazak epidemije bio je osnova za pripisivanje razlika i krivice određenim populacijama, obično onim marginaliziranim, zbog širenja bolesti (...) Nije postojalo razumijevanje teorije zaraze ili klica. Prije je bilo zastupljeno shvatanje da je pošast stigla i da za to treba okriviti određene populacije. Ali u kasnom 19. stoljeću, usljed jednog novog i različitog razumijevanja bolesti, sa prihvatanjem teorije klica i razumijevanjem načina na koji su bolesti sposobne putovati, bolest doista postaje temelj za opravdanje već latentnog isključenja – bilo da je ono unutrašnje, limitirano na nivo države ili grada, ili u smislu imigracije i globalnog putovanja. Tako bolest postaje osnov za daljnje pripisivanje različitosti i drugosti, na način koji je istovremeno biološki, kulturološki i postojan“ (White, 2021).

Ovo o čemu govori White, utjelovljeno je još u prvim međunarodnim konvencijama o kontroli širenja zaraznih bolesti, koje datiraju od sredine 19. stoljeća, čiju okosnicu je očito činilo uvjerenje Zapada i zapadne civilizacije u vlastitu superiornost, mit koji je zapadnim silama poslužio kao opravdanje za kolonizaciju velikog dijela svijeta. Kako navode Ooi i D' Arcangelis: „Afirmacija zapadne superiornosti, te istovremeno kulturne i moralne inferiornosti 'Orijenta', poslužila je za opravdanje zapadne ekspanzije i globalne kontrole nad zemljama, ljudima i resursima“ (2017: 270).

Procesi kolonijalne ekspanzije doprinijeli su sve evidentnijem internacionalnom pohodu za raznih bolesti, što je ukazalo na potrebu koordiniranog odgovora na međunarodnom nivou. „Evropska kolonijalna ekspanzija donijela je male boginje i druge bolesti u Ameriku i Afriku od vremena Kolumba do 1800-ih. Ove epidemije izazvale su ogromnu pustoš za autohtone narode. Istovremeno, Evropljani su se susreli s novim bolestima u tropima. Kolonizacija je donijela poseban susret s bolešću koja može da naškodi Evropljanima“ (White, 2020: 1250).

Mada pojedine provizorne mjere, poput karantina, sanitarnih kordona i drugi vidovi socijalne distance datiraju od 14. stoljeća, uzastopni talasi epidemije kuge, kolere i žute groznice, postali su izvor ozbiljne zabrinutosti na međunarodnom nivou, primarno usljed prijetnje koje su iste predstavljale po stari kontinent i ekonomske interese velikih evropskih sila. Navedeno je uticalo na potrebu uspostave jednog novog sistema upravljanja zaraznim bolestima, čiju genezu možemo pratiti od 1851. godine, kada je na inicijativu evropskih zemalja sazvana prva Međunarodna

sanitarna konferencija na kojoj je iskazana potreba iniciranja međunarodne saradnje, s obzirom na transnacionalno širenje zaraznih bolesti putem međunarodne trgovine i putovanja. Ova konferencija bila je prva u nizu od četrnaest konferencija, koje su održane u periodu od 1851-1938. godine, a iste su imale za cilj da se uspostavi međunarodni sistem nadzora za određene zarazne bolesti, kao i da se usklade nacionalne politike karantina i propisi (Fidler, 2005: 330).

Ranije spomenuta uvjerenost zapadne civilizacije u vlastitu superiornost može se prozreti upravo u činjenici da širenje zaraznih bolesti iz Evrope prema ostatku svijeta nije bilo predmet regulacije ranih međunarodnih sanitarnih konvencija, unatoč činjenici da ni stari kontinent nije bio imun na iste. Navedeno White oslovljava 'epidemijskim orijentalizmom', koji je iskazan u imaginaciji Evrope i Zapada da oni reprezentiraju odvojen entitet u odnosu na ostatak svijeta, što je impliciralo time da je potreba održavanja trgovine, kolonijalne i eksploatacije resursa postala povezana s kontrolom određenih područja i naroda, za koje se smatralo da su u suprotnosti sa globalnim sanitarnim trgovinskim režimom, što je prema ovom autoru stvorilo pogodno tlo za uspon rasističkih i ksenofobnih ideologija (White, 2021), koje odolijevaju vremenu i manifestiraju prodornu snagu sve do danas.

Primarna fokusiranost tadašnjih imperijalnih evropskih sila bila je na prijetnjama od širenja zaraznih bolesti iz neevropskih regija, dakle kolonijalnih područja koja su prepoznata kao epicentar zaraznih bolesti, poput Afrike, Indijskog okeana, Azije i Bliskog istoka, uključujući i hodočašće u Mekku, koje je u Evropi percipirano kao značajna prijetnja, usljed mogućeg kontakta evropskih muslimana sa zaraznim bolestima na hadžu, za koje se vjerovalo da bi mogle biti importovane od strane muslimana iz Indije.

„Kao što su naučnici međunarodne zdravstvene diplomatije zapazili, pokretačka motivacija za međunarodnu zdravstvenu saradnju krajem 19. i početkom 20. stoljeća, bila je zaštita Evrope i Sjeverne Amerike od uvoza i širenja 'azijskih bolesti' (...) Zarazne bolesti, koje su tokom povijesti bile uobičajene za stari kontinent, nisu bile uzete u razmatranje sve do Međunarodne sanitarne konvencije iz 1926. godine, kada su uvršteni tifus i male boginje“ (Fidler, 2005: 331).

Ni Sjedinjene Američke Države nisu bile pošteđene ovakvih retrogradnih trendova, koji su prkosili, a prkose i danas, ne samo esenciji njenog nacionalnog bića, koje osim pripadnika domorodačkih plemenskih naroda, dominantno čine imigranti ili potomci imigranata, već i viziji Amerike kao 'Majke svih izgnanika' koja je utjelovljena u Kipu slobode, u čijem je postolju 1903. godine uklesan sljedeći stih američke pjesnikinje Emme Lazarus: „*Daj mi svoje umorne, svoje siromašne, svoje šćućurene mase koje žude da slobodno dišu.*“

Jaz između poruke sadržane u ovom stihu, s jedne i straha, mržnje, predrasuda prema strancu, drugom i drugačijem, s druge strane, značajno je obilježio povijest Sjedinjenih Američkih Država, te unatoč njihovoj odrednici kao 'naciji imigranata', one su kako zapaža Erika Lee, inače autorica nedavno objavljenog izdanja „*Amerika za Amerikance: Povijest ksenofobije u Sjedinjenim Državama*“, nacija sa ponavljajućom historijom ksenofobije, čiji trenutni uspon vidi kao izraz duge povijesti rasnog nasilja i diskriminacije usmjerenih protiv Amerikanaca azijskog porijekla, koji su zapravo dio istih procesa sistemskog rasizma koji utiču na crnce, starosjedioce, Latino-amerikance i ostale narode drugačije boje kože, koji su definirali Ameriku od njenog osnivanja

(Lee prema McNeil, 2021).⁵

Ova profesorica povijesti i azijsko-američkih studija na Univerzitetu u Minnesoti, kao i drugi autori, poput Huang i Liu, korijene ksenofobnih reakcija kojima se nastojao dati legitimitet u ime zabrinutosti za pitanje zdravlja situiraju u 19. stoljeće, kada je uslijedio rani talas kineskih imigranata u Ameriku, koje je ova zemlja angažirala kao jeftinu radnu snagu (Lee prema Black, 2019; Huang&Liu, 2020: 1187). Njihov dolazak u velikom broju podstakao je rano antikinesko raspoloženje, što je bilo dodatno pothranjivano njihovim etiketiranjem kao 'nosioca prljavštine i bolesti': „Postojale su dugogodišnje poruke o bolestima kao nečemu što kineski imigranti, kineski prostori inkubiraju, što Kinezi šire, bilo zbog svojih nehigijenskih uslova života ili posebno čudne, egzotične hrane koju Azijati navodno jedu“ (Lee prema Wu, 2020).

Animozitet prema Azijatima, na početku primarno prema onim kineskog porijekla koji su predstavljali prvu pristiglu imigrantsku populaciju iz Azije u Ameriku, dostigao je svoj vrhunac donošenjem brojnih zakona koji su bili u funkciji osujećivanja njihovog dolaska u ovu zemlju. Jedan od prvih koji je inaugurirao ovakve trendove bio je Zakon o isključenju Kineza (eng. *Chinese Exclusion Act*) koji je usvojen 1882. godine, te iako je bio primarno usmjeren na obustavljanje imigracija za ljude porijeklom iz Kine, ovaj zakon je poslužio kao pravna osnova za restrikciju imigracije ljudi i drugih nacionalnosti. „Riječ je o prvom zakonu u američkoj povijesti, koji je postavio široka ograničenja imigracije. Proglasio je desetogodišnji moratorij na nove dolaske, prevashodno iz Kine. Zakon je inoviran decenijama, te iako je potpuna zabrana dolazaka iz Kine obustavljena, posljednja verzija ovog zakona opozvana je tek 1942. godine“ (Lee prema Black, 2019).

Pored zakona koji su predviđali zabranu dolaska Azijata u Ameriku, na snazi su bili i zakoni koji su se odnosili na uskraćivanje američkog državljanstva ljudima azijskog porijekla, poput Zakona o naturalizaciji iz 1870. godine i Page Law iz 1875. godine (Huang, Liu, 2020: 1187), što je eklatantan dokaz da se američka zakonska regulativa koja se odnosila na pitanje imigracija, odlikovala neupitnim rasističkim diskursom. Kako ističe Yvonne Walter, iako se koncept rase nije nikada službeno pripisivao politikama i zakonima koji se odnose na imigraciju Azijata, ponavljani obrasci isključivanja, uskraćivanje državljanstva i nejednaki zakoni koji su se sukcesivno primjenjivali na imigrante iz različitih azijskih zemalja, učinili su očiglednim da je njihova rasna razlika u odnosu na bijele Amerikance bila motiv ovakve zakonske regulative (Walter, 2007: 1,2).

Mada je Drugi svjetski rat bio svojevrsna prekretnica u pogledu inicijativa da se derogiraju rasno pristrasni zakoni o naturalizaciji, koje su nagovijestile uvođenje egalitarnijih imigracionih zakona (Ibidem, str. 7), implikacije koje su proistekle iz ovakve višedecenijske pravne prakse, i danas su omniprezentne i predstavljaju veliko breme za azijsko-američke zajednice, što je pandemija COVID-19 i potvrdila.

⁵ Svrishodnim smatramo spomenuti promišljanje ove autorice o ksenofobiji. Ona je, naime, mišljena kako treba potaknuti mnogo šire i dublje razumijevanje ksenofobije, koja je mnogo više od predrasuda. Lee ksenofobiju smatra gotovo ideologijom, pogledom na svijet, oblikom systemske diskriminacije, ne samo onih koji su doista rođeni u stranoj državi, već i onih za koje se smatra da su stranci zbog, na primjer, načina na koji izgledaju. Ksenofobija jeste oblik straha, straha od stranaca, ali je više od toga. To je oblik rasizma, zaključuje (Ibidem).

Međunarodni sistem upravljanja zaraznim bolestima od pionirskih koraka na njegovom uspostavljanju do danas, nesumnjivo je značajno evoluirao, primarno pod okriljem Svjetske zdravstvene organizacije koja je osnovana 1948. godine od strane 63 države, uključujući i Sjedinjene Države i određene evropske zemlje, uvažavajući realitete i izazove koje je vrijeme sa sobom donijelo. No, unatoč tome, do danas je malo toga postignuto u pravcu eliminiranja pristupa koji se, kako zapaža Hoppe, zasniva na pogrešnom pripisivanju bolestima društvenog značaja i odgovornosti, mada bolest ne poznaje društveno konstruirane kategorije, poput rase, nacije i slično (navedeno prema Chou, Gaysynsky, 2021: 773).

Ovakav pristup, značajnim dijelom je derivirao iz tendencije povezivanja virusne bolesti s mjestom njenog navodnog prvobitnog pojavljivanja, što je izraz nastojanja da se krivica za izbijanje i širenje zaraznih bolesti eksternalizira, odnosno pripiše grupi izvan vlastitog nacionalnog, etničkog, vjerskog ili rasnog identiteta. Navedeno je, kako povijest i demonstrira, doprinosilo kreiranju povoljne klime za aktiviranje ksenofobnih reakcija u vremenima suočavanja sa zaraznim bolestima, trasirajući put intenzivnijoj manifestaciji stigme i predrasuda, nerijetko čak i nasilja. Brojni su primjeri iz povijesti koji su u funkciji afirmacije teze da je eksternaliziranje prijetnje od zaraznih bolesti uobičajena pojava, koja je nerijetko vodila i najmonstruoznijim zločinama. Jedan od prvih zabilježenih, stravičnih slučajeva je onaj iz 14. stoljeća, kada je Evropa bila opustošena kugom koja je odnijela više od polovine ljudskih života. Opšti osjećaj antisemitizma koji je okovao Evropu u to vrijeme, imao je za posljedicu demoniziranje Jevreja i njihovo neutemeljeno optuživanje za izbijanje i širenje kuge. Uslijedio je veliki progon i pokolj nad Jevrejima u brojnim gradovima Evrope, čime je došlo do istrebljenja brojnih jevrejskih zajednica u pojedinim zemljama starog kontinenta. Riječ je o jednom od okrutnijih primjera nasilja i terora prema jevrejskoj manjinskoj zajednici, bez presedana u svojoj monstroznosti do 20. stoljeća (White, 2021; vidjeti šire u Cohn, 2007: 1-36), kada je uslijedio najveći zločin genocida nad Jevrejima, u povijesti poznat kao holokaust.

Zločin holokausta, koji je imao za posljedicu sistematsko istrebljenje oko 6 miliona evropskih Jevreja tokom Drugog svjetskog rata od strane naci-fašističkog režima, nužno je sagledati i iz perspektive navodne zabrinutosti za javno zdravlje i opsjednutosti Njemačke bolestima i strahom od epidemija. Ovdje se u prvom planu misli na tifus, čije su kobne posljedice u vidu 5 miliona smrtnih slučajeva nakon Prvog svjetskog rata, poslužile kao izgovor naci-fašističkom režimu za opravdavanje antisemitskih narativa, ali i monstruoze politike koju je isti predvodio protiv Jevreja, a koja je svoju materijalizaciju doživjela počinjenjem zločina holokausta u periodu od 1939-1945. godine. Navedenom je prethodila svojevrsna, kako je Paul Weindling oslovljava, rasizacija tifusa koja je evidentna na bazi njegovog određenja kao 'jevrejske groznice' (Weindling, 2000: XV), pri čemu je i njemački diskurs o higijeni i bolestima bio pod snažnim uticajem antisemitske ideje o Jevrejima kao ozloglašanim nosiocima bolesti, što je imalo značajan udio u propagandnim naporima da se opravda mržnja i politika usmjerena protiv Jevreja u periodu koji prethodio tzv. industriji smrti (Stone et al, 2020: 1; Weindling, 2000).⁶

⁶ Autor Paul Weindling u svojoj knjizi „*Epidemije i genocid u istočnoj Evropi, 1890-1945*“, ukazuje na

Opšta klima nepovjerenja i netrpeljivosti prema Azijatima u Americi, o kojoj je na prethodnim stranicama bilo govora, došla je do izražaja i u odgovoru na epidemije. Da je koncept rase zauzimao središnju ulogu u odgovoru na zarazne bolesti, najbolje svjedoče dva povijesna događaja bubonske kuge, koja su zabilježena na američkom tlu koncem 19. i početkom 20. stoljeća.

Prvi slučaj se odnosi na pojavu ove zarazne bolesti decembra 1899. godine u prepunoj pulsirajućoj kineskoj četvrti Honolulu, koji je u to vrijeme bio dio američke kolonije Hawaii. Činjenica da je bubonska kuga bila importovana sa azijskog kontinenta, odakle se od 1870-ih godina počela postepeno širiti, prvobitno zahvativši velike trgovačke gradove u južnoj Kini, prije nego što je stigla do Hawaiia, a nešto kasnije i San Franciska, kao i da je prva žrtva bubonske kuge u Honolulu bio čovjek azijskog porijekla, dale su snažan impuls rasizaciji ove bolesti. Ovo je postalo očigledno u mjerama za koje su se vlasti opredijelile u nastojanju da spriječe daljnje širenje ove zarazne bolesti, a koje su se ogledale u spaljivanju cijele kineske četvrti Honolulu, koja se smatrala žarištem kuge. Prema riječima povjesničara Jamesa Mohra, ovo je najgora građanska katastrofa u historiji Hawaiia i jedna od najgorih katastrofa koju su u ime javnog zdravlja pokrenuli američki medicinski zvaničnici (navedeno prema Takai, 2020; White, 2021).

Drugi slučaj se desio u San Francisku u prvim godinama 20. stoljeća, kada se vjerovalo da je epicentar zarazne bolesti kineska četvrt ovog grada, s obzirom na azijsko porijeklo bubonske kuge, kojoj je atribuirana odrednica 'orijentalne bolesti, svojstvene onima koji jedu rižu' (Elias et al., 2020: 2), a koji su označavani pežorativnim imenima, poput 'moralnih gubavaca' koji imaju navike i stil života koji pogoduju pojavi i širenju bolesti gdje god da borave (Salerno et al., 2020: 26).

Ovakav rasistički diskurs svoju kulminaciju doživio je uspostavljanjem rasno segregiranih karantina u kineskoj četvrti San Franciska, što je bilo praćeno nasilnim i represivnim metodama koje su primjenjivane u suočavanju s kugom u ovom američkom gradu, uključujući i proizvoljno pritvaranje preko 250 hiljada azijskih imigranata na nekoliko mjeseci (White, 2021; White, 2020: 1251; Elias et al., 2020: 2).

Izbijanje bubonske kuge koincidira s periodom aktivne politike segregacije Afroamerikanaca u Americi, za kojom se poseglo nakon ukidanja višestoljetnog ropstva, ratificiranjem Trinaestog amandmana američkog ustava 1865. godine. Politika segregacije koja je *de iure* provođena u južnim američkim državama, dok je *de facto* implementirana i na sjeveru, legalizirana je Jim Crow zakonima koji su doneseni koncem 19. stoljeća i koji su sve do 1965. godine, kada je donesen Zakon o glasačkim pravima, bili u funkciji držanja Afroamerikanaca u potčinjenom

vezu između mjera protiv tifusa, kao 'jevrejske bolesti', tokom Prvog svjetskog rata i nacističkih plinskih komora i drugih genocidnih medicinskih praksi za kojima se poseglo u Drugom svjetskom ratu, u nastojanju da se iskorijeni bolest iskorijenjivanjem percipiranih nosioca iste, pri čemu je, kako zapaža ovaj autor, trovanje plinom postalo omiljeno sredstvo za iskorijenjivanje tifusa (Vidjeti šire u Weindling, 2000). Veliki broj smrtnih slučajeva koji je tifus uzrokovao nakon Prvog svjetskog rata poslužio je kao izgovor Njemcima za masovno preseljenje jevrejskih žrtava u izolovana zatvorena geta i kampove u ratnoj Evropi, pri čemu je strah od epidemija korišten i u svrhe opravdanja uništenja geta i likvidacije njihovih stanovnika od strane Njemaca (Friedrich; Browning; Michman; Baumslag prema Stone et al., 2020: 1).

položaju, bez prava glasa, uz sprovedbu zahtjeva za odvojenim školama, odvojenim odjeljcima u prijevoznim sredstvima i javnim ustanovama, kao i separiranim toaletima za crnce i bijelce. Ovo je vrijeme kada je rasizam usmjeren protiv crnaca dostigao vrhunac u Americi, sa široko rasprostranjenim linčovanjem i rasnim nasiljem, što se neminovno odrazilo i na sam pristup zaraznim bolestima. Španska gripa iz 1918. godine eklatantan je primjer za kazano, s obzirom da je izbijanje ove zarazne bolesti rezultiralo mržnjom i nasiljem nad Afroamerikancima, kojima je pripisivana krivica za njenu pojavu i širenje (McDonald, 2020).

Agresivne rasističke i ksenofobne mjere koje su provođene u ime zdravstvene kontrole, zabilježene su i u Južnoj Africi 1901. godine nakon izbijanja bubonske kuge u Cape Townu, a iste su se ogledale u uspostavi karantina i prisilnog premještanja crne afričke populacije u rasno segregirane kampove. Kampovi i praksa deložacije mogu se, kako zapaža White, smatrati dijelom plana za buduća prisilna preseljenja i svojevrsnom pretečom rasno segregiranih južnoafričkih gradova prije i za vrijeme aparthejda (2020: 1251), kojim je ozvaničena najdugovječnija i zakonom legalizirana rasistička država na svijetu, koja je trajala od 1948. do 1994. godine.

Ksenofobija i rasizam bili su neizostavni i tokom epidemije Ebola virusa, koji je prvi put detektiran sedamesetih godina prošlog stoljeća u Demokratskoj Republici Kongo i Sudanu. Nakon izvjesnog razdoblja tokom kojeg nije otkriven nijedan slučaj zaraze, od sredine 1990-ih izbijanje epidemije Ebola virusa postaje sve učestalije, da bi se u periodu od marta 2014. do juna 2016. godine dogodila najveća epidemija Ebole do danas, čiji je epicentar bila zapadna Afrika. Ksenofobni i rasistički sentimente prema Afrikancima prevladali su u odgovoru na ovu zaraznu bolest, sa nerijetkim referiranjem i na njihove upitne kulinarske navike (Salerno et al., 2020: 26).

Početak pandemije virusa humane imunodeficijencije (HIV) 1981. godine, trasirao je put sveprisutnoj diskriminaciji homoseksualaca, Haičana i ljudi porijeklom iz zapadne i centralne Afrike. Različite države imale su različita ksenofobna uvjerenja s tendencijom pripisivanja krivice članovima izvan vlastite grupe. Tako je u zapadnim zemljama, ljudima afričkog porijekla uveden obavezan zdravstveni pregled, uz nerijetku tendenciju predimenzioniranja broja oboljelih u afričkim zemljama, dok je u azijskim i afričkim zemljama bilo uvriježeno mišljenje da su zarazu prenosili američki homoseksualci (Ibidem).

Na osnovu predočenog paradigmatičnog povijesnog sinopsisa, evidentno je da je stigma bolesti konstanta, te da je tendencija eksternaliziranja prijetnje od zarazne bolesti neizostavan konstituens odgovora na iste. Ovo vodi neminovnoj aktualizaciji binarne opozicije 'MI' vs 'ONI', koja doprinosi ksenofobnim i rasističkim narativima, ali i postupcima, pri čemu je predmetno nužno sagledati u ravni društveno-povijesnih i sigurnosnih okolnosti koje su, kao što smo mogli spoznati, svojevrsni agens ovakvih trendova.

3. USPON RASIZMA I KSENOFOBIJE U DOBA PANDEMIJE COVID-19, OD

STIGMATIZIRAJUĆE RETORIKE DO RASNO I KSENOFOBNO MOTIVIRANIH NAPADA

Posve je jasno da pandemija COVID-19 nije bila iznimka u odnosu na predočene retrogradne trendove, po pitanju povijesnih epidemija iz 19. i 20. stoljeća. Oni su, razumljivo, izraz naslijeđa rasizma i ksenofobije, čijem preporodu je u značajnoj mjeri doprinio uspon neonacionalizma

u predpandemijskoj eri. Neonacionalizam, koji se snažno odlikuje ksenofobnim i identitarnim sloganima, stvorio je pretpostavke za njihovo još evidentnije očitovanje u vrijeme aktualne globalne zdravstvene krize, koja je zloupotrijebljena od strane pojedinih svjetskih političkih zvaničnika u cilju akomodacije različitih političkih i drugih interesa.

Njima je nesumnjivo u prilog išla opšta klima nesigurnosti, straha i neizvjesnosti koja je nastupila nakon proglašenja pandemije COVID-19, a koja je kako pokazuju provedena istraživanja Pew Research Centra iz aprila i septembra 2020. godine, uticala na opštu predodžbu javnosti u Americi, Velikoj Britaniji, pojedinim zemljama Evropske unije, Japanu i Južnoj Koreji o tome da širenje zaraznih bolesti predstavlja jednu od dvije vodeće prijetnje sigurnosti (Poushter, Fagan, 2020; Poushter, Huang, 2020).

Na činjenicu da su vladini lideri i visoki zvaničnici, posredno ili neposredno, ohrabivali zločine iz mržnje, rasizam i ksenofobiju tokom pandemije COVID-19, ukazala je neovisna, nevladina međunarodna organizacija Human Right Watch. Ova organizacija je u svom izvještaju iz maja 2020. godine konstatovala kako su različite političke stranke i grupe u Americi, Velikoj Britaniji i nekim zemljama Evropske unije, ali i u pojedinim afričkim i azijskim zemljama, iskoristile pandemiju koronavirusa kako bi unaprijedile antimigrantske, na 'supremaciji bijele rase' zasnovane, ultranacionalističke, antisemitske i ksenofobne teorije zavjere koje demoniziraju izbjeglice i strance (2020).

Na ovakve trendove upozorio je i Generalni sekretar UN, Antonio Guterres, koji je svojevremeno izjavio kako pandemija ugrožava mir, sigurnost i ljudska prava, te kako za vrijeme COVID-a svjedočimo stigmati, govoru mržnje i nastojanju bijelih supremacista i drugih ekstremista da zloupotrijebe situaciju, ističući da su na ovakve trendove posebno vulnerabilni migranti, izbjeglice i interno raseljene osobe (navedeno prema McAuliffe et. al., 2020: 18).

Iako je pandemija COVID-19 doprinijela prevashodno podsticanju antiazijskog rasizma i ksenofobije u međunarodnim okvirima, nastojanja pojedinih neonacionalističkih snaga da zloupotrijebe krizu uzrokovanu pandemijom s ciljem restrikcije, pa čak i potpune obustave imigracionih procesa, nesumnjivo su trasirala put opštem antiimigrantskom i ksenofobnom pristupu.

Obznanjivanje da su prvi slučajevi koronavirusa registrirani koncem decembra 2019. godine u kineskom gradu Wuhan, odakle se epidemija za nešto više od dva mjeseca proširila na veći dio svijeta, poprimajući obrise pandemije koja je oficijelno proglašena 11. marta 2020. godine od strane Svjetske zdravstvene organizacije, stvorilo je pretpostavke za uspon iracionalnog straha, netrpeljivosti i mržnje prema osobama kineskog, ali i općenito azijskog porijekla usljed tendencije percipiranja Azijata kao monolitne skupine.

Ovakvim trendovima nesumnjivo je doprinijela i upotreba alternativnih, na stigmati zasnovanih naziva za COVID-19, umjesto međunarodno priznatog medicinskog naziva za virus, sa nerijetkim referiranjem na Kinu kao zemlju prvobitne pojave epidemije. Mada je 2015. godine Svjetska zdravstvena organizacija apelirala na naučnike, nacionalne vlasti i medije da koriste naučno opravdane i društveno prihvatljive nazive za zarazne bolesti, koji neće ukazivati na njihovo geografsko porijeklo, niti sadržavati bilo kakvo drugo stigmatizirajuće obilježje (WHO, 2015), što neminovno vodi generiranju kulturološki, rasno i nacionalno specifičnih stereotipa

i anksioznosti (White, 2021), pojedini politički zvaničnici i mediji odstupili su od ovakvih apela, pribjegavajući upotrebi određenja virusa COVID-19 kao 'kineskog/Wuhan/azijskog'.

U prethodno nominiranom izvještaju Human Right Watcha, posebno je naznačena odgovornost američke administracije, na čelu sa bivšim predsjednikom Donald Trumpom, u pogledu portretiranja Kineza i Azijata kao potencijalnih nosioca virusa u javnom diskursu, što je moglo uticati na intenziviranje antikineskih i antiazijaskih narativa: „Upotreba izraza 'kineski virus' od strane američkog predsjednika Donalda Trampa i izraza 'Wuhan virus' od strane državnog sekretara Mike Pompea, mogla je ohrabriti korištenje govora mržnje u Americi“ (2020).

Da su ovakav diskriminirajući narativ prema Kinezima, porijeklo virusa na koje se u javnom diskursu često potenciralo, kao i opšta klima netrpeljivosti prema ljudima kineske nacionalnosti i naglašen antiimigrantski pristup koji je činio okosnicu migracione politike Donalda Trampa i prije proglašenja pandemije COVID-19, kontribuirali kreiranju opšte klime netrpeljivosti i animoziteta prema Kinezima, afirmiraju i rezultati istraživanja Pew Research Centra iz marta 2020. godine. Ovo istraživanje je, naime, pokazalo kako su nepovoljni stavovi američkog javnog mnijenja o Kini dostigli novi povijesni vrhunac, najveći od 2005. godine kada je ovaj centar prvi put proveo ispitivanje Amerikanaca o odnosu prema ovoj zemlji. Tada je 35% njih iskazalo negativan stav prema Kini, da bi u jeku pandemije taj procenat dostigao oko 66%, pri čemu se samo od početka Trumpove administracije procenat Amerikanaca koji izražavaju negativan stav prema Kini povećao za gotovo 20% (Devlin et al., 2020a).

Ovaj procentualni porast nesumnjivo je značajnim dijelom bio kondicioniran pristupom predsjednika Trampa američko-kineskim odnosima, koji je bio obilježen povećanim pritiskom putem carina i retorikom trgovinskog rata (Ibidem), da bi pandemija COVID-19 doprinijela agrava-ciji, očigledno već narušenih odnosa na relaciji Sjedinjene Američke Države - Kina.

Pandemija je bivšem američkom predsjedniku poslužila kao svojevrsni povod za zaoštavanje, ionako restriktivne imigracione politike u Americi. U predpandemijskoj eri, pristup Donalda Trampa pitanju imigracija, kao jednom od središnjih aspekata njegove unutrašnje politike, odlikovao se izričitim ksenofobnim i rasističkim diskursom. Ovo je, između ostalog, evidentno na osnovu njegove odluke iz 2017. godine, koju je donio samo sedam dana nakon polaganja zakletve, da zabrani ulazak u Ameriku muslimanima iz više muslimanskih zemalja, povezujući ih direktno s terorizmom, uz zapaljivu retoriku o islamu, kao i na osnovu autorizacije izgradnje zida duž američko-meksičke granice, što se odvijalo uz istovremeno portretiranje meksičkih imigranata kao silovatelja i kriminalaca (Kaba prema Vega Macias, 2021:7).

Pod geslom „*Sigurnost granica je istovremeno i zdravstvena sigurnost*“ (navedeno prema Martin, 2020), bivši američki predsjednik je za vrijeme pandemije COVID-19, kako napominju brojni autori, inaugurirao najrestriktivnije imigraciono doba u povijesti Amerike. Uporište za ovu tvrdnju nalaze u činjenici da je u prvih šest mjeseci pandemije, Trumpova administracija donijela 63 izvršne naredbe koje su uticale na gotovo svaki aspekt imigracionog sistema, uzrokujući direktne posljedice za svaku kategoriju imigranata, od izbjeglica, tražioaca azila do ilegalnih i legalnih imigranata. Njegova administracija je suspendirala prijem izbjeglica na neodređeno vrijeme i okončala azil duž američko-meksičke granice. Restrikcije su se odnosile i na zabranu

ulaska gotovo svim vrstama imigranata koji su se željeli trajno nastaniti u Sjedinjenim Državama (Lee prema McNeil, 2020; Kim, Marinari et al., 2021).

Mada je administracija aktuelnog američkog predsjednika Joe Bidena poništila neke od Trumpovih izvršnih naredbi, mnoge od njih su ostale na snazi najmanje prvih šest mjeseci njegovog mandata (Kim et al., 2021), pri čemu je njihov uticaj na trajno potkopavanje principa ljudske jednakosti, socijalne pravde i društvene kohezije u Americi zasigurno nesaglediv.

O tome kakav je uticaj na javni stav i percepciju imalo istrajno referiranje na geografsko porijeklo virusa u javnom diskursu, pokazalo je istraživanje koje je provedeno jula 2020. godine, također pod egidom Pew Research Centra. Ovo istraživanje je pokazalo kako 78% respondenata u Americi, veliku ili prilično veliku krivicu za globalno širenje koronavirusa pripisuje Kini (Devlin et al., 2020b).

U kontekstu razmatranja 'inficirajućeg' dejstva stigmatizirajuće retorike na percepciju javnosti, pozvanim smatramo spomenuti i istraživanje grupe autora sa Kalifornijskog univerziteta u San Francisku. Ovo istraživanje, koje je bilo 'isprovocirano' Trumpovom objavom od 16. marta 2020. godine na njegovom zvaničnom Twitter nalogu, u kojoj je prvi put upotrijebio određenje koronavirusa kao kineskog, imalo je za cilj da ispita kakav je bio uticaj navedene objave na usvajanje ovakve stigmatizirajuće kvalifikacije virusa od strane korisnika Twittera i na intenziviranje antiazijskog raspoloženja. Uvidom u rezultate istraživanja, evidentno je da je u sedmici koja je prethodila Trumpovoj objavi, broj hashtagova sa nazivom 'COVID-19' bio znatno veći u odnosu na one koji su sadržavali naziv 'kineski virus' – 48,642 vs 3,956, da bi u sedmici nakon objave došlo do progresivnog rasta hashtagova sa oba naziva, sa značajnom prevalencijom onih sa nazivom 'kineski virus' – 446,647 vs 773,896 (Hswen et al., 2021: 959). Istraživanje je, također, pokazalo da su korisnici Twittera koji su prihvatili određenje virusa kao kineskog, manifestirali veću sklonost otvorenim rasističkim hashtagovima u odnosu na one koji su se opredijelili za zvanični naziv virusa – od 495,289 hashtagova sa nazivom 'COVID-19', njih 19,7% je manifestiralo antiazijsko raspoloženje u poređenju sa 50,4% od 777,852 hashtagova sa nazivom 'kineski virus' (ibidem, str. 956).

Istraživanje koje su realizirali Dhanani i Franz u Americi, na nacionalnom uzorku koji je obuhvatio 1,451 Amerikanca, također je potvrdilo glavnu hipotezu da je izloženost porukama koje naglašavaju korelaciju između COVID-a i njegovog porijekla u Kini povezano sa povećanjem predrasuda prema ljudima azijskog porijekla i ksenofobnih stavova općenito (2021: 6,7).

Do sličnog zaključka se došlo u daleko masovnijoj studiji koju su proveli Ziems i koautori. Ista je obuhvatila analizu preko 206 miliona tweetova u periodu između 15. januara 2020. i 26. marta 2021. godine. Rezultati istraživanja su pokazali da je govor mržnje tokom pandemije COVID-19 porastao, te da mržnja ima izrazito inficirajuću snagu s obzirom na uočenu tendenciju njenog intenziviranja usljed izloženosti sadržajima koji propagiraju govor mržnje (Ziems et al., 2021: 1-8).

Prethodno nominirana istraživanja, u funkciji su neupitne afirmacije uticaja retorike etiketiranja na percepciju javnosti, čime je demonstrirana moć jezika u konstituiranju društvene prakse,

poput diskriminacije, isključenja, odnosa moći i slično (Wodak, Meyer prema Ivić, 2020: 422). Imajući u vidu navedeno, može se zaključiti kako je način izvještavanja o pandemiji COVID-19, osobito u inicijalnoj fazi, bio od presudnog značaja u oblikovanju stavova javnosti i odgovora na novonastalu situaciju, stoga je uloga političkih zvaničnika i medija u tim procesima bila od ključnog značaja. Kako zapažaju Reny i Barreto, evidentno je da su elite uspjele u rasnom određivanju pandemije koronavirusa u njenim ranim fazama kao specifično 'azijskog', napominjući kako je retorika okrivljivanja u inicijalnoj fazi pandemije aktivirala već postojeću ksenofobiju i antiazijsko raspoloženje, pri čemu su takvi stavovi vodili emocionalnim i bihevioralnim reakcijama u odnosu na krizu javnog zdravlja prouzrokovanu koronavirusom (2022: 212).

Pored bivšeg američkog predsjednika Trumpa i američkog državnog sekretara Pompea, i drugi su se američki politički zvaničnici konzervativne orijentacije istakli po izrazito rasističkim i ksenofobnim izjavama. Američki senator iz Texasa, John Cornyn je otvoreno ukazivao na krivicu Kine zbog izbijanja pandemije, promicanjem rasističkih priča o Kinezima koji jedu slijepe miševе, zmije i pse (Reny, Barreto, 2022: 209), dok je senator Tom Cotton posegnuo za teorijom zavjere, ističući da je virus COVID-19 razvijen u kineskoj laboratoriji (Ibidem, str. 211).

Po uzoru na svoje američke kolege, i Luca Zaia, predsjednik talijanske regije Veneto, ranog epicentra pandemije, je u februaru 2020. godine izjavio kako će se njegova zemlja bolje snaći u borbi protiv virusa od Kine, usljed 'kulturološki jake posvećenosti Italijana higijeni, pranju ruku, kupanju, dok smo svi vidjeli Kineze kako jedu žive miševе'. Iako je uputio izvinjenje, grupa građanskog društva *Lunaria* je neposredno nakon ove izjave zaprimila preko 50 prijava o diskriminaciji Azijata u Italiji (Human Right Watch, 2020).

I drugi su politički zvaničnici neonacionalističke orijentacije iskoristili pandemiju COVID-19 kao argument za promicanje antiimigrantskog pristupa. Jedan od radikalnijih je bivši talijanski potpredsjednik vlade i ministar unutrašnjih poslova Matteo Salvini, inače sekretar ultradesne populističke stranke 'Lega Nord', koja je po uzoru na druge stranke neonacionalističkog predznaka, za glavne neprijatelje svih Italijana nominirala ilegalnu imigraciju, Evropsku uniju i ekonomsku krizu, pri čemu je poseban fokus Salvinija bio na imigraciji koju je označio kao najvećeg neprijatelja protiv kojeg se treba boriti, s obzirom na neposrednu vezu koju je vidio između imigracije i nezaposlenosti (Mingoia prema Padovani, 2018: 3554). S obzirom na već naglašeni antiimigrantski pristup kojim se odlikovala njegova politička agenda, ne iznenađuje da je i nakon proglašenja pandemije COVID-19 istrajao na diskursu o odnosu imigracije i pandemije, sugerirajući kako su virus mogli donijeti imigranti porijeklom iz Afrike, u čemu je vidio opravdanost zahtjeva za zatvaranjem granica (Bozdag, 2021: 543).

Mađarski lider desničarske stranke Fidesz i aktuelni premijer, koji je ponovo trijumfovao na izborima održanim u aprilu 2022. godine, Victor Orban, poveznicu pandemije s imigracijom eksplicirao je sljedećim riječima: „Vodimo rat na dva fronta: jedan front se zove migracija, a drugi pripada koronavirusu. Postoji logična veza između njih, jer se oboje šire kretanjem“ (Rohac prema Vega Macias, 2021: 13). Shodno kazanom, očekivano je isključivu krivicu za širenje koronavirusa pripisao strancima (Mutsvara prema ibidem).

Liderka francuskog Nacionalnog fronta Marine Le Pen, okarakterizirala je pandemiju COVID-19 u sigurnosnom smislu kao svojevrsni akcelerator francuskog 'brodoloma', pripisujući veliki dio sigurnosnih problema „anarhičnoj i nekontroliranoj imigraciji koja je godinama nametana Francuzima“, ponudivši svojim potencijalnim biračima „čvrst, odlučan i neumoljiv odgovor protiv imigracija“ (Vega Macias, 2021: 10). Optuživši migrante da su primarno odgovorni za širenje virusa, Nacionalni front je bio prvi politički pokret koji je zatražio zatvaranje granica i kritizirao reakciju Evropske unije u borbi protiv pandemije (Gil prema ibidem, str. 11).

Neonacionalističke stranke i drugih država, poput Alternative za Njemačku (AfD) i španskog Vox-a, nastojale su iskoristiti aktuelnu pandemiju za promoviranje antiimigrantskog pristupa. Alternativa za Njemačku, koja je prvi put ušla u parlament 2017. godine, zahvaljujući ksenofobnoj retorici usmjerenoj protiv dolaska miliona izbjeglica, pokazala je uvjerenost da će socio-ekonomska kriza uzrokovana pandemijom pomoći da se njen antiimigrantski diskurs repozicionira (Vega Macias, 2021: 10).

Izrazi rasizma i ksenofobije preplavili su i medije koje je, polazeći od činjenice da su duboko ugrađeni u društveno tkivo i da predstavljaju moćne instrumente za društveno-kulturnu produkciju, neophodno identificirati kao značajne faktore koji su pogodovali kreiranju klime nepovjerenja i netrpeljivosti, primarno prema ljudima azijskog porijekla.

Pojedini mediji su neusmjnjivo zaslužni za ponovno uvođenje rasističkih metafora u rječnik 21. stoljeća, koje su se u povijesti koristile s namjerom prikazivanja ljudi azijskog porijekla kao egzistencijalne opasnosti za zapadni svijet, o čemu je na prethodnim stranicama bilo riječi. U tom kontekstu, neizostavan za spomenuti je *Wall Street Journal*, u kojem je 3. februara 2020. godine objavljen članak autora Walter Russell Meada pod nazivom „Kina je pravi bolesnik Azije“. Riječ je o pogrdnoj frazi koja je u povijesti korištena za održavanje stereotipa o Kinezima kao bolesnim i nečistim, što upućuje na ukorijenjenost ove fraze u ksenofobiji. Ista, kako zapažaju Haung i Liu, odražava antikinesko raspoloženje, čiji su povijesni korijeni ponovo isplivali na površinu s razvojem pandemije koronavirusa u Americi (2020: 1187). I francuske regionalne novine *Le Courrier Picard* dospjele su u epicentar pažnje sa šovinističkim naslovima poput „Žuto upozorenje“ i „Nova žuta opasnost“, oba praćena fotografijom Kineskinje koja nosi zaštitnu masku. Kao odgovor na ove naslove, francuski građani azijskog porijekla su društvene mreže iskoristili za objavljivanje fotografija na kojima drže natpise „Ja nisam virus“ (Media Diversity Institute, 2020). Ništa manje provokativan naslov nije objavljen ni u australijskom *Herald Sun*-u, koji je glasio „Pandemonijum kineskog virusa“, dok je *Daily Telegraph* na naslovnici pozvao „kinesku djecu da ostanu kući“ (Ibidem). Drugi su listovi svojim naslovima ukazivali na geografsko porijeklo virusa. Tako je *New York Times* u januaru 2020. godine na Twitteru objavio naslov „Ovdje nastaju nove bolesti koje ljudska vrsta nikada prije nije vidjela“, uz fotografiju tržnice u Wuhanu, odakle je virus potekao. Britanski *Daily Mail* je objavio članak u kojem se navodi kako se „koronavirus prenosi sa zmija na ljude, koje su prodavane na tržnici u Wuhanu“, dok je njemački *Der Spiegel* objavio članak pod naslovom „Koronavirus-Proizveden u Kini“ (navedeno prema Ivić, 2020: 424, 428).

Nedvojbeno je artikulacija ovakvog ksenofobnog i rasističkog diskursa od strane političkih zva-

ničnika neonacionalističke orijentacije i pojedinih medija imala značajan uticaj na procese 'legitimiziranja' negativnog ponašanja prema pripadnicima azijske zajednice. Otkako je koronavirus prvi put prijavljen u Kini, što je bilo praćeno personificiranjem prijetnje usljed referiranja na virus kao na 'kineski/azijski/Wuhan', došlo je do progresivnog rasta ksenofobno i rasno motiviranih napada na ljude azijskog porijekla u brojnim zemljama širom svijeta.

U tom kontekstu, neophodno se osvrnuti na izvještaje nacionalne koalicije *Stop AAPI Hate*, koja je kao odgovor na alarmantnu eskalaciju ksenofobije i netrpeljivosti u Americi, proizašlih usljed pandemije COVID-19, pokrenuta 19. marta 2020. godine s ciljem prikupljanja podataka o rasno motiviranim napadima. Ovoj koaliciji je od njenog osnivanja do juna 2021. godine prijavljen 9,081 rasno motivirani incident protiv ljudi porijeklom iz Azije i sa Pacifika, od toga 4,548 u 2020. godini i 4,533 u prvoj polovini 2021. godine,⁷ pri čemu čelnici ove koalicije evidentan rast rasno i ksenofobno motiviranih incidenata pripisuju ublažavanju epidemioloških mjera u 2021. godini, što je impliciralo intenziviranjem društvene interakcije i povećanjem vjerovatnoće za napad, kao i većoj zainteresiranosti da se ovakvi incidenti prijave, posebno nakon ubistva osam žena u Atlanti sredinom marta 2021. godine, od čega je šest bilo porijeklom iz Azije (National Public Radio, 2021).

Mada ovaj zločin nije okvalificiran kao rasno motiviran, što je naišlo na široku osudu i negodovanje, brojni autori i istaknuti pojedinci, među kojima je i profesorica sa Univerziteta u Chicagu, Kimberly Kay Hoang, te prva Amerikanka vijetnamskog porijekla sa mandatom u Predstavničkom domu savezne države Georgie, Bee Nugyen, stava su da je riječ o činu rodno zasnovanog rasnog nasilja podstaknutog mizoginijom i ksenofobijom (navedeno prema Haynes, 2021; Al-Marashi, 2021). Sličnog je stajališta i novinar magazina *Time*, Suyin Haynes, koji zapaža kako pucnjava u Atlanti naglašava bolnu stvarnost rastućeg nasilja nad Azijatima širom svijeta (2021). I doista se val nasilja usmjerenog protiv ljudi azijskog porijekla od početka pandemije internacionalizirao, zahvativši brojne zemlje, od Francuske, Španije, Rusije, Italije, pojedinih zemalja afričkog kontinenta i Latinske Amerike, preko Srednjeg istoka, pa sve do Južne Koreje, Japana i Indonezije (Human Right Watch, 2020).

Svoj najveći intenzitet, bez sumnje, manifestirao je u onim dijelovima svijeta u kojima rasizam i ksenofobija prema Kinezima i Azijatima imaju dugu povijest. Slučaj je to i Kanade, u kojoj je od početka pandemije zabilježena velika erupcija nasilja usmjerenog protiv ljudi azijskog porijekla. Komparacije radi, navest ćemo doista alarmantne podatke iz izvještaja policijske uprave u Vancouveru, koji indiciraju kako se broj prijava zločina iz mržnje protiv Kanađana azijskog porijekla u 2020. godini povećao za 717% u odnosu na 2019. godinu (University of Victoria, 2022). Podaci britanske policije ukazuju na porast zločina iz mržnje prema Kinezima i Azijatima za 300% samo u prvom kvartalu 2020. godine, u poređenju sa istim periodom u 2018. i 2019. godini, čemu su prethodile decenije strukturalne diskriminacije i rasizma, uključujući

⁷ U izvještaju je utvrđeno da verbalno uznemiravanje i izbjegavanje interakcije čine najveći udio u ukupnom broju incidenata. Fizički napadi su na trećem mjestu, pri čemu su u 2020. godini participirali sa 10,8% u ukupnom broju incidenata, a u 2021. godini sa 16,6% (National Public Radio, 2021).

rasno profiliranje, diskriminaciju na radnom mjestu i lošije zdravstvene usluge u odnosu na njihove bijele kolege (Haynes, 2021).

Zabrinjavajući trendovi zabilježeni su i u Australiji i na Novom Zelandu, u kojima je po uzoru na Ameriku, od kraja 19. stoljeća do sredine 1960-ih godina, zagovarana restriktivna imigraciona politika prema Kinezima i ljudima azijskog porijekla, čiji rasistički diskurs se može prozreti u samom nazivu imigracione politike Australije s početka 20. stoljeća, koji je glasio *politika 'bijele Australije'* (Ibidem). Mada je ista napuštena prije gotovo šest decenija, što je impliciralo preobražavanjem australijskog društva koje danas čini oko 12% ljudi azijskog porijekla, recidive ovakvog višedecenijskog pristupa ogolila je aktuelna pandemija. Navedeno potvrđuje i onlajn nacionalno istraživanje koje je provedeno septembra 2020. godine od strane grupe autora, na uzorku od 1,375 Australaca, a koje je ukazalo na ukorijenjenost nepovjerenja prema ljudima azijskog porijekla, dodatno pothranjenog strahom od pandemije. Rezultati istraživanja su, naime, pokazali da je u 2,74 od 5 odgovora iskazan strah usljed potencijalne zaraze virusom od strane Azijata, dok je 46% australijskih ispitanika iskazalo kako ima namjeru izbjegavati kineske restorane. Opšta klima nepovjerenja i animoziteta koja je nastupila nakon proglašenja pandemije, kreirala je pretpostavke za veću diskriminaciju ljudi kineske provenijencije, što potvrđuje i činjenica da je jedan od pet kineskih Australaca prijavio fizičko ili verbalno zlostavljanje (Ruppaner et al., 2021).

Istraživanje novozelandske Komisije za ljudska prava iz februara 2021. godine pokazalo je da su kineske zajednice, zajedno sa Tangata Whenua, bile izložene najvišem stepenu diskriminacije od početka pandemije COVID-19. Oko 54% kineskih i 49% azijskih ispitanika se izjasnilo da su doživjeli neki vid diskriminacije od početka pandemije, poput primanja negativnih komentara ili zlostavljanja na internetu, pretjeranog izbjegavanja, te ličnog vrijeđanja ili zlostavljanja na ulici ili radnom mjestu (NZ Human Rights Commission, 2021).

Na osnovu prethodno saopštenog, može se vrlo argumentirano zaključiti da je pandemija COVID-19 bila svojevrsni podsjetnik bolnog naslijeđa rasizma i ksenofobije u brojnim zemljama diljem svijeta. Pandemija je nesumnjivo srušila iluzije da su oni opozvani sa povijesne scene, potvrdivši njihov neupitni regenerativni potencijal, koji su vrlo vješto iskoristile neonacionalističke snage u političke i druge svrhe, a sve pod izlikom sprječavanja širenja koronavirusa, kapitalizirajući strah koji je od istog proistekao.

ZAKLJUČAK

Uporedo s internacionalizacijom epidemije virusa COVID-19, internacionalizirao se i virus straha i mržnje prema onome što nosi odrednicu drugog i drugačijeg. Time se pandemija koronavirusa, po uzoru na zarazne bolesti koje su obilježile povijest 19. i 20. stoljeća, pa i znatno ranije, profilirala kao značajan generator rasizma i ksenofobije.

Ovakvi trendovi potvrda su kontinuiteta povijesno utemeljenog pristupa zaraznim bolestima, koji je oličen u tendenciji da se krivica za izbijanje i širenje zaraznih bolesti eksternalizira, odnosno pripiše grupi izvan vlastitog nacionalnog, etničkog, vjerskog ili rasnog identiteta, što je izbjegavanje eksternih grupa i stigmatizaciju učinilo uobičajenim prilikom suočavanja sa prijet-

njom od epidemija. Navedeno će reći da se strah od zaraze razvija i manifestira u simbiozi sa strahom od drugog i drugačijeg, što posljedično vodi aktualizaciji binarne opozicije 'MI' vs 'ONI', koja pogoduje rasističkim i ksenofobnim manifestacijama.

Odgovor na pandemiju COVID-19 neophodno je posmatrati kao izraz povijesnog naslijeđa rasizma i ksenofobije, koji su tokom aktuelne zdravstvene krize revitalizirani, potvrđujući snagu svog inficirajućeg dejstva u javnom političkom i medijskom diskursu, ali i svakodnevnoj društvenoj interakciji. Njihovom preporodu doprinijele su političke stranke neonacionalističkog opredjeljenja, čija se esencija bistvovanja i djelovanja na političkoj sceni ogleda u njihovom otporu globalizaciji i migracijama, te slijedom kazanog u predanosti promicanju nacionalno orijentiranih političkih ciljeva. Ovakve aspiracije naišle su na plodno tlo tokom pandemije COVID-19, usljed promoviranja autarhičnosti kao imperativnog načela u borbi protiv koronavirusa, kako na nivou države, zatvaranjem granica, čime je reafirmirana ideja nacionalne države i favoriziranja vlastitih građana, što je vodilo naglašavanju polarizacije na državljanu i strance, tako i na individualnoj ravni, sa ograničavanjem društvene interakcije, što je rezultiralo alijenacijom čovjeka i narušavanjem njegovog određenja kao *zoon politikon*.

Suspenzija društvenosti kao imanentne odlike svakog ljudskog bića, u simbiozi sa strahom koji je postao omniprezentna tokom pandemije COVID-19, implicirali su narušavanjem društvenih struktura i odnosa, trasirajući put usponu rasizma i ksenofobije. Mada je kriza uzrokovana pandemijom doprinijela konsolidaciji opšteg antiimigrantskog pristupa, ogolivši i problem duboko ukorijenjenog rasizma u američkom društvu usmjerenog protiv Afroamerikanaca, ona je prevashodno pogodovala intenziviranju rasizma i ksenofobije prema pripadnicima azijske zajednice u brojnim zemljama svijeta, oživljavajući stereotip o Azijatima kao o vječnim strancima, koji ne pripadaju, što je u samom korijenu rasizma i ksenofobije.

Svojevrsni je to indikator da se povijest ponavlja, imajući u vidu činjenicu da su i preci današnjih Kineza i Azijata bili okrivljivani za izbijanje i širenje zaraznih bolesti. Nažalost, njihovoj dehumanizaciji svjedočili smo i tokom aktuelne pandemije, s obzirom da je istrajno referiranje na Kinu, kao na mjesto prvobitne pojave COVID-a, kulminiralo kulturološki, rasno i nacionalno specifičnim stereotipima i anksioznostima. Dehumanizirajući aspekt ovih trendova ilustrirat ćemo izjavom jednog broja pripadnika kineske zajednice, s početka pandemije: „*Zbog naše etničke pripadnosti, osjećamo se kao da smo dio prijeteće i bolesne mase. Percipirati nas kao nosioce virusa samo zbog naše rase, nije ništa drugo nego rasistički*“ (Media Diversity Institute, 2020).

Cilj rasizma je da potčini i dehumanizira. Snage koje imaju ovakve ambicije, kako je potvrdila i pandemija COVID-19, nisu poražene. No, ono što nam daje za pravo da ovaj rad završimo porukom optimizma, jesu sile koje se ovakvim retrogradnim trendovima suprotstavljaju. One su predvodnice društvenih pokreta koji su se aktualizirali i omasovili posljednjih godina, kao znak otpora rasizmu, ksenofobiji i restriktivnim imigracionim politikama. Jedan od prvih pokreta takvog karaktera je onaj koji je nastao kao reakcija na odluku bivšeg američkog predsjednika Trumpa da zabrani ulazak u Ameriku muslimanima iz više muslimanskih zemalja. Nakon obznane ove odluke 27. januara 2017. godine, na brojnim međunarodnim aerodromima širom Amerike okupili su se američki građani sa porukom '*Dobrodošli ste ovdje*', promovirajući

ideju 'Amerike kao nacije imigranata', te evocirajući riječi pjesnikinje Emme Lazarus, koje su uklesane u postolje Kipa slobode.

Pokret pod nazivom '*Black lives matter*', koji je osnovan 2013. godine, dospio je u epicentar svjetske pažnje tokom pandemije COVID-19, nakon ubistva pripadnika afroameričke zajednice George Floyd, usljed prekomjerne upotrebe sile od strane policijskih službenika. Njegovo brutalno ubistvo, koje je potvrdilo ukorijenjeni sistemski rasizam u Americi, pokrenulo je masovne demonstracije širom Amerike i svijeta, kao znak otpora neprijateljima progresu, demokratije, jednakosti, solidarnosti i svega onoga što potkopava viziju jedinstva različitosti.

Ovaj pokret, koji se smatra najvećim pokretom socijalne pravde od ere građanskih prava iz 1960-ih, nagovijestio je preispitivanje savremenih društvenih problema, koji su ukorijenjeni u povijesnim neuspjesima stvaranja pravednog društva. Stoga, izražavamo nadu da bi on mogao biti vjesnik društvenih promjena, kojima mora prethoditi promjena svijesti, a na osnovu podsticanja razmišljanja o rasizmu iz šire i dublje perspektive, jer kako zapaža istaknuti kanadski pisac Pierre Berton „*Rasizam je utočište za neznalice. Nastoji podijeliti i uništiti. Neprijatelj je slobode i zasluđuje da se suočimo s njim i da ga osudimo.*“

Bit će to dug, ali nadamo se istrajan proces na putu obesmišljanja lažnih i vještački proizvedenih i nametnutih razlika.

Literatura

- Aas, K. F. (2017). *Globalization & Crime*. Second Edition. SAGE Publications: Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC.
- Abbott, L. (2021). *Global Covid-19 Responses Through a Critical Security Studies Perspectives*. E-International Relations. <https://www.e-ir.info/2021/01/20/global-covid-19-responses-through-a-critical-security-studies-perspective/>
- Al-Marashi, I. (2021). *Atlanta Attacks: Anti-Asian Violence, and the Myth of the 'Yellow Race'*. The Pacific Council Magazine. <https://www.trtworld.com/opinion/atlanta-attacks-anti-asian-violence-and-the-myth-of-the-yellow-race-45218>
- Aryal, M. (2021). *Neo-Nationalism: A Tool for National Integrity*. *Unity Journal*, vol.11., str. 145-152.
- Banks, M., Gingrich, A. (2006). *Neo-nationalism in Europe and Beyond*. Berghahn Books: New York.
- Beck, U. (2002). *The Terrorist Threat: World Risk Society Revisited*. *Theory, Culture&Society*, 19 (4), str. 39-55.
- Beck, U. (2006). *The Cosmopolitan Vision*. Polity Press: Cambridge.
- Black, E. (2019). *Erica Lee on the enduring history of American Xenophobia, drawn from a place of fear'*. *Minnpost*. <https://www.minnpost.com/eric-black-ink/2019/09/erika-lee-on-the-enduring-history-of-american-xenophobia-drawn-from-a-place-of-fear/>
- Bozdog, F. (2021). *Social Impacts of the COVID-19 Pandemic: Xenophobic Tendency and*

Their Consequences. *Current Approaches in Psychiatry* 13 (3), str. 537-550.

- Castles, S., Miller, M. J. (1998). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Second Edition. Macmillan Press: London.
- Chou, W.J.S., Gaysynsky, A. (2021). *Racism and Xenophobia in a Pandemic: Interactions of Online and Offline Worlds*. *Opinions, Ideas&Practice*, Vol. 111., No.5, str. 773-775.
- Cohn, S. (2007). *The Black Death and the Burning of Jews*. *Past and Present Society*, No. 196, Oxford, str. 1-36.
- De la Rica, S., Glitz, A., Ortega, F. (2013). *Immigration in Europe: Trends, Policies and Empirical Evidence*. Discussion Paper No. 7778. IZA: Bonn.
- Delanty, G. (2021). *Return of the Nation-State? De-Europeanisation and the Limits of the Neo-Nationalism*. *Journal of Contemporary European Research*, Vol. 17 (2), str. 102-115.
- Devlin, K. et al. (2020a). *U.S. Views of China Increasingly Negative Amid Coronavirus Outbreak*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/global/2020/04/21/u-s-views-of-china-increasingly-negative-amid-coronavirus-outbreak/>
- Devlin, K. et al. (2020b). *Americans Fault China for its Role in the Spread of COVID-19*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/global/2020/07/30/americans-fault-china-for-its-role-in-the-spread-of-covid-19/>
- Dhanani, L.Y., Franz, B. (2021). *Why Public Health Framing Matters: An Experimental Study of the Effects of COVID 19 Framing of Prejudice and Xenophobia in the United States*. *Social Science&Medicine* 269, str. 1-8.
- Eger, M.A., Veldez, S. (2015). *Neo-nationalism in Western Europe*. *European Sociological Review*, Vol. 31, No. 1, str. 115-130.
- Elias, L. et al. (2020). *Racism and nationalism during and beyond the COVID-19 pandemic*. *Ethnic and Racial Studies*. Routledge. Taylor&Francis Group: Oxfordshire, str. 1-11.
- Esposito, J. et al. (2011). *Islamophobia – The Challenge of Pluralism in the 21st Century*. Oxford University Press: New York.
- European Commission (2020). *Statistics on migration to Europe*. An Official EU Website. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/statistics-migration-europe_en
- Fidler, D. P. (2005). *From International Sanitary Conventions to Global Health Security: The New International Health Regulations*. *Chinese Journal of International Law*, Vol.4, No.2, str. 325-392.
- Goodwin, M. (2011). *Right Response. Understanding and Countering Populist Extremism in Europe*. A Chatham House Report. The Royal Institute of International Affairs: London.
- Grupa autora. (2019). *Xenophobia, Identity and New Forms of Nationalism*. Institute of Social Sciences: Belgrade.

- Haynes, S. (2021). This Isn't Just a Problem for North America: The Atlanta Shooting Highlights the Painful Reality of Rising Anti-Asian Violence Around the World. Time. <https://time.com/5947862/anti-asian-attacks-rising-worldwide/>
- Hswen, Y. et al. (2021). Association of “#Covid 19” Versus “#chinesevirus” with Anti-Asian Sentiments on Twitter: March 9-23 2020. American Journal of Public Health, Vol 111, No. 5, str. 956-964.
- Huang, J., Liu, R. (2020). Xenophobia in America in the Age of Coronavirus and Beyond. J Vasc Interv Radiol-JVIR, No.31, str. 1187-1188.
- Human Right Watch (2020). COVID-19 Fueling Anti-Asian Racism and Xenophobia Worldwide. National Action Plans Needed to Counter Intolerance. <https://www.hrw.org/news/2020/05/12/covid-19-fueling-anti-asian-racism-and-xenophobia-worldwide>
- Huysmans, J. (2006). The Politics of Insecurity: Fear, Migration and Asylum in the EU. Routledge: London&New York.
- Ivić, S. (2020). The Rethoric of Othering in a Time of Pandemic: Labelling COVID-19 as a 'Foreign Virus' in Public Discourse. Kultura polisa, god. XVII, br. 43, str. 421-433.
- Kim, E. et al. (2021). Immigration in COVID America. University Of Minnesota. <https://immigrantcovid.umn.edu/immigration-policy>
- Martin, J. (2020). Trump Blames Dem Immigration Policy for Coronavirus: 'Border Security is Also Health Security'. Newsweek. <https://www.newsweek.com/trump-blames-dem-immigration-policy-coronavirus-border-security-also-health-security-1489813>
- McAuliffe, M. et al. (2020). The Challenge of Real-time Analysis: Making Sense of the Migration and Mobility Implications of COVID-19. Migration Policy Practice, Vol. X, No. 2, str. 15-20.
- McDonald, S. N. (2020). In 1918 and 2020, Race Colors America's Response to Epidemics. A look at how Jim Crow affected the treatment of African Americas fighting the Spanish flu. Andscape. <https://andscape.com/features/in-1918-and-2020-race-colors-americas-response-to-epidemics/>
- McNeil, T. (2020). The Long History of Xenophobia in America. Tufts Now. <https://now.tufts.edu/articles/long-history-xenophobia-america>
- McNeil, T. (2021). Confronting the Legacy of Anti-Asian Racism in America. Tufts Now. <https://now.tufts.edu/articles/confronting-legacy-anti-asian-racism-america>
- Media Diversity Institute. (2020). Xenophobia and the Coronavirus: An Unacceptable Response. <https://www.media-diversity.org/xenophobia-and-the-coronavirus-an-unacceptable-response/>
- National Public Radio (2021). More than 9,000 Anti-Asian Incidents Have Been Reported Since the Pandemic Began. <https://www.npr.org/2021/08/12/1027236499/anti-asian-hate-crimes-assaults-pandemic-incident-aapi>
- Nelson, A. (2019). The Rise of Neo-Nationalism and the Front National in France. International Studies Undergraduate Honors Theses 10.

- NZ Human Right Commission. (2021). COVID-19 fueling discrimination against Tangata Whenua and Chinese Communities. <https://cfnhri.org/updates/covid-19-fueling-discrimination-against-tangata-whenua-and-chinese-communities/>
- Ooi, S.M., D'Arcangelis, G. (2017). Framing China: Discourses of othering in US news and political rethoric. *Global Media and China* 2 (3-4), str. 269-283.
- Padovani, C. (2018). Lega Nord and Anti-Immigrationism: The Importance of Hegemony Critique for Social Media Analysis and Protest. *International Journal of Communication* 12, str. 3553-3579.
- Poushter, J., Fagan, M. (April 2020). Americans See Spread of Disease as Top International Threat, Along With Terrorism, Nuclear Weapons, Cyberattacks. Pew Research Center Report. <https://www.pewresearch.org/global/2020/04/13/americans-see-spread-of-disease-as-top-international-threat-along-with-terrorism-nuclear-weapons-cyberattacks/>
- Poushter, J., Huang, C. (September 2020). Despite Pandemic, Many Europeans Still See Climate Change as Greatest Threat to Their Countries. Pew Research Center Report. <https://www.pewresearch.org/global/2020/09/09/despite-pandemic-many-europeans-still-see-climate-change-as-greatest-threat-to-their-countries/>
- Reny, T.T., Barreto, M.A. (2022). Xenophobia in the time of pandemic: othering, anti-Asian attitudes and COVID-19. *Politics, Groups, and Identities* 10 (2), str. 209-232.
- Ruppenan et al. (2021). Assessing anti-Asian attitudes in the USA and Australia. The University of Melbourne. www.unimelb.edu.au/newsroom/news/2021/august/assessing-anti-asian-attitudes-in-the-usa-and-australia
- Rutović, Ž. (2021). Medijska prodaja straha (Covid 19 - infodemija - sociologija promjene). In *Medias Res. Časopis filozofije medija*, vol. 10, br. 19, str. 3009-3020;
- Salerno, A. et al. (2020). Perspectives on xenophobia during epidemics and implications for emergency management. *Journal of Emergency Management*, Vol. 18, No. 7, str. 23-29.
- Stone, L. et al. (2020). Extraordinary curtailment of massive typhus epidemic in the Warsaw Ghetto. *Science Advances*. 6, str. 1-8.
- Takai, Y. (2020). Epidemics and Racism: Honolulu's Bubonic Plague and the Big Fire 1899-1900. *Active History*. <https://activehistory.ca/2020/06/epidemics-and-racism-honolulu-bubonic-plague-and-the-big-fire-1899-1900/>
- United Nations Department of Economic and Social Affairs [UN DESA], Population Division. (2020). *International Migration 2020 Highlights*.
- University of Victoria. (2022). Expert Q&A on anti-Asian Racism during pandemic. <https://www.uvic.ca/news/topics/2022+expert-qa-anti-asian-racism+expert-advisory>
- Vega Macias, D. (2021). The COVID-19 pandemic on anti-immigration and xenophobic discourse in Europe and the United States. *Estudios Fronterizos*, vol. 22, str. 1-22.
- Walter, Y. (2007). Asian Americans and American Immigration and Naturalization Policy. *American Studies Journal* No. 49, str. 1-11.
- Weindling, P. (2000). *Epidemics and Genocide in Eastern Europe, 1890-1945*. Oxford University Press: New York.

- White, A. (2020). The Art of medicine. Historical linkages: epidemic threat, economic risk and xenophobia. *The Lancet*, Vol. 395, str. 1250-1251. [https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lancet/PIIS0140-6736\(20\)30737-6.pdf](https://www.thelancet.com/pdfs/journals/lancet/PIIS0140-6736(20)30737-6.pdf)
- White, A. (2021). Podcast: A History of Pandemic Xenophobia and Racism. *The Atlantic*. <https://www.theatlantic.com/health/archive/2021/03/a-history-of-pandemic-xenophobia-racism/618421/>
- World Health Organisation. (2015). WHO issues best practices for naming new human infectious diseases. <https://www.who.int/news/item/08-05-2015-who-issues-best-practices-for-naming-new-human-infectious-diseases>
- Wu, T. (2020). The Long History of Blaming Immigrants in Times of Sickness. *Smithsonian Magazine*. <https://www.smithsonianmag.com/smithsonian-institution/long-history-blaming-immigrants-times-sickness-180976053/>
- Zgodić, E. (2010). Tajni život demokratije. Prilozi političkoj geologiji. Dobra knjiga: Sarajevo;
- Ziems, C. et al. (2021). Racism is a Virus: Anti-Asian Hate and Counterspeech in Social Media during the COVID 19 Crisis. arXiv:2005.12423v2 [cs.SI], str.1-8.

THE RISE OF RACISM AND XENOPHOBIA DURING THE COVID-19 PANDEMIC AS AN EXPRESSION OF THEIR CENTURIES-OLD HISTORY – A SOCIOLOGICAL AND SECURITY ASPECT

Review paper

Abstract

Extremely complex crisis that occurred after the proclamation of the COVID-19 pandemic in March 2020, contributed to the escalation of racism and xenophobia in the international arena. Their current rise must be observed from the perspective of the historically established pattern of connecting minorities, racial groups and certain communities with infectious diseases, which has made racist and xenophobic approaches and narratives indispensable constituents of responses to them. The stigma of the disease, as history confirms, is a permanent companion to the outbreak of infectious diseases, thus the coronavirus pandemic was no exception.

The radicalization of public discourse through nativism, hatred and fear during the current health crisis, with the significant support of some mainstream media, was in the forefront contributed to by neo-nationalist forces. They exploited the insecurity and uncertainty generated by the pandemic to project fear of the other and different with their obligatory emanation as potential threats.

Even though the COVID-19 pandemic contributed primarily to the reaffirmation of racism and xenophobia against the Chinese and Asians, which was supported by the coronavirus provenance, it undoubtedly paved the way for a general racist and xenophobic discourse.

Keywords: pandemic, neonationalism, racism, xenophobia, fear, threat, stigma

Podaci o autoru

Edita Hasković, Docent, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije.
E-mail: ehaskovic@fkn.unsa.ba.

UDK: 351.74(497.11):341.322.5(497.115=18)“1998/1999“

ULOGA MINISTARSTVA UNUTRAŠNJIH POSLOVA REPUBLIKE SRBIJE U SPROVOĐENJU ETNIČKOG ČIŠĆENJA ALBANSKOG STANOVNIŠTVA NA KOSOVU I METOHIJI OD 1998. DO 1999. GODINE

Stručni članak

Primljeno/Received: 22. 1. 2021.

Prihvaćeno/Accepted: 12. 7. 2022.

Zoran D. TODORVIĆ*

Sažetak

Rad predstavlja kratku hronologiju političkog sukoba u Autonomnoj Pokrajini Kosovo (Socijalistička Autonomna Pokrajina Kosovo, do ustavnih promena 1989. godine) koji je 90-tih godina prerastao u oružani sukob u kojem su bezbednosne snage Republike Srbije od oktobra 1998. do juna 1999. godine sprovele plansku akciju etničkog čišćenja kosovskih Albanaca. U akciji je vansudski pogubljeno nekoliko hiljada albanskih civila i prisilno proterano u Makedoniju, Crnu Goru, Albaniju i Bosnu i Hercegovinu između 800.000 i 850.000 Albanaca. Rad je baziran na pravosnažnim presudama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) kojima su osuđeni najviši državni, vojni i policijski zvaničnici u Republici Srbiji zbog udruženog zločinačkog poduhvata usmerenog na izmenu etničke strukture u najmanje 13 kosovskih opština, posebno u periodu kampanje NATO saveza od 24. aprila do 12. juna 1999. godine. Uloga Ministarstva unutrašnjih poslova u sprovedenom udruženom zločinačkom poduhvatu (UZP), kako je to utvrđeno presudama MKSJ tadašnjim čelnicima MUP-a: Vlastimiru Đorđeviću, načelniku Resora javne bezbednosti, Sretenu Lukiću, načelniku Štaba MUP-a za Kosovo, (optužen je i Vlajko Stojiljković, ministar unutrašnjih poslova, ali je 2002. godine izvršio samoubistvo) - nesumnjiva je. Zbog toga zahteva analizu uloge ovog dela represivnog aparata države Srbije u etničkom čišćenju kosovskih Albanaca, kao i njegove uloge u planskom i sistematskom prikrivanju zločina. Prikrivanje zločina sprovedeno je od marta do juna 1999. godine od strane snaga MUP-a kroz tajne operacije premeštanja tela kosovskih Albanaca iz primarnih grobnica na Kosovu i njihovo sahranjivanje u masovne grobnice na tajnim lokacijama u Srbiji. Tri grobnice otkrivene su 2001. i jedna 2013. godine, sa pretpostavkom da ih ima još jer se traga za još 1.086 albanskih žrtava i 562 žrtve Srba, Roma, Bošnjaka, Egipćana, Aškalija i drugih.

Ključne riječi

Policija, ratni zločini, etničko čišćenje, udruženi zločinački poduhvat, masovne grobnice, skrivanje tela kosovskih Albanaca

* Stavovi izneseni u radu, predstavljaju lične stavove autora, a ne stavove institucije u kojoj je autor zaposlen.

UVOD

Nakon sprovedenih sudskih postupaka pred domaćim i međunarodnim sudovima tokom poslednjih 20 godina i izrečenih presuda protiv pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, danas je moguće izvesti jasne zaključke o ulozi policijskih snaga Srbije u etničkom čišćenju albanskog stanovništva na Kosovu i Metohiji od 1998. do 1999. godine¹. Javnost u Srbiji kao i mlađi pripadnici policijskih snaga koji su u službu stupili nakon 2000. godine, ne znaju dovoljno o ulozi pripadnika policijskih formacija u vršenju masovnih zločina protiv civilnog albanskog stanovništva, legitimnih građana Republike Srbije. Osim toga, percepcija je da je srpska javnost još uvek zatvorena za ovu vrstu javnog saopštavanja zbog niza političkih okolnosti, ali i zbog sistematskog negovanja poricanja nacionalističkih akcija Srbije u poslednjem veku. Zbog toga je i opravdano pitanje, da li je srpsko društvo i danas spremno za prihvatanje činjenica u vezi uloge bezbednosnih snaga Srbije u vršenju zločina protiv građana Kosova i Metohije krajem prošlog veka. Pisanje članka na ovi temu posle 20 godina od događaja, ne bi trebalo da proizvede odijum prema njegovom autoru ali, u zatvorenom srpskom društvu (s perspektivom da to još dugo i ostane), pred njega stavlja ozbiljne dileme. S jedne strane, otvaranje ovih tema treba da doprinese javnom sagledavanju istorijskog konteksta u kojima su se ove strašne stvari desile a s druge, da aktualizira budući odnos društva prema principima profesionalizma i izgradnje državnog aparata sile koji će imati ozbiljne kontrolne mehanizme radi sprečavanja njegove eklatantne zloupotrebe.

Istorija Srbije poslednja dva veka, puna je političkih zloupotreba aparata prinude, posebno policijskih snaga, ali je u periodu od oktobra 1998. do polovine juna 1999. godine postala brutalna i ekstremno usmerena prema nesrpskoj etničkoj grupi na teritoriji vlastite države-kosovskim Albancima². Rad ukazuje na tadašnji funkcionalno-strukturalni koncept Ministarstva

¹ Pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), pored političkih lidera SRJ i Srbije, optuženi su i osuđeni najviši rukovodioci Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije i Vojske Savezne Republike Jugoslavije zbog udruženog zločinačkog poduhvata usmerenog na prisilno iseljenje i deportaciju albanskog stanovništva na Kosovu u isplaniranoj i koordiniranoj akciji Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, Vojske SRJ i paravojnih jedinica, sprovedenoj na teritoriji 13 opština na Kosovu, od marta do juna 1999. godine. Optuženi su Slobodan Milošević, predsednik SR Jugoslavije (preminuo 2006. godine, pre izricanja presude), Milan Milutinović, predsednik Republike Srbije (oslobođen optužbi), Nikola Šainović, potpredsednik Vlade Republike Srbije zadužen za Kosovo (osuđen na 18 godine zatvora), Nebojša Pavković, komandant Treće armije Vojske SRJ (osuđen na 22 godine zatvora), Dragoljub Ojdanić, načelnik Generalštaba Vojske SRJ (osuđen na 15 godina zatvora), Vladimir Lazarević, komandant prištinskog korpusa (osuđen na 14 godina zatvora), Sreten Lukić, načelnik Štaba MUP-a za Kosovo (osuđen na 20 godina zatvora), Vlajko Stojiljković, ministar unutrašnjih poslova Republike Srbije (izvršio samoubistvo 2002. godine ispred Narodne skupštine) i Vlastimir Đorđević, načelnik Resora javne bezbednosti MUP-a (osuđen na 18 godina zatvora). Videti presude MKSJ, *Tužilac protiv Nikole Šainovića i drugih*, u predmetu IT-05-87, dostupno na www.icty.org, posećen 21.06.2019. i presudu MKSJ, *Tužilac protiv Vlastimira Đorđevića*, u predmetu IT -05-87 / 1-A, dostupno na www.icty.org, posećen 21.06.2019.

² Ovim radom, istraživana je samo uloga bezbednosnih snaga Republike Srbije u sprovođenju etničkog čišćenja u Autonomnoj pokrajini Kosovo i Metohija (AP Kosovo, do ustavnih izmena 1989.). Aktivnosti policijskih snaga Republike Srbije koje su postojale na teritoriji Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske u ratovima od 1991. do 1995. godine i dokazane kroz suđenja za ratne zločine pred Međunarodnim

unutrašnjih poslova Republike Srbije, kao i na njegovu instrumentalizaciju za provođenje surovih postupaka usmerenih ka etničkoj skupini - kosovskim Albancima, koja je u to vreme imala propisana i garantovana politička i kulturna prava na svom životnom prostoru. Značajna odrednica organizovanja i delovanja policijskih snaga tog vremena, jeste odsustvo poštovanja ljudskih prava i principa profesionalizma do te mere da se surova sila prihvatata kao jedino sredstvo za rešavanje unutarpolitičkog pitanja.

Nivo i brutalnost primenjene sile policijskih snaga na Kosovu 1998. i 1999. godine utvrđena je nakon sprovedenih sudskih postupaka pred MKSJ. Sud je utvrdio da je stepen primenjene sile prilikom sprovođenja etničkog čišćenja albanskog civilnog stanovništva, bio odobren i planiran kao udruženi zločinački poduhvat (UZP) najviših političkih, vojnih i policijskih zvaničnika. S toga je cilj rada da prezentuje osnovne elemente dokazane krivice najviših političkih, policijskih i vojnih zvaničnika, kako je to utvrđeno sudskim presudama i dalje, da ukaže kako su akteri UZP-planskim premeštanjem tela kosovskih Albanaca u tajne masovne grobnice u Srbiji- imali svest o zločinu i svireposti prema civilnom stanovništvu. Šta je doprinelo tolikoj policijskoj brutalnosti prema jednom etnosu, bez obzira na političke odluke o takvoj vrsti policijske akcije, traži posebnu analizu i proučavanje dubljih uzroka koji prevazilaze obim ovog rada.

Organizacija jedinica MUP-a Republike Srbije tih godina, bila je zasnovana na principu teritorijalnosti, što je značilo da se redovne policijske snage koje čuvaju javni red i mir, formiraju za teritoriju na kojoj i obavljaju policijske poslove i popunjavaju se mesnim stanovništvom koje živi na toj teritoriji³. Dok se specijalizovane jedinice za posebne namene (protivterorističke, protivdiverzantske), koje inače broje mali broj pripadnika čak i u velikim državama, mogu u posebnim prilikama (u određeno vreme, i za određeno vreme) upotrebiti na bilo kom delu teritorije Republike Srbije. Međutim, u periodu od 1989. do 2000. godine, odlukama na nivou republičke vlasti i Ministarstva unutrašnjih poslova, policijskim jedinicama redovne namene menjana je namena u posebne i specijalizovane jedinice kako bi delovale van svojih teritorijalnih nadležnosti, odnosno na teritoriji Kosova i Metohije. Takav način funkcionisanja MUP-a zaživeo je 1989. godine nakon suspenzije političkog suvereniteta AP Kosovo- ukidanjem političkih i državnih organa ove pokrajine⁴. Na čelo preostalih tela i organizacija na Kosovu imenovani su mahom

sudom za bivšu Jugoslaviju (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, ICTY) u Hagu, nisu u obuhvatu ovog rada. Obrnuto, na teritoriji Kosova, delovale su vojne, policijske i paravojne formacije iz BiH entiteta Republika Srpska u vreme kada se odvijalo etničko čišćenje kosovskih Albanaca, videti, Human Rights Watch (2001) *Po naredenju- ratni zločini na Kosovu*, "Samizdat B92", Beograd.

³ *Zakon o unutrašnjim poslovima* "Službeni glasnik RS", br. 44/91, br.79 / 91, br.54 / 96. Na osnovu Zakona, 31.12.1995.donet je *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji Ministarstva unutrašnjih poslova*, "Službeni glasnik RS", broj 79/91 koji je bio na snazi u vreme ratnih dejstava na Kosovu 1998.i 1999.godine.

⁴ Prema tada važećem Ustavu SFRJ iz 1974.godine i Ustavu Socijalističke Republike Srbije, Kosovo je imalo status autonomne pokrajine u sastavu Republike Srbije (kao i Vojvodina). Imalo je odlike federalne jedinice unutar Srbije (kao federalne jedinice SFRJ) čiji je politički, kulturni i ekonomski subjektivitet bio uređen kroz ustav pokrajine, ustavni sud, predsedništvo, vrhovni sud, organizaciju lokalne samouprave, reprezentativni školski sistem, itd. Takav autonomni subjektivitet poništen je u martu 1989. godine odlukama Miloševićeve nacionalističke vlasti donošenjem Amandmana na Ustav

predstavnicima iz redova manjinskog, srpskog naroda što je dovelo do otvorene diskriminacije i majorizacije na čitavoj teritoriji pokrajine. U obrazloženju za donošenje Zakona o prestanku rada Skupštine SAP Kosovo i Izvršnog veća Skupštine SAP Kosovo i preuzimanju njihovih prava i dužnosti od strane Skupštine SR Srbije, stajalo je da već duže vreme Skupština SAP Kosovo ne funkcioniše i ne postupa u skladu sa Ustavom kao i da veliki broj delegata Skupštine SAP Kosovo i većina članova Izvršnog veća Skupštine SAP Kosovo, svojim radom ugrožavaju suverenitet, teritorijalni integritet i ustavni poredak Socijalističke Republike Srbije⁵. Takva odluka doneta je u jeku najžešćih nacionalističkih aktivnosti Srbije i raspaljenih strasti Miloševićevih političkih i intelektualnih elita punih samopregora za "konačno rešenje" srpskog nacionalnog pitanja: stvaranje srpske etničke države na tlu dezintegrisane Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. U tom svetlu treba posmatrati upotrebu bezbednosnih snaga Republike Srbije, te ulogu njenih policijskih snaga u eskaliranom sukobu na Kosovu od 1997. do 2000. godine⁶.

Na ovom mestu, nije nam namera da ocenjujemo ulogu pojedinačnih policijskih jedinica i njihovih nižih komandanata u provedenom etničkom čišćenju albanskog stanovništva na Kosovu 1998. i 1999. godine, već da u svetlu osuđujućih presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) najvišim rukovodiocima ovog Ministarstva, ukažemo koliko se u nekim društvenim okolnostima može zloupotrebiti policijski aparat kada se on podredi političkoj samovolji. No, da vidimo koje su političke i društvene odluke dovele do eskalacije oružanog sukoba u ovoj političko-teritorijalnoj i kulturnoj autonomiji, kakva je bila proklamovana i garantovana ustavima SFRJ i SR Srbije iz 1974. godine.

Republike Srbije. U julu sledeće godine, Skupština Srbije donela je *Zakon o prestanku rada Skupštine SAP Kosovo i Izvršenog veća Skupštine SAP Kosovo i preuzimanju njihovih prava i dužnosti od strane Skupštine Srbije i Izvršnog veća Srbije*. Time je u potpunosti suspendovana originernost (izvornost) autonomije Kosova: preimenovana je u AP Kosovo sa statutom (umesto ustava) kao najvišeg pravnog akta za čije donošenje je bila neophodna saglasnost Narodne skupštine Republike Srbije. Detaljnije, Nikolić, Pavle (1991) *Ustavno pravo*, "Narodne novine", Beograd, str. 486-506.

⁵ Detaljnije, Nikolić, Pavle, *navedeno delo*, str.506.

⁶ Prema uporednim podacima Fonda za humanitarno pravo i *Kosovske knjige pamćenja*, u ratnom sukobu na Kosovu tokom 1998.,1999. i 2000.godine, ukupno je poginulo 13.535 osoba. **U 1998. godini** stradalo je 2.156 osoba (1.804 osobe albanske nacionalnosti, 269 srpske i 63 romske i drugih nacionalnosti), od tog broja, civilnih žrtava je 1.278 (1.100 albanskih, 132 srpske i 46 romskih i drugih nacionalnosti), boraca 878 (703 -OVK, 175-VJ i MUP). U periodu **od 01.01.1999. do 14.06.1999.** poginule su 10.122 osobe, od čega 7.903 civila (7.346 osoba albanske nacionalnosti, 385 srpske i 172 romske i drugih nacionalnosti), a 2.219 osoba su borci (1.354- OVK, 865-VJ i MUP). U periodu **od 15.06.1999. do 31.12.2000.** godine, na Kosovu je ubijeno 1.257 osoba (717 srpske nacionalnosti, 307 albanske i 233 osobe romske i drugih nacionalnosti).

Od posledica dejstva NATO-snaga na Kosovu, u razdoblju **od 24.03.1999. do 09.06.1999.** poginulo je 488 osoba (248 osoba albanske nacionalnosti, 202 srpske i 37 romske i drugih nacionalnosti).

U Srbiji je tokom NATO-kampanje **od 24.03.1999. do 09.06.1999.** poginulo 260 osoba i 10 osoba je poginulo u Crnoj Gori. O ovim i drugim podacima detaljnije videti, *Kosovska knjiga pamćenja* (1998-2000), dostupno na www.hlc-rdc.org, posećen 21.10.2019.

2. ISTORIJSKO-POLITIČKI KONTEKST KONFLIKTA NA KOSOVU

Poreklo autonomije Kosova utvrđeno je odlukama nove političke vlasti nakon 1945. godine i njena originernost nije sporna ni u kom pogledu: teritorijalnom, istorijskom, kulturnom, kao što nije sporna ni originernost autonomije Vojvodine. O izvornosti autonomija ovih teritorijalnih jedinica, nakon 1945. godine napisani su mnogi teorijski i naučni radovi u oblasti ustavnog prava i političkih nauka⁷. Komunističke vlasti su Albancima odmah nakon Drugog svetskog rata odredile status nacionalne manjine (narodnosti, ne naroda), pravo na obrazovanje na vlastitom jeziku a u političkom smislu, Kosovo kao deo Srbije, imalo je izvesni stepen autonomije. Nivo autonomije povećan je 1971. ustavnim amandmanima i Ustavom iz 1974. godine, pa su dve srpske pokrajine postale konstitutivni elementi federativne države. Slabljenje snage federativnog načela u SFRJ nastalo je nakon smrti Josipa Broza kroz pojačan pritisak albanskog stanovništva na Kosovu da pokrajina, s obzirom na brojnost populacije i veličinu teritorije, stekne status republike- ravnopravnog federativnog člana savezne države. Pritisak je vršen pre svega legitimnim političkim sredstvima: radničkim i studentskim protestima, isticanjem političkih i egzistencijalnih zahteva populacije. Međutim, kao protivudar takvom nastojanju, srpsko i jugoslovensko (prosrpsko) političko rukovodstvo odgovaralo je nesrazmernim i brutalnim merama. U pokrajinu je 1981. godine uvedeno vanredno stanje, nagomilan je ogroman vojni i policijski potencijal, ograničena su ljudska prava, pravosudni sistem je stavljen u funkciju besomučnog progona vođa protesta, političkih i intelektualnih pojedinaca albanskog naroda⁸. U tom periodu, srpska politička i intelektualna elita nisu nalazile sposobnosti za dijalog nego je potvrđivala dugotrajnu paradigmu ultimativne, beskompromisne i nasilne politike ophođenja na Kosovu⁹ čemu su se protivila rukovodstva nekih jugoslovenskih federalnih jedinica

⁷ Videti, recimo: Fira, Aleksandar (1962) *Autonomne jedinice u našem ustavnom sistemu*, "Arhiv za pravne i društvene nauke", br. 3-4; Kristan, Ivan (1981) *Ustavno-pravni položaj autonomnih pokrajina u SFRJ*, "Socijalizam", br. 10; Šalja, Kurteš (1982) *Razvoj autonomije u SFR Jugoslaviji*, "Marksizam", br.2; Sirotković, Hodimir; Margetić, Lujo (1988) *Istorija država i prava naroda SFR Jugoslavije*, "Školska knjiga", Zagreb.

⁸ U narednih osam godina, snage bezbednosti ubile su nekoliko desetina osoba albanske nacionalnosti koje su učestvovala u demonstracijama i protestima u ovoj pokrajini, oko 7.000 Albanaca je osuđeno na zatvorske kazne kraćeg trajanja a oko 1.750 njih je osuđeno na duže kazne i do 15 godina zatvora "zbog izražavanja nacionalizma". Sudski procesi su sprovedeni bez poštovanja osnovnih principa sudskog postupka, s velikom sumnjom u montranost i insceniranost pa je i legitimitet presuda bio je upitan u najvećem broju. Takvi su postupci i poznatom albanskom intelektualcu Ademu Demaćiju koji je u bivšoj SFRJ u više navrata osuđivan zbog "neprijateljske delatnosti" i kao politički osuđenik najduže vremena proveo u zatvorima u bivšoj Jugoslaviji, zatim Azemu Vlasiću i drugima, koji su optuživani za neprijateljsku delatnost i terorizam. Nikada nije bilo sporno da je Azem Vlasić bio umereni, tolerantni i demokratski lider kosovskih Albanaca, osim za srpske nacionaliste. O političkim suđenjima u SFRJ, detaljnije, Danilović, Rajko (1993) *Upotreba neprijatelja-politička suđenja u Jugoslaviji 1945-1991*, "Valjevac", Valjevo.

⁹ O odnosu srpskih političkih i intelektualnih elita prema Kosovu, iz ugla inostranih pisaca videti: Klark, Kristofer (2014) *Mesečari- kako je Evropa krenula u rat 1914*, Heliks, Smederevo; Cipek, Tihomir (2010) *Imperijalni imaginarij 1918-2008, Velikosrpstvo Radikalne stranke*, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa, Godina 1918. - prethodnice, zbivanja i posledice, Hrvatski institut za istoriju, Zagreb, 319-326; Pilar, Ivo (1997) *Uvek iznova Srbija*, "Consilium", Zagreb; Noel, Malkom (2000) *Kosovo-kratka istorija* (prevod Amira Sadiković), "Dani", Sarajevo.

(pre svih, Socijalističke Republike Slovenije i Socijalističke Republike Hrvatske) i upozoravala da je neprihvatljiva upotreba tako nesrazmerne sile¹⁰.

Period otvorenog ispoljavanja srpskog nacionalizma¹¹ počeo je Memorandumom Srpske akademije nauka i umetnosti 1986. godine, nedovršenim programskim dokumentom čiji su delovi teksta izašli u javnost preko "Večernjih novosti", tiražnog dnevnog lista u Srbiji. Pojava Slobodana Miloševića na političkoj sceni 1987. godine i njegovo političko i lidersko jačanje preko kompleksa nacionalnih tema, dodatno je usložnjavalo odnose Srba i Albanaca na Kosovu, do te mere da je politički status ove pokrajine došao pod pun udar srpskih nacionalista. S druge strane, pod uticajem otvorenog terora i zastrašivanja nesrpskog stanovništva, sputavanja političkog i kulturnog identiteta, jačao je otpor i animozitet albanske zajednice prema političkim i državnim institucijama Srbije. To je doprinelo da ona u dugom nizu godina stvori uslove za stvaranje paralelnih državnih, političkih, obrazovnih i drugih institucija naspram službenih institucija Republike Srbije. Tako je albanska zajednica na Kosovu, predvođena svojim intelektualnim i kulturnim elitama, nakon što je Skupština Srbije raspustila kosovsku skupštinu, pokušala u junu 1990. godine proglasiti Republiku Kosovo za novu i ravnopravnu federalnu jedinicu SFRJ. To rukovodstva SFRJ i Srbije nisu prihvatila ali su albanski delegati 1. i 2. jula 1990. godine ispred zgrade Skupštine Kosova u Prištini, izglasali Ustavnu deklaraciju kojom su proglasili Republiku Kosovo. Kasnije, 7. septembra 1990. godine na tajnoj sednici raspuštene Skupštine Kosova održanoj u Kačaniku, donet je i Ustav Republike Kosovo.

Politika opstrukcije sa obe strane ali i otvoreno nasilje koje je provodila srpska država na području Kosova prema albanskom stanovništvu, sve su više uticali na stvaranje uslova opšteg nepoverenja¹². Situacija se usložnjavala s početkom ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini usled

¹⁰ Primer najbrutalnijeg postupka države prema demonstrantima na Kosovu svakako je policijsko otvaranje vatre iz automatskog oružja na demonstrante 28.03.1989. godine kada su ubijene 24 osobe. Tadašnji izveštaji međunarodnih organizacija Helsinki Watch i Međunarodne helsinške federacije, ocenili su da je od strane policijskih snaga upotrebljena brutalna sila te da "nije bilo opravdano da pucaju iz automatskog oružja na okupljene demonstrante", navedeno prema, Human Rights Watch (2001) *Po naređenju - ratni zločini na Kosovu*, "Samizdat B92, Beograd, str. 51.

¹¹ O pogledu na dinamiku ispoljavanja ovog fenomena videti, Todorović Zoran (2019) *Savremeni srpski nacionalizam: mehanizam i alati za njegovo uzdizanje*, Zbornik radova međunarodne naučno-stručne konferencije, "Bosna i Hercegovina: izazovi 2019-2029", Pravni fakultet u Travniku.

¹² O začetku brutalne represije srpskog državnog aparata na Kosovu 1912. godine, javnost u Srbiji nije ni danas obavestena. Za masovne zločine srpske i crnogorske vojske protiv civilnog stanovništva u vreme balkanskih ratova (1912-1913) na Kosovu i u Albaniji (čije delove je srpska vojska držala pod okupacijom godinu dana), ni jednom oficiru niti vojniku u Srbiji nije suđeno. Zločine je 1913. godine istraživala međunarodna komisija "Karnegi fondacije za međunarodni mir" čemu se srpska vlada žestoko protivila i opstruirala njen rad. O izveštaju Komisije u Srbiji su čuli samo istoričari, šira javnost danas niti sluti da se takvo što desilo (izvršeni su masovni pokolji civilnog stanovništva u velikom broju sela, masovne paljevine čitavih sela i proterivanje u Tursku nekoliko desetina hiljada stanovnika albanske i turske nacionalnosti). Povodom tih događaja, Dimitrije Tucović je u januaru 1914. godine objavio studiju *Srbija i Arbanija-Jedan prilog kritici zavojevačke politke srpski buržoazije* u kojoj je kritikovao politiku Kraljevine Srbije na Kosovu i Albaniji i povodom toga naišao na oštru osudu u srpskom društvu. Poštovanje prema Dimitriju Tucoviću želeo je iskazati Edi Rama, albanski premijer

čega se promenio i međunarodni kontekst kosovskog sukoba. Srpski nacionalističke pretenzije u ovim republikama zahtevale su da se na Kosovu ne otvori i treći front (mada je to albanska strana zagovarala i na međunarodnom nivou), kako se ne bi otežao položaj Srbije jer je bila uključena u ratove u obe ove države. U tom smislu građena je i srpska politika prema Kosovu čemu je doprinelo i političko rukovodstvo kosovskih Albanaca, tada oličeno u demokratskom i tolerantnom Ibrahimu Rugovi (lider stranke Demokratska liga Kosova - DLK, osnovane 1990. godine, a kao politički pokret, DLK je postojao od decembra 1983. godine), koji je smatrao da se sporazum između Republike Srbije i njegovog naroda može postići samo pregovorima i međusobnim uvažavanjem. Na tom tragu bio je i sporazum iz 1996. godine kojim je predviđeno uspostavljanje albanskog školskog sistema na teritoriji pokrajine čija primena nije zaživela zbog dugotrajne opstrukcije koja je dolazila iz Srbije, kao i zbog brutalne policijske sile primenjivane prema učesnicima sporadičnih studentskih demonstracija, posebno onim u martu 1998. godine kada je policija otvorila vatru iz automatskog oružja na demonstrante i usmrtila 24 osobe.

I u samoj albanskoj zajednici postojale su političke frakcije koje su nakon 1992. godine sve više i oštrije zagovarale oružanu pobunu smatrajući da se na politički i policijski teror mora odgovoriti silom. Prve oružane grupe Albanaca pojavile su se 1996. godine u ruralnim područjima opština Đakovica, Peć, Srbica, Suva Reka, i sebe proglasile Oslobođilačkom vojskom Kosova¹³ koja je u dogledno vreme postala faktor s kojim se na terenu pregovora i uslova koji je postavljao albanski narod, moralo ozbiljno računati¹⁴. Vršeći i dalje brutalno nasilje i represalije nad civilnim stanovništvom, posebno nakon sporadičnih akcija OVK, srpska strana je mnoge umerene kosovske Albance motivisala da postanu deo ove, u to vreme paravojne snage i aktivno učestvuju u oružanim akcijama protiv srpskih snaga bezbednosti. Tome su posebno doprinele brutalne akcije srpskih policijskih, vojnih i paravojnih snaga izvedene krajem februara i početkom marta 1998. godine u selu Donje Prekaze i selima u reonu Drenice. U Prekazama, srpska snaga bezbednosti su neselektivno ubile 54 osobe među kojima je bio lokalni lider OVK, ali je pogubljen i veći deo njegove porodice: žena, deca, stariji članovi familije. Ogromne vojne i policijske formacije srpske strane nastavile su delovanja po civilnim objektima duž jugozapadnog dela pokrajine što je doprinelo da se od aprila do septembra 1998. godine u Makedoniju i Albaniju

kada je u plan svoje posete Beogradu u novembru 2014. godine uvrstio i polaganje venca na spomenik ovog velikana srpske socijalističke misli. Videti, Tucović, Dimitrije (1914) *Srbija i Arbanija- Jedan prilog kritički zavojevačke politike srpskog buržoazije*, "Radnička štampa", Beograd.

¹³ Oslobođilačka vojska Kosova (Ushtria Clirimtare e Kosoves- UČK), najpre je pokušavala pružati oružani otpor srpskim bezbednosnim snagama, ali se deklarativno borila i za otcepljenje Kosova od Srbije. Njeni pripadnici su pojačali aktivnost 1997. i 1998. godine usmerivši je ka stacioniranim policijskim jedinicama, policajcima, srpskim civilima, ali i Albancima koji su bili lojalni srpskoj državi. U tom periodu, prema sopstvenom priznanju pripadnika OVK, ova tada paravojna formacija ubila je 10 srpskih policajaca i 11 kosovskih Albanaca (navedeno prema OEBS, *Kako viđeno, tako rečeno, izveštaj: oktobar 1998.-jun 1999.* Beograd, 1999. str. 6.

¹⁴ Na pregovorima u Rambujeu u februaru i martu 1999. godine, učestvovali su srpski politički lideri s jedne i albanski, s druge strane. U albanskoj delegaciji su bili predstavnici Demokratske lige Kosova (DLK) i predstavnici Oslobođilačke vojske Kosova (OVK).

iseli između 200.000 i 300.000 civilnog stanovništva kosovskih Albanaca. Većina albanskih sela duž jugozapadne granice Kosova je granatirana od strane srpskih artiljerijskih i vazduhoplovnih snaga. Zbog brutalnosti snaga bezbednosti prema civilnom stanovništvu, Savet bezbednosti UN je 30.marta 1998. uveo Saveznoj Republici Jugoslaviji međunarodnu zabranu prodaje oružja. To međutim nije bilo dovoljno da se zaustave dalje akcije srpskih snaga bezbednosti koje su sprovodile politiku Slobodana Miloševića koja je najčešće bila isključiva prema međunarodnom posredovanju u kosovskom sukobu, ali i prema predlozima lidera kosovskih Albanaca, kako da se političkim putem reši kosovski problem¹⁵. Upozorenja koja je SRJ dobijala od međunarodnih organizacija u vezi besomučnog terora nad civilnim stanovništvom, u Srbiji su nailazila na odbijanje i istovremeno pospešivala i pojačavala njihovu širinu i intenzitet. Zbog toga je Savet bezbednosti UN 23. septembra 1998. doneo *Rezoluciju 1199*¹⁶ *kojom je pozvao na prekid vatre na obe strane koji bi nadgledali međunarodni posmatrači, hitno povlačenje snaga bezbednosti SRJ koje su korišćene za represalije nad civilnim stanovništvom Kosova, kao i na politički dijalog lidera obe strane. Srbija je nakon toga uveravala Savet bezbednosti da se povinovala nalogima iz Rezolucije, međutim nije pružala dokaze da su prekomerne snage bezbednosti povučene sa Kosova. Istovremeno, međunarodni posmatrači Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) u okviru koje je od 16. oktobra 1998. delovala Kosovska verifikaciona misija (KVM, 2.000 osoba), registrovala je nove masovne zločine nad civilnim stanovništvom koje su počinile srpske bezbednosne snage. Otkriveni su masakri u selima Gornje Obrinje i Donje Obrinje u opštinama Glogovac i Srbica (kraj septembra 1998.godine, pre dolaska misije KVM), a sredinom januara 1999. godine izvršen je masakr u selu Račak, Opština Štimlje (ubijeno 45 osoba albanske nacionalnosti, među ubijenima su i deca, neka tela muškaraca su bila obezglavljena). Nakon tog zločina usledila je inicijativa šest članica "Kontakt grupe" (Francuska, Rusija, Italija, Velika Britanija, Nemačka i SAD) kojom je traženo od Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora), da bezuslovno poštuje Rezoluciju 1199 Saveta bezbednosti UN i najavila konferenciju o budućnosti Kosova koja je započela u februaru 1999. u Rambujeu. Istovremeno, Severnoatlanski savez (NATO) zapretio je vojnom akcijom ukoliko se odmah ne prekinu vatrena dejstva. Srpske vlasti su međutim pokušale proterati ambasadora Vilijama Vokera (William Walker), visokog predstavnika misije Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) i predsednika Kosovske verifikacione misije (KVM) koji je javno ukazao na odgovornost srpskih bezbednosnih snaga za zločin u Račku i pozvao MKSJ da istraži taj zločin¹⁷.*

¹⁵ U septembru 1998. godine, lideri kosovskih Albanaca predložili su skicu prelaznog dogovora između Savezne Republike Jugoslavije i Kosova po kojem bi Kosovo privremeno dobilo status republike u sastavu Savezne Republike Jugoslavije, bez pune nezavisnosti, što je Srbija odbila.

¹⁶ *Rezolucija 1199 (1998)* Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, dostupno na digitallibrary.un.org, posećen 23.10.2019.

¹⁷ Luiz Arbur (Louise Arbour), glavna tužiteljka Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), pokušala je 18. januara 1999. ući na područje Kosova kako bi ispitala navode iz izveštaja OEBS-KVM u vezi zločina u Račku, ali su joj srpske vlasti zabranile ulazak. Pre toga, Vilijem Voker je zatražio od vlasti SRJ da objavi imena vojnih i policijskih lica koja su rukovodila operacijama u i oko Štimlja (Račak je pola kilometra udaljen od Štimlja), ali su vlasti poricale svaku umešanost u taj događaj. Međutim,

Pregovori u Rambujeu bili su poslednji napor međunarodnih subjekata da se uspostavi mir na Kosovu. Plan koji je iznesen pred učesnike, predviđao je hitan prekid borbenih dejstava, razoružanje OVK i roku od tri meseca, povlačenje srpsko-jugoslovenskih prekomernih vojnih i policijskih snaga sa Kosova, osim 1.400 pripadnika vojnih pograničnih snaga i 2.500 policajaca koji bi čuvali javni red. Radi obezbeđivanja mira i provođenja dogovora, na području Kosova bilo bi raspoređeno 30.000 vojnika NATO. Predlog ovog dogovora predviđao je da Kosovo u roku od tri godine dobije autonomne institucije kakve je već imalo u vreme SFRJ, pre njihovog ukidanja od strane Narodne skupštine Republike Srbije 1989. godine. Podrazumevala se veća decentralizacija vlasti i stvaranje policije od lokalnog kosovskog stanovništva (svih etničkih grupa). U pregovorima je kosovska strana insistirala na potpunoj nezavisnosti, ali su se tome protivile članice "Kontakt grupe" što je na kraju proizvelo pristanak kosovske delegacije¹⁸ da prihvati predložene uslove. Na svečanu konferenciju 18. marta 1999. u Parizu na kojoj je trebalo potpisati dogovor došla je samo delegacija kosovskih Albanaca, dok se izaslanici srpske strane nisu pojavili¹⁹.

Istovremeno, SRJ i Srbija su nastavile gomilavanje snaga bezbednosti na Kosovu i sa nesrazmernom upotrebom sile. Osim velikog broja oklopno-mehanizovanih jedinica i sredstava, pojačano je angažovanje srpskih policijskih jedinica. Uz dozvolu, organizaciju i logistiku, na Kosovo su u još većem obimu ubačene paravojne i parapolicijske snage iz Srbije i Republike Srpske koje su u narednom periodu bile okosnica zločina nad civilnim stanovništvom Kosova²⁰.

3. AKCIJE ETNIČKOG ČIŠĆENJA ALBANSKOG CIVILNOG STANOVNIŠTVA

Ratni događaji na Kosovu od oktobra 1998. do juna 1999. godine daju verodostojnu sliku aktivnosti srpskih bezbednosnih snaga, ali i paravojnih jedinica čija je aktivnost koordinirana od bezbednosnih struktura Srbije. Prema izveštaju koji je za pomenuti period sačinio Human Rights Watch, *Po naredjenju - ratni zločini na Kosovu*, postojala su tri jasno izražena talasa nasilja nad

18. januara, istog dana kada je Luiz Arbur zabranjen ulazak na Kosovo, srpske policijske snage su ušle u Račak i pod pretnjom vatrenog oružja, uzela sva tela žrtava koja su bila smeštena u lokalnoj džamiji radi vršenja opela i odvezla u prištinsku mrtvačnicu. Tamo su srpski i beloruski patolozi izvršili autopsiju 40 tela, bez obzira što je OEBS insistirao da se sačeka dolazak međunarodne ekipe patologa koja bi bila pridružena jugoslovensko-beloruskom timu. Za zločin u Račku optuženi su najviši politički zvaničnici SRJ, uključujući i Slobodana Miloševića, kao i vojni i policijski komandanti u SRJ, videti, ICTY, "Indicment Milosevic and Others ("Kosovo"), IT-99-37, 24. maj 1999.

¹⁸ Činili su je Ibrahim Rugova, Hašim Tači, Veton Surroi i drugi.

¹⁹ U srpskoj delegaciji bili su Nikola Šainović, potpredsednik Vlade SRJ, profesor Ratko Marković, Vladan Kutlešić, Vladimir Štambuk i drugi.

²⁰ Tokom suđenja u MKSJ i svedočenjima lica koja su bila direktne ili indirektno žrtve, čulo se da je u ratnim dejstvima na Kosovu na srpskoj strani učestvovalo nekoliko paravojnih jedinica: Srpska dobrovoljačka garda (SDG), tzv. "Arkanovi tigrovi" pod komandom Željka Ražnatovića - Arkana; "Beli orlovi" čiji sastav su popunjavali pripadnici Srpske radikalne stranke. Iz Republike Srpske, na području Kosova od marta 1999. operisala je tzv. "Brigada iz Republike Srpske" koja je brojala oko 1.000 pripadnika, naoružana tenkovima, oklopnim vozilima i protivvazdušnom artiljerijom. Više, Fond za humanitarno pravo (2017) *Dosije: Operacija "Reka"*, Beograd.

albanskim civilnim stanovništvom u 13 kosovskih opština, čije su glavne karakteristike:

- Masovna vansudska pogubljenja albanskih civila (ubijeno ne manje od 12.000 osoba);
- Masovna i sistematska proterivanja civilnog stanovništva (proterano je ili interno raseljeno ne manje od 800.000 civila na područje Albanije, Makedonije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine);
- Masovno i sistematsko uništenje imovine i pljačka albanskog civilnog stanovništva (granatiranje, spaljivanje čitavih sela i pljačka imovine civilnog stanovništva);

Okolnosti koje su dovele do tako širokih razmera zločina tiču se pre svega odluke i planskog pristupa srpskog političkog, vojnog i policijskog rukovodstva da se promeni etnička struktura na području Kosova, što je i dokazano u sudskom postupku pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju u predmetu *Tužilac protiv Nikole Šainovića i drugih*²¹, kao i predmetu *Tužilac protiv Vlastimira Đorđevića*²². Prvostepenim presudama MKSJ iz 2009. i 2011. godine kojima su osuđeni državni funkcioneri, policijski i vojni komandanti Srbije (potvrđene 2014. godine, navedene u fusnotama 17 i 18) utvrđeno je da je državno rukovodstvo Srbije zajedno sa bezbednosnim sektorom utvrdilo plan etničkog čišćenja albanskog stanovništva na Kosovu. Ta aktivnost se odvijala u vreme vojne kampanje NATO-a na SRJ, i Sud je pobio navode odbrane optuženih da je stradanje i masovno iseljavanje albanskog civilnog stanovništva bilo proizvod udara vazduhoplovnih NATO snaga po ciljevima na Kosovu. Naprotiv, sud je utvrdio da su se masovna pogubljenja albanskih civila i egzodus naroda u Albaniju, Makedoniju, Crnu Goru i Bosnu i Hercegovinu, odvijali pod planskom kampanjom srpskih vojnih, policijskih i paravojnih/parapolicijskih snaga u 13 kosovskih opština u periodu od 24. marta do 12. juna 1999. godine. Presudama Nikoli Šainoviću, potpredsedniku Vlade SRJ (osuđen na 18 godina zatvora), policijskom generalu Vlastimiru Đorđeviću, načelniku Resora javne bezbednosti Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije (osuđen na 18 godina zatvora), policijskom generalu Sretenu Lukiću, načelniku Štaba Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije za Kosovo (osuđen na 20 godina zatvora), generalu Vojske Srbije Nebojši Pavkoviću, komandantu Treće armije VJ (osuđen na 22 godine zatvora), generalu Vojske Srbije Vladimiru Lazareviću, komandantu Prištinskog korpusa (osuđen na 14 godina zatvora), generalu Vojske Srbije Dragoljubu Ojdaniću, načelniku Generalštava VJ (osuđen na 15 godina zatvora), nedvosmisleno je utvrđeno da se političko rukovodstvo Beograda, nakon odbijanja predloga iz Rambujea iz februara 1999. Odlučilo za dalju agresivnu kampanju na Kosovu. U procesu suđenja pred MKSJ srpskim političkim, vojnim i policijskim zvaničnicima, utvrđeno je da je na početku NATO bombardovanja 24. marta 1999. godine, političko i vojno-policijsko rukovodstvo SRJ i Srbije pokrenulo kampanju protiv albanskog stanovništva tokom koje su izvršena brojna ubistva civila, vansudska pogubljenja, seksualno nasilje nad Albancima, namerno su uništavani albanski verski objekti i prisilno raseljavano albansko civilno stanovništvo. Utvrđeno je da uzročnik tolikog egzodusa stanovništva nije bio postojeći oružani sukob između bezbednosnih snaga SRJ i OVK (on je već postojao od 1996. Godine, pa nije doveo do masovnog

²¹ *Tužilac protiv Nikole Šainovića i drugih*, IT-5-87 dostupno na www.icty.org, posećen 20. 06.2019.

²² *Tužilac protiv Vlastimira Đorđevića*, u predmetu IT-05-87/1-A, dostupno na <http://icty.org>, posećen 21.06.2019.

iseljavanja ni Srba ni Albanaca), kao i da NATO bombardovanje nije dovelo do egzodusa civila jer su predmet operacije bili vojni a ne civilni ciljevi (i pored brojnih incidenata u kampanji NATO-a u kojima su nastradali civili i njihova imovina - registrovana su 32 incidenta na Kosovu²³). Takođe, **utvrđeno je da je u vreme vršenja navedenih krivičnih dela, kod osuđenih postojao udruženi zločinački poduhvat (UZP) čiji je zajednički cilj bio da se albansko stanovništvo Kosova prisilno raseli, kako unutar tako i van Kosova, i to putem raširene i sistematske kampanje terora i nasilja** kako bi se osiguralo da vlasti SRJ i Srbije zadrže trajnu kontrolu nad Kosovom²⁴. Pravosnažnom presudom Nikoli Šainoviću i drugima, zaključeno je da su deportacija i prisilno premeštanje stanovništva bili deo zajedničkog cilja koji se želeo postići, ali da krivična dela - ubistvo i progon putem ubistva (krivična dela kao kršenje zakona i običaja ratovanja), seksualno zlostavljanje, razaranje ili nanošenje štete verskim objektima (kao zločini protiv čovečnosti), nisu predstavljali deo zajedničkog cilja udruženog zločinačkog poduhvata osuđenih osoba. Takođe, presudom je potvrđena uloga takozvane "Zajedničke komande za Kosovo i Metohiju" osnovane u junu 1998. godine u čijem sastavu su bili srpski političari i visoki komandanti vojske i policije (osuđeni ovom presudom). Ta uloga se sastojala u značajnom stepenu koordiniranja vojnim i policijskim snagama na Kosovu od juna 1998. do juna 1999. godine koje su sprovele navedeni zločinački poduhvat. Pravosnažnom presudom MKSJ policijskom generalu Vlastimiru Đorđeviću izrečenoj u januaru 2014.godine (prvostepena je izrečena 2011. godine i njome je osuđen na 27 godina zatvora), smanjena je kazna na 18 godina zatvora. Presudom je potvrđeno izvršenje ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti kroz učesće u udruženom zločinačkom poduhvatu od 1. januara 1999.do 20. juna 1999. (U tom periodu obavljao je funkciju pomoćnika ministra unutrašnjih poslova i dužnost načelnika Resora javne bezbednosti MUP-a) koji je imao za cilj izmenu etničke strukture Kosova kojom bi se osigurala srpska kontrola nad pokrajinom i to: zločinima ubistva, deportacije, drugim nečovečnim delima (prisilnim premeštanjem stanovništva), progonima putem seksualnog zlostavljanja Albanci (u vezi sa incidentima u konvoju izbeglica kod Prištine, seksualnim nasiljem nad dve svedokinje Albanke, kao i seksualnim nasiljem nad Albancima u mestu Beleg²⁵). Tokom ratnih operacija, u Crnu Goru se iselio veliki broj albanskih civila iz kosovskih opština koje gravitiraju njenom području, što je potvrđeno u izveštajima međunarodnih organizacija: Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju, Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, Visokog komesara Ujedinjenih nacija za izbeglice, Human Rights Watch i drugih. Međutim, prilikom izricanja drugostepene presude Vlastimiru Đorđeviću, Žalbeno veće MKSJ nije prihvatilo prvostepenu presudu kojom je Đorđević osuđen i za deportaciju albanskih civila u Crnu Goru jer prvostepeno veće nije utvrdilo postojanje stvarne granice između Kosova i Crne Gore, čije bi postojanje onda inkriminiralo radnju deportacije. Zapravo, Veće je stalo na stanovište da izme-

²³ O stradanju albanskih civila i razaranju njihove imovine tokom NATO-kampanje, od marta do juna 1999. više, Human Rights Watch (2000) *Civilne žrtve bombardovanja NATO -a*, "Samizdat B92, Beograd.

²⁴ Detaljnije, *Tužilac protiv Nikole Šainovića i drugih*, u predmetu IT-05-87, MKSJ, januar 2014. dostupno na <http://icty.org>, posećen 21.06.2019.

²⁵ Detaljnije, "Tužilac protiv Vlastimira Đorđevića", u predmetu IT-05-87 / 1 -A, MKSJ 2014. dostupno na <http://icty.org>, pristupljeno 21.06.2019.

đu Republike Srbije (čije je Kosovo u to vreme *de jure*, bilo sastavni deo) i Republike Crne Gore nije postojala granica jer su činile federalnu zajednicu koja je imala samo spoljne-međunarodne granice. Zbog takvog stava Veća koji je pre svega kaznenopravni, nije umanjen stvarni broj žrtava deportacije kosovskih civila u Crnu Goru.

3.1. Plansko prikrivanje zločina

Posebnu težinu uloji Ministarstva unutrašnjih poslova u sprovođenju etničkog čišćenja albanskog stanovništva na Kosovu od 1998. do 1999. godine daje plansko prikrivanje zločina srpskih vojnih, policijskih i paravojnih snaga koje je sprovedeno kroz:

- plansko premeštanje tela ubijenih kosovskih Albanaca (otkopavanje primarnih grobnica na Kosovu i tajno prenošenje i sahranjivanje u tajne sekundarne grobnice u Srbiji- Batajnica, Petrovo Selo, jezero Perućac i Rudnica kod Raške, kamenolom Križevak kod Raške);
- spaljivanje tela žrtava kosovskih Albanaca (prema izjavi svedoka koji su svedočili u postupcima pred MKSJ, spaljivanje je vršeno u visokim pećima aluminijumskog kompleksa "Mačkatica" kod Surdulice, preduzeću "Feronikl" iz Glogovca i Rudarsko-topioničarskom basenu "Bor", takođe i prema izjavi na zapisnik Radomira Markovića, načelnika Resora državne bezbednosti, datoj 02.06.2001. ovlašćenim licima MUP-a Republike Srbije, *Informacije I i II*);

Prvi podaci o premeštanju tela kosovskih žrtava pojavili su se 1. maja 2001. godine nakon pisanja lokalnog zaječarskog lista "Timočka krimi priča", da je 6. aprila 1999. godine iz Dunava kod mesta Tekija kod Kladova, izvučen kamion-hladnjača sa telima kosovskih Albanaca. Nakon napisao, ministar unutrašnjih poslova Dušan Mihailović naložio je formiranje "Radne grupe" koja je imala zadatak da istraži navode iz novina. Članovi "Radne grupe" obavili su razgovore sa preko 30 osoba tokom maja i juna 2001. godine, mahom pripadnika MUP Republike Srbije i utvrdili da je hladnjača izvučena iz Dunava kod Tekije početkom aprila 1999.godine, da je u njoj bilo 86 leševa neidentifikovanih osoba, (83 čitava tela, kao i tri obezglavljena tela, čije su glave bile među drugim delovima ljudskih tela, i tela dvoje dece - devojčice i dečaka uzrasta 6 do 7 godina). Utvrđeno je da je operacija izvlačenja hladnjače i prevoženja leševa do tajnih grobnica u MUP-ov trenajni centar "13. maj" u Batajnici, sprovedena od strane pripadnika MUP-a, a koordinirana od najviših policijskih rukovodilaca MUP-a: Vlastimira Đorđevića, načelnika Resora javne bezbednosti, Dragana Ilića, načelnika Uprave kriminalističke policije i drugih²⁶, ali da je odluka o operaciji skrivanja tela doneta od strane najužeg političkog, vojnog i policijskog rukovodstva SRJ i Srbije početkom marta 1999. godine na sastanku u Kabinetu Slobodana Miloševića u Belom dvoru²⁷ nakon čega

²⁶ Detaljnije, videti "Informacije I i II", kao i izjavu Radomira Markovića, načelnika Resora državne bezbednosti Republike Srbije, prilozi sa kojih je skinuta oznaka tajnosti, objavljeni u *Dosije: Uklanjanje dokaza o zločinima rata na Kosovu: Operacija skrivanja tela*, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2017.

²⁷ Sastanku su prisustvovali Slobodan Milošević, Vlajko Stojiljković, Radomir Marković, Vlastimir Đorđević, a prema izjavi Radomira Markovića (data 2001.godine policijskim službenicima Uprave kriminalističke policije MUP-a Republike Srbije sa koje je skinuta oznaka tajnosti i prilog je pomenute publikacije Fonda za humanitarno pravo *Dosije: Uklanjanje dokaza o zločinima rata na Kosovu: Operacija skriva-*

se o tome raspravljalo i na Kolegijumu MUP-a, takođe u martu 1999²⁸. Motivisanost za odluku o premeštanju tela kosovskih Albanaca nastala je usled bojazni da će Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju uskoro podići optužnice protiv najviših političkih, vojnih i policijskih rukovodilaca za dotadašnje zločine srpskih bezbednosnih snaga na Kosovu²⁹. O tome su već pisali strani mediji ali i u domaćoj javnosti su se mogle čuti vesti o tome. Nakon otkrivanja hladnjače sa telima kosovskih Albanaca kod Kladova, usložnjena je situacija time što je u operaciju "neplanirano" uključen veći broj osoba kako bi se stvari "stavile pod kontrolu"³⁰.

Premeštanje tela kosovskih Albanaca u Srbiju u operaciji policijskih struktura nije bilo predmet nikakvog sudskog postupka pred domaćim sudovima. Za zločine etničkog čišćenja i ubistva kosovskog civilnog stanovništva državni, vojni i policijski zvaničnici osuđeni su pred Međunarodnim krivičnim sudom za Jugoslaviju (spomenute presude Šainoviću i Đorđeviću)³¹. Tajne grobnice tela kosovskih Albanaca otkrivene su na četiri lokacije u Srbiji (sa pretpostavkom da ih u Srbiji ima još):

- U centru za policijsku obuku "13. maj" u Batajnici kod Beograda, 2001. godine otkriveno je osam masovnih grobnica sa 744 tela muškaraca, žena i dece (najmlađa osoba je dete starosti tri godine, najstarija ženska osoba stara preko 90 godina), ubijenih u operacijama srpskih snaga u Opštini Đakovica;
- U Nastavnom centru policije u Petrovom Selu, 2001. godine otkrivene su dve jame u kojima je pronađeno ukupno 67 tela kosovskih Albanaca (muškaraca i žena), među kojima su i tela trojice braće Bitići, američkih građana likvidiranih u Petrovom Selu 9. jula 1999. mećima u potiljak i sa rukama vezanim na leđima, posle izdržane kazne prekršajnog zatvora u Prokuplju zbog ilegalnog prelaska državne granice;
- U jezeru Perućac kod hidroelektrane, u aprilu 1999. pronađen je tovarni sanduk kamiona-hladnjače koji je plutao iz kojeg su ispali leševi i plutali jezerom. Tela su skupljena i sahranjena u tajnoj masovnoj grobnici na levoj obali reke Dervente koja se uliva u jezero

nja tela), i visoki oficiri Vojske SR Jugoslavije.

²⁸ Na Kolegijumu se pored ostalog, govorilo i o takozvanoj "asanaciji terena" što je podrazumevalo uklanjanje tela civilnih albanskih žrtava na Kosovu. Prema izjavi Radomira Markovića, o akciji uklanjanja tela znao je veći broj visokih policijskih funkcionera koji su prisustvovali martovskom Kolegijumu i radnim sastancima MUP-a: Vlajko Stojiljković, Vlastimir Đorđević, Dragan Ilić, Branko Đurić, Dragiša Dinić, Sreten Lukić, Obrad Stevanović i drugi, detaljnije, Fond za humanitarno pravo, *Dosije: Uklanjanje dokaza o zločinima rata na Kosovu: Operacija skrivanja tela*, Beograd, 2017.

²⁹ Optužnica protiv Slobodana Miloševića podignuta je 24. maja 1999. godine, ali se MKSJ već od 1999. godine bavio istraživanjem zločina na Kosovu jer je to tražio Savet bezbednosti UN.

³⁰ Pored policijskih službenika, u akciju izvlačenja i prevoza tela do policijskog trenažnog centra u Batajnici bila su uključena i civilna lica - radnici komunalnog preduzeća "Komunalac", radnici HE "Đerdap"; angažovana su tehnička sredstva lokalnih preduzeća, itd. Sve u vezi događaja proglašeno je državnim tajnom i označeno konspirativnim imenom "Dubina II".

³¹ Zbog optužnica za ratne zločine na Kosovu, INTERPOL je u februaru 2015. godine izdao crvenu poternicu za još 16 osoba, bivših komandanata i vojnika Vojske SRJ kao i policijskih službenika MUP-a Srbije iz Srbije i sa područja Kosova, dostupna na www.interpol.int.notice, posećen 25.06.2019.

- Perućac. Grobnica je otkopana 2001. godine i identifikovana su 84 kosovska Albanca;
- 2013. godine, u masovnoj grobnici "Kamenolom" u Rudnici kod Raške u Srbiji pronađeni su leševi albanskih civila iz sela Rezala u Opštini Glogovac ubijenih u zajedničkoj akciji VJ i MUP-a u aprilu 1999. godine, koji su najpre bili pokopani u masovnoj grobnici u selu Rezala. Takođe, u Rudnici su pokopana i tela albanskih civila ubijenih u aprilu 1999. u selima Staro Čitakovo, Glavno Selo i Donji Zabelj u Opštini Glogovac. Pronađena su i identifikovana DNK-analizom ukupno 53 tela³². Nova masovna grobnica na ovoj lokaciji otkrivena je u novembru 2020. godine u selu Kiževak, ali je još u fazi istage i analize posmrtnih ostataka, za sada 17 osoba za koje se pretpostavlja da su kosovski Albanci.

Prema evidenciji Misije vladavine prava Evropske unije na Kosovu (European Union Rule of Law Mission in Kosovo- EULEX) za 2018. godinu, kao nestale osobe vodi se još 1.648 osoba: 1.086 osoba albanske i 562 osoba nealbanske nacionalnosti (Srba, Roma, Bošnjaka, Egipćana, Aškalijska i drugih)³³. Razotkrivena paradigma zločina koja se sastojala od vansudskog pogubljenja a **potom preduzimanja sistemskih postupaka za prikrivanje zločina uklaňanjem tela ųrtava i dokaza, ukazuje s ozbiljnom verovatnoćom, da se na teritoriji Kosova i Srbije nalaze neotkrivene brojne tajne grobnice civilnih ųrtava**. Aktuelne političke elite Srbije nisu "oduševljene" postojanjem Suda za ratne zločine u Srbiji (Posebno odeljenje Višeg suda u Beogradu) i Tužilaštva za ratne zločine. To se manifestuje konstantnom opstrukcijom da se pred ovaj sud izvedu visoki vojni i policijski zvaničnici (uglavnom penzionisani) kao i prema tužilačkim akcijama za istraživanje potencijalnih masovnih grobnica u Srbiji³⁴. Politička volja da se istraže zločini u kojima su nestali civili sa Kosova, doprinela bi otvaranju arhiva srpske vojske i policije i utvrđivanju odgovornosti pojedinaca iz tog perioda. No, srpska politička elita i dalje neguje revizionizam u odnosu na ratne događaje na Kosovu kroz dostupne mehanizme, pre svega medije i kroz propagandističko izdavaštvo i kinematografiju. Za zločine nad kosovskim Albancima, pravosnažno su osuđeni najviši politički i državni zvaničnici Srbije. Neki su već odslužili zatvorske kazne i nakon povratka u Srbiju (general Lazarević 2015. godine, general Ojdanić 2013. Šainović 2015. (ranije, Šljivančanin, prvostepeno osuđen na 17 godina zatvora za zločine u Vukovaru, pravosnažno na 10 godina), politički establišment je uz njihovu pomoć krenuo u otvorenu revizionističku

³² Nakon rata, nad grobnicom su postavljeni temelji na kojima je izgrađen ekonomski objekat državnog preduzeća "Kosmet-put"!

³³ Najveći broj civilnih ųrtava Srba i Roma, nastao je u talasu osvetničkog terora Albanaca nakon potpisivanja Vojno-tehničkog sporazuma (tzv."Kumanovskog sporazuma") 09.06.1999. godine i odlaska srpskih snaga bezbednosti sa Kosova. Vojne i policijske snage Srbije napustile su teritoriju Kosova 19. i 20.06.1999. U talasu nasilja koji je usledio, ubijen je veliki broj građana nealbanske nacionalnosti-uglavnom Srba i Roma, dok se ne mali broj iselio u Srbiju, više videti u, Human Rights Watch (2001) *Po naređenju - ratni zločini na Kosovu*, "Samizdat B92", Beograd.

³⁴ Opaska Tomislava Nikolića 2015. godine, tadašnjeg predsednika Republike Srbije upućena Vladimiru Vukčeviću, tadašnjem tužiocu za ratne zločine povodom najavljene istrage protiv generala Ljubiše Dikovića o njegovoj ulozi u ratnim zločinima na Kosovu od 1998. do 1999.- "Neka malo razmisli šta on to kopa po Srbiji", potpuno je jednoznačna, navedeno prema Radio Slobodna Evropa, *Nikolić: Tužilac Vukčević da razmisli što kopa po Srbiji*, 14.02.2015, dostupno na www.slobodnaevropa.org, pristupljeno 16.06.2019.

kampanju o događajima na Kosovu 1998. 1999. godine. U medijskoj sferi potpuno je skrajnuta istina o ulozi srpskih bezbednosnih snaga i njenih komandanata u vršenju zločina dokazana kroz sudske postupke i pravosnažne presude. Osuđeni ratni zločinci dobili su pun tretman srpskih medija da kažu "pravu istinu" o događajima na Kosovu; država Srbija počela je otvoreno finansirati i medijski podržavati štampanje knjiga i publikacija osuđenih ratnih zločinaca čiju promociju dobijaju od najviših državnih zvaničnika³⁵. Trend poricanja posledica nacionalističkih akcija, Srbija i dalje nastavlja jer "srpsko društvo još nije prošlo kroz političku i mitsku dekonstrukciju koja bi ga učinila modernom političkom i moralnom zajednicom prihvatljivom za različitosti. Ovako, dugotrajno i uporno se batrga između sopstvene slike sveta i neupitnosti istorijskih činjenica (Todorović, 2019, s. 215).

4. ZAKLJUČAK

Rad je strukturisan tako da je najpre izložena istorijsko-politička pozadina sukoba na Kosovu i Metohiji, a zatim i deskripcija glavnih tačaka otvorenog oružanog sukoba u kom je represivni policijski aparat Republike Srbije bio stavljen u funkciju etničkog čišćenja albanskog civilnog stanovništva od 1998. do juna 1999. godine. Centralni deo rada posvećen je prikazu *obrasca etničkog čišćenja albanskog stanovništva* sprovedenog od strane Ministarstva unutrašnjih poslova i *obrasca sistematskog prikrivanja počinjenih masovnih neselektivnih ubistava albanskih civila*. Rad ukazuje i na ideološko-političku instrumentalizaciju Ministarstva unutrašnjih poslova kao bitnu odrednicu njegove funkcionalnosti i organizovanosti koja je doprinela njegovom stavljanju u ulogu subjekta za rešenje političkog konflikta. Period takve njegove uloge još uvek je obavijen velom tajne i nalazi se van domašaja najšire javnosti u Srbiji.

Doprinos ovoga rada je upravo u izlaganju javnosti - stručnoj i laičkoj, uloge MUP-a Republike Srbije u enormnom kršenju ljudskih prava na Kosovu i Metohiji tokom trajanja oružanog sukoba. U tom smislu, saznanje o ulozi bezbednosnih snaga Republike Srbije u kršenju zakona

35 Na sajmu knjiga u Beogradu 2018. godine na štandu Ministarstva odbrane, predstavljene su knjige osuđenih zločinaca: Vojislava Šešelja, generala Vladimira Lazarevića, generala Nebojše Pavkovića i drugih. Predstavljanje je popraćeno govorom ministra Aleksandra Vulina vidno tendencioznom ka reviziji događaja iz 90-tih godina i ulozi Srbije u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije. Prošle godine, u produkciji Radio-televizije Srbije (pod pokroviteljstvom Ministarstva odbrane!), snimljeno je nekoliko igrano-dokumentarnih filmova o ratnim događajima na granici između Albanije i Kosova 1999. godine: *Ratne priče sa Košara*, *Ratne priče sa Pastrika* u kojima ni jednog trenutka nije podvučen stvarni kontekst događaja. U filmovima nema pomena o tome da su se istovremeno u pozadini granice odvijali masovni zločini nad civilnim albanskim stanovništvom koje su udruženo sprovele jedinice Vojske Jugoslavije, jedinice MUP-a Srbije i paravojne snage zbog čega su pred MKSJ osuđeni najviši državni, vojni i policijski zvaničnici Srbije, te da je akcija međunarodnih snaga stacioniranih u Albaniji bila usmerena na sprečavanje daljih akcija srpskih snaga uperenim ka etničkom čišćenju albanskog civilnog stanovništva u opštinama Đakovica, Dečani, Orahovac, Suva Reka, Prizren i drugim. O posledicama ratnih aktivnosti srpske bezbednosnih snaga 1998. i 1999. godine u ovim delovima Kosova, detaljnije, OEBS (1999), *Kako viđeno, tako rečeno, izveštaj: oktobar 1998.-juni 1999*; Fond za humanitarno pravo (2017) *Dosije: Uklanjanje dokaza o zločinima rata na Kosovu: Operacija skrivanja tela*, Beograd; Human Rights Watch (2001) *Po naređenju- ratni zločini na Kosovu*, "Samizdat B92, Beograd.

i eklatantnoj zloupotrebi, treba da podstakne na napore za demokratizacijom ovih značajnih elemenata državne strukture i njihov demokratski nadzor. Presude Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), izveštaji kredibilnih međunarodnih organizacija o ratnim događajima na Kosovu između 1998. i 1999. godine u kojima su učestvovale srpske bezbednosne snage, nedvosmisleni su u pogledu kršenja zakonskih normi - domaćeg i međunarodnog prava. Ono se nije ticalo samo ekscenčnih i sporadičnih situacija nego je krajem 1998. godine dobilo oblik planskog i sistematskog zločina - svom silinom usmerenog ka albanskoj etničkoj zajednici na Kosovu koji je trajao do sredine juna 1999. godine.

Takođe, doprinos ovoga rada je u njegovom sintetskom obuhvatu jednog šireg vremenskog okvira kroz koji je pojašnjen dugi period latentnog društvenog i političkog sukoba na Kosovu i Metohiji, za koji društvene elite nisu mogle pronaći vertikale kompromisa i konsenzusa. Pre svega se misli na jačanje srpskih nacionalističkih pogleda na moguća rešenja sukoba koji su 90-tih postajali sve radikalniji i sve više računali na primenu otvorene sile protiv sopstvenih građana na Kosovu i Metohiji.

Srazmere i intenzitet sistematskih postupaka policijskih snaga dokazani su kroz sudske postupke pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju u kojima je utvrđeno postojanje udruženog zločinačkog poduhvata (UZP) najviših političkih, vojnih i policijskih zvaničnika usmerenog ka izmeni etničke strukture u 13 kosovskih opština- putem masovnih vansudskih pogubljenja i masovne depotracije albanskog civilnog stanovništva u Makedoniju, Crnu Goru, Albaniju i Bosnu i Hercegovinu. Istovremeno, postojanje svesti o obimu zločina etničkog čišćenja albanskog civilnog stanovništva koje su sprovodile srpske bezbednosne snage, najviši policijski rukovodioci iskazali su kroz plansko i sistematsko prikrivanje zločina putem premeštanja tela žrtava i njihovo skrivanje u masovnim grobnicama u Srbiji.

LITERATURA

- Cipek, T. (2010). *Imperijalni imaginarij 1918-2008, Velikosrpstvo Radikalne stranke*, Zbornik radova s međunarodnog naučnog skupa, *Godina 1918.– prethodnice, zbivanja i posledice*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.
- Danilović, R. (1993). *Upotreba neprijatelja-politička suđenja u Jugoslaviji 1945-1991*, "Valjevac" Valjevo.
- Fira, A. (1962). *Autonomne jedinice u našem ustavnom sustavu*, časopis "Arhiv za pravne i društvene znanosti", br. 3-4.
- Fond za humanitarno pravo (2017). *Dosije: Uklanjanje dokaza o zločinima rata na Kosovu: Operacija skrivanja tijela*, Beograd.
- Fond za humanitarno pravo (2017). *Dosije: Operacija "Reka"*, Beograd.
- Human Rights Watch (2001). *Po naređenju- ratni zločini na Kosovu*, "Samizdat B92", Beograd.
- Human Rights Watch (2000). *Civilne žrtve bombardiranja NATO-a*, "Samizdat B92", Beograd.

- ICTY, "Indicment Milosevic and Others ("Kosovo"), IT-99-37, 24. maj 1999.dostupno na <http://icty.org>, pristupljeno 21.06.2019.
- Klark, K. (2014). *Mesečari- kako je Evropa krenula u rat 1914*, Helix, Smederevo.
- *Kosovska knjiga pamćenja (1998-2000)*, dostupno na www.hlc-rdc.org pristupljeno 21.10.2019.
- Kristan, I. (1981). *Ustavnopravni položaj autonomnih pokrajina u SFRJ, "Socijalizam"*, br.10.
- Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, *Tužilac protiv Vlastimira Đorđevića*, u predmetu IT-05-87/1-A, dostupno na <http://icty.org>, pristupljeno 21.06.2019.
- Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, *Tužitelj protiv Nikole Šainovića i drugih*, u predmetu IT-05-87, dostupno na <http://icty.org>, pristupljeno 2019/6/21 pristupljeno 21.06.2019.
- Nikolić, P. (1991). *Ustavno pravo, "Narodne novine"*, Beograd.
- Noel, M. (2000). *Kosovo- kratka istorija (prevod Amira Sadiković)*, "Dani", Sarajevo.
- Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (1999). *Kako viđeno, tako rečeno, izveštaj: oktobar 1998.-jun 1999*. Beograd.
- Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (1999). *Kako viđeno, tako rečeno, izveštaj: jun 1999.-oktobar 1999*. Beograd.
- Pilar, I. (1997). *Uvijek iznova Srbija, "Consilium"*, Zagreb.
- *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji Ministarstva unutrašnjih poslova, "Službeni glasnik RS"*, broj 79/91.
- Radio Slobodna Evropa (2015). *Nikolić: Tužilac Vukčević da razmisli šta kopa po Srbiji*, 2015/2/14, dostupno na www.slobodnaevropa.org, pristupljeno 16.06.2019.
- *Rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1199(1998)*, dostupno na digitallibrary.un.org
- Sirotković, H.; Margetić, L.(1988). *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije, "Školska knjiga"*, Zagreb.
- Šalja, K. (1982). *Razvoj autonomije u SFR Jugoslaviji, "Marksizam"*, br.2.
- Todorović, Z. (2019). *Poricanje i zaborav: stara "etika" srpskog nacionalizma, "Pregled"* br. 1, Sarajevo.
- Todorović, Z. (2019). *Savremeni srpski nacionalizam: mehanizam i alati za njegovo uzdizanje u, "Bosna i Hercegovina: izazovi 2019-2029"*, Pravni fakultet u Travniku.
- Tucović, D. (1914). *Srbija i Arbanija– Jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije, "Radnička štampa"*.
- *Zakon o unutrašnjim poslovima "Službeni glasnik RS"*, br. 44/91, br.79/91, br.54/96.

THE ROLE OF THE MINISTRY OF THE INTERIOR OF THE REPUBLIC OF SERBIA IN THE CONDUCT OF ETHNIC CLEANSING OF THE ALBANIAN POPULATION IN KOSOVO AND METOHIJA FROM 1998 TO 1999

Professional paper

Abstract

The paper presents a short chronology of the political conflict in the Autonomous Province of Kosovo and Metohija (Socialist Autonomous Province of Kosovo, until the constitutional changes of 1989), which in the 1990s turned into an armed conflict in which the security forces of the Republic of Serbia from October 1998 to June 1999, carried out a planned action of ethnic cleansing of Kosovo Albanians. In the action, several thousand Albanian civilians were executed extrajudicially and between 800,000 and 850,000 Albanians were forcefully expelled to Macedonia, Montenegro, Albania and Bosnia and Herzegovina. This paper is based on the final judgments of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) by which the highest state officials and military and police generals in the Federal Republic of Yugoslavia and the Republic of Serbia were convicted of joint criminal enterprise aimed at altering the ethnic structure in at least 13 Kosovo municipalities, especially in the period of the NATO alliance campaign from March 24 to June 12, 1999. The role of the Ministry of Interior in the joint criminal enterprise (JCE), as established by the ICTY judgments to the then Ministry of Interior leaders: Vlastimir Đorđević, head of the Public Security Department, Sreten Lukić, head of the Ministry of Interior Staff for Kosovo, (Vlajko Stojiljković, the Minister of Interior, was also accused, but he committed suicide in 2002) - is undoubted. Therefore, it calls for a public analysis and presentation of the role of this part of the repressive apparatus of the state of Serbia in the ethnic cleansing of Kosovo Albanians, as well as its role in the planned and systematic concealment of crimes. The concealment of the crime was conducted from March to June 1999 by the Ministry of Interior forces through secret operations of transfer of bodies of Kosovo Albanians from primary graves in Kosovo and their burial in mass graves at secret locations in Serbia. Three graves were discovered in 2001 and one in 2013, with the assumption that there are more because they are looking for another 1,086 Albanian victims and 562 victims of Serbs, Roma, Bosniaks, Egyptians, Ashkali and others.

Keywords: Police, police forces, abuse, war in Kosovo, war crimes, civilian population, ethnic cleansing, joint criminal enterprise, mass graves, hiding bodies of Kosovo Albanians

Podaci o autorima

Zoran D. Todorović, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije.
E-mail: zorantodorovic2609@gmail.com

KOORDINACIJA SIGURNOSNOG SEKTORA KAO PREDUSLOV EFIKASNOG UPRAVLJANJA COVIDOM-19

Stručni članak

Primljeno/Received: 23. 9. 2021.

Prihvaćeno/Accepted: 1. 3. 2022.

Oliver BAKRESKI
Leta BARDŽIEVA

Sažetak

Koordinacija sigurnosnog sektora složeno je pitanje za svaku zemlju. Dakle, osnovno pitanje koje se postavlja nije pitanje "Postoji li potreba za koordinacijom sigurnosne zajednice"?, već centralno pitanje "Kako se postiže potrebna koordinacija, posebno u složenim krizama sigurnosti i zdravlja"? Koordinacija je "stari bol" sigurnosnog sektora makedonske države i posljednjih godina u nedostatku konkretnih rješenja tretirana je raznim političkim, pragmatičnim, pa čak i ad hoc intervencijama. Koordinacija je i dalje veliki izazov za makedonsku državu jer su iskustva sa zdravstvenim krizama izazvanim pandemijom Covid-19 potvrdila da je neophodno osigurati funkcionalnu povezanost svih sigurnosnih aktera kako bi se predviđeni zadaci mogli izvršavati zajednički i koordinirano, bez problema. Stoga je ideja u ovom radu ukazati na potrebu koordinacije sigurnosnog sektora za pravilnim, koordiniranim i sinhroniziranim djelovanjem u složenim sigurnosnim okolnostima.

Ključne riječi

koordinacija, sigurnost, sektor sigurnosti, pandemija, Covid-19

UVOD

Čitav način života koji je pokrenuo globalno društvo prestao je i potpuno se promijenio nakon izbijanja pandemije sa Covidom-19. Novo je normalno donio potpunu promjenu svakodnevnog života, privatno i profesionalno. Zdravstvene i sigurnosne mjere dovele su do prestanka određenih rutinskih i standardnih aktivnosti, zamijenivši ih drugim, što je značilo borbu za opstanak i očuvanje zdravlja ljudi. Pandemija Covid-19 diktirala je sve političke i sigurnosne odluke i postala je prekretnica u odnosima i događajima od početka 2020. Prvi mjeseci od izbijanja pandemije nametnuli su sekjuritizaciju nekih pitanja, a zanemarili su druga.¹

¹ Von Münchow, S. (2020). The Security Impacts of the COVID-19 Pandemic. *Connections*, 19(2), 5-9. Retrieved June 1, 2021, from <https://www.jstor.org/stable/26937605>

Države su zatvorile svoje nacionalne granice kako bi učvrstile i kontrolirale posljedice virusa. U okvirima nacionalnih zakonodavstava, izmijenjeni su određeni postojeći i usvojeni novi zakoni, a uvođenje vanrednog ili kriznog stanja bilo je neizbježno, što je dovelo policiju i vojsku u prvi plan. Kriznih štabova koji su osnovala vladine institucije uključivali su i šefove zdravstvenih ustanova i rukovoditelje sigurnosnih institucija, kao odgovor i kao integralni pristup cjelovitom odlučivanju, što se pokazalo ključnim u borbi protiv pandemije. Ova globalna zdravstvena kriza dovela je do ponovnog pojavljivanja koncepta nacionalne sigurnosti, analizirajući pojedinačne reakcije država, među ostalim reakcijama izazvanim pandemijom.

Tradicionalne sigurnosne prijetnje nadopunjene su novom prijetnjom koja je pomicala granice između utvrđenih područja djelovanja, tako da su zdravstvena pitanja postala izravno implicitna na bezbjednost i sigurnost jer je društvena funkcija postala nužan preduvjet za očuvanje javnog zdravlja primjenom zaštitnih mjera i sprječavanjem daljnjeg širenja smrtonosni virus.²

U ovoj situaciji, različiti nivoi sigurnosti bili su nedvosmisleno ugroženi, a sredstva zaštite od ove prijetnje nisu bila klasično vojna, niti policijska, niti isključivo medicinska. Osim toga, u ovom kontekstu neizbježno je napomenuti da je pojava pandemije Covid-19 doprinijela intenziviranju određenih prijetnji koje su bile na redovnom dnevnom redu, poput prvenstveno hibridnih prijetnji koje kombiniraju niz sredstava za postizanje masovnih političke i ekonomske promjene i neravnoteža, kao i prijetnje koje uključuju organizirani kriminal, terorizam, ilegalne migracije, ilegalnu sječu šume i trgovinu itd.

Izvlačeći deduktivne zaključke iz dostupnih podataka, svakako se može izvući varijabla koja predstavlja suštinu sadržaja u ovom radu i koja je u kontekstu implicitne potrebe za koordiniranim pristupom u rješavanju krize Covid-19 između komponenti sektor bezbednosti.³

Ilustrativno, zbog nametnutih zdravstvenih i sigurnosnih mjera, radi zaštite života i zdravlja ljudi, koncept rada, odnosno struktura i organizacijski ustroj svih institucija iz temelja se promijenio. Na primjer, kada je zaposlenik ili menadžer pozitivan na Covid-19 ili je bio u kontaktu s osobom koja je pozitivna na virus, mora biti izoliran najmanje dvije sedmice kako bi se spriječilo širenje infekcije i zakompliciralo zdravlje. To znači drastične promjene u poslovanju, nošenje odluka, izvršenje tih odluka i ocjenjivanju rada.⁴

Pandemija je također pokazala potencijal da izazove ekonomske i društvene poremećaje, posebno s obzirom na veliki broj ranjivosti, poput ograničenja i kapaciteta zdravstvenog sektora i loma društvenog vodstva. Sa stajališta sigurnosti i sprječavanja bioterorizma, pandemijska situacija povećala je atraktivnost upotrebe virusa i drugih uzročnika u zlonamjerne svrhe, posebno zato što ova vrsta oružja pruža asimetrične prednosti niske cijene proizvodnje i niske tehnologije i upotrebe ljudi kao vozila za isporuku.

² How the Covid-19 Crises has Affected Security and Defense Related Aspects of the EU. Policy Department for External Relations. European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2021/653623/EXPO_IDA\(2021\)653623_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2021/653623/EXPO_IDA(2021)653623_EN.pdf)

³ Kyprianides, A., Bradford, B., Beale, M., Savigar-Shaw, L., Stott, C., Radburn, M. (2021) Policing the COVID-19 pandemic: police officer well-being and commitment to democratic modes of policing. Routledge. doi: 10.1080/10439463.2021.1916492 (posetena na 23.08.2021)

⁴ Global Health Security Implications of Covid-19. 02 March 2021. Vienna Center for Disarmament and Non-Proliferation. <https://vcdnp.org/global-health-security-implications-covid-19/>

Implikacije ove pandemije djelomično su diferencirane i identificirane, ali će vjerojatno doći do posljedica koje tek treba identificirati i osjetiti.

1. IMPLIKACIJE PO SIGURNOST

Većina zaraznih bolesti ne privlači veliku političku pažnju jer su njihovi učinci umjereni, a medicinski stručnjaci su upoznatiji s fenomenima koji su geografski ograničeni. Međutim, u nekim se situacijama određena zarazna bolest se ipak može smatrati sigurnosnim pitanjem kada njeni učinci nameću ili prijete da će nametnuti teret ili posljedice na društvo. Taj teret se može mjeriti u smislu morbiditeta i mortaliteta, troškova bolesti itd., ali i u smislu načina na koji javnost percipira bolest.⁵

Potencijalne pandemije veliki su hazard, a ulozi su i dalje visoki u 21. stoljeću, jer povećana međusobna povezanost i procesi globalizacije olakšavaju globalno širenje bolesti. Pandemija uzrokuje bolesti i smrt velikih razmjera, na širokom geografskom području, u kratkom vremenskom periodu. Ove karakteristike predstavljaju mnoge zarazne bolesti, osim kao zdravstveni problemi i kao prijetnje nacionalnoj sigurnosti, tako da su u mnogim političko-normativnim retorikama i propisima pandemijske bolesti izričito definirane kao prijetnja nacionalnoj sigurnosti, u smislu broja ljudi koji gube bitku sa bolešću, čiji je broj ekvivalentan broju žrtava u vojnim sukobima.⁶

Prema izvještaju Komiteta Svjetske zdravstvene organizacije za reviziju međunarodnih zdravstvenih propisa, prije desetak godina bolest koja je opisana kao najopasnija sigurnosna prijetnja danas je pandemijski grip i virus koji uzrokuje pandemiju.⁷

Opći zaključak može se izvući ako analiziramo kvalitativni i sadržajni kontekst relevantnih izvještaja, službenih izjava i prognoza u vezi s utjecajem i posljedicama pandemije (s obzirom na kvantitativnu dimenziju ovih podataka), da je Covid-19 uzrokovao strateške implikacije na sigurnost zdravlja ljudi i na sigurnost društva.⁸

Ove strateške implikacije prvenstveno naglašavaju razumijevanje samih prijetnji sigurnosti i sistemsko oblikovanje odgovarajućeg odgovora država, kao i međunarodne zajednice. Svojevrna paralela se također može povući između prekretnica koje su označile promjenu paradigmi koje su uslijedile nakon pojave određenih situacija poput 11. septembra i trenutne situacije s akutnom virusnom pandemijom Covid-19.⁹

⁵ IHR Review Committees. World Health Organization. <https://www.who.int/teams/ihr/ihr-review-committees>

⁶ Enemark, C. (2009) Is Pandemic Flu a Security Threat?, *Survival*, 51:1, 191-214, DOI: 10.1080/00396330902749798

⁷ Mazzoleni, S., Turchetti, G., & Ambrosino, N. (2020). The COVID-19 outbreak: From "black swan" to global challenges and opportunities. *Pulmonology*, 26(3), 117–118. <https://doi.org/10.1016/j.pulmoe.2020.03.002>

⁸ Gordon, D. *et al* (2020) The Strategic and Geo-Economic Implications of the Covid-19 Pandemic. IISS Manama Dialogue 2020 Special Publication.

⁹ Allen, C. (2021) Communications from 9/11 to Covid-19. Lessons Learned that have Shaped and Modernized Law Enforcement Communications. International Association of Chiefs of Police. Police Chief Magazine. <https://www.policechiefmagazine.org/communications-from-9-11-to-covid-19/>

Stoga je ideja i potreba za značajnom vezom između zdravstvenih i sigurnosnih pitanja, koja je stekla interes za akademsku analizu i izazvala raspravu u području javne politike, te na taj način dobila dvosmjernu podršku. U nekim se diskursima može primijetiti usvajanje sigurnosnog jezika od strane javnog zdravstva kao sredstva za prikupljanje političke podrške i finansijskih sredstava za rješavanje zanemarenih zdravstvenih problema, a postoje i tendencije u sigurnosnom sektoru koje tvrde da je utjecaj posebnih zdravstvenih izazova dovoljno ozbiljan da osigura prioritet, pored tradicionalnog konsenzusa o upotrebi sile, s obzirom na to da su zarazne bolesti dugo bile relevantan faktor u izvođenju vojnih operacija.¹⁰

2. ULOGA POLICIJE I VOJSKE U SUOČAVANJU S PANDEMIJOM COVID-19

U skladu sa suštinskim konceptom i ulogom policije kao državnog instrumenta delegiranog za zaštitu sigurnosti države, policijski rad podrazumijeva saradnju i podršku društva, koja ne izostaje ni u uslovima proglašene pandemije.¹¹

S obzirom na dualnu prirodu policijske funkcije, koja je podijeljena na preventivnu i represivnu, sistem policije u zajednici uključuje se na komplementaran način u novonastalu situaciju i širenje koronavirusa. To znači da policija također provodi sustav preventivnih i represivnih mjera u rješavanju koronarne krize, koje su, iako naizgled različite, povezane i recipročno ovisne.¹²

Policijske snage tradicionalno su obučene za reagiranje u hitnim slučajevima. Međutim, odgovor na pandemiju Covid-19 daleko je složenije prirode, u smislu brzine i opsega početnog utjecaja te sadašnjih i budućih posljedica samog virusa na društva, kao i svih naknadnih odluka i promjena u društvenog upravljanja zbog njegovog pojavljivanja.¹³

Konkretno, u makedonskoj državi, u skladu s odlukama Vlade, uloga policije, odnosno relevantnih organizacionih jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova je u oblasti osiguranja provođenja preventivnih preporuka, privremenih mjera, naređenih mjera, svrsishodni protokoli, planovi i algoritmi; odnosno odgovorna je za osiguravanje provođenja policijskog sata, regulaciju zabrane i dozvolu kretanja za vrijeme policijskog časa, održavanje pune karantene ili *lockdown* mjera, osiguravanje poštivanja nametnutih mjera samoizolacije, zabranu kretanja / grupiranja, održavanje fizičke udaljenosti itd., kao i sankcionisanje nepoštovanja mjera koje je nametnula Vlada.¹⁴

¹⁰ Pandemic Effects on War and Society. [article] Military History. Norwich University Online. January 27, 2021. <https://online.norwich.edu/academic-programs/resources/pandemics-effect-cause-war>

¹¹ Основи на превентивно полициско работење. Министерство за внатрешни работи. Скопје, 2013. <http://arhiva.mvr.gov.mk/images/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%9A%D0%B5.pdf>

¹² Прирачник за спроведување обука за полициски интегритет. ДЦАФ, (Женевскиот центар за демократска контрола на вооружените сили) 2015.

¹³ The Security Implications of the Pandemic: Covid-19 and European Security. The Hague Center for Strategic Studies, 2020 Research. <https://hcss.nl/report/the-security-implications-of-the-pandemic-covid-19-and-european-security/>

¹⁴ Закон за внатрешни работи. Министерство за внатрешни работи на Република Северна Македонија. <https://mvr.gov.mk/zakon/1>

Osim toga, preventivna uloga policije u suočavanju s pandemijom je organiziranje kampanja podizanja svijesti javnosti kako bi se spriječilo dalje širenje virusa, odgovor na odgovarajuće prijave građana, kao i bilateralna i međunarodna suradnja u kontekstu suočavanja s pandemijom itd.¹⁵

U slučajevima kada je ugrožen najveći društveni interes, u slučaju koronavirusa i prijetnje javnom zdravlju, policija kao instrument države koja ima sredstva prisile izriče represivne i restriktivne mjere, koje nisu uvijek dobrodošli, ali su neka vrsta nužnog zla, a njihova provedba je neophodna kako se ne bi premašili kapaciteti zdravstvenog sektora i spriječio kolaps sistema.¹⁶

Suplementarna uloga policije i vojske uređena je u skladu sa Strateškim pregledom odbrane Ministarstva odbrane za 2018. godinu. Sadrži procjene prijetnji, rizika i izazova za nacionalnu sigurnost, prirodne katastrofe, tehničke i tehnološke katastrofe, epidemije i klimatske promjene koje se procjenjuju kao neizravne prijetnje koje je teško predvidjeti, ali mogu ozbiljno opteretiti bezbjednost i druge državne institucije. Ovaj strateški dokument pruža podršku Ministarstva odbrane Ministarstvu unutrašnjih poslova (MUP) u rješavanju sigurnosnih rizika i prijetnji, kao i podršku drugim državnim i lokalnim vlastima u rješavanju kriza, uključujući epidemije velikih razmjera.¹⁷

Što se tiče sinergije između vojske i policije u vanrednim uslovima izazvanim pandemijom virusa Covid-19, odlukom Vlade od 21. marta 2020. vojsci je omogućeno, odnosno upućeno da se uključi u osjetljivu akciju u hitnim slučajevima. Uloga vojske u suočavanju s pandemijom Covid-19, u skladu sa Uredbom sa zakonskom snagom koju je usvojila Vlada Republike Sjeverne Makedonije i utvrđenim zadacima Vojske za vrijeme trajanja vanrednog stanja teritorija Republike, znači da je ARM -u dodijeljeni zadaci u policijskoj podršci, koji uključuju:

- osiguranje i nadzor granične linije na državnoj granici radi sprječavanja ulaska i izlaska svih osoba koje namjeravaju ilegalno preći državnu granicu;
- kontrola ulaska i izlaska puteva koji vode do naselja uspostavljanjem mobilnih kontrolnih punktova i kontrolnih punktova u područjima angažmana
- fizičko osiguranje vitalnih objekata od značaja za državu koje pruža Ministarstvo unutrašnjih poslova.
- formisanje i angažiranje snaga za podršku jedinicama lokalne samouprave, tijelima državne uprave i drugim državnim institucijama Republike Sjeverne Makedonije, u skladu s potrebama i nametnutim zahtjevima, radi sprječavanja širenja epidemije i uklanjanja posljedice izazvane epidemijom pružanjem podrške za spašavanje ljudi i materijalnih dobara.

U skladu s odlukom predsjednika i vrhovnog zapovjednika Vojske Republike Makedonije i odlukom Vlade o proglašenju kriznog stanja u dvije općine Debar i Centar Župa, za provođenje mje-

¹⁵ Препораки од СЗО за превенција од Корона вирусот. Институт за јавно здравје на Република Северна Македонија. <https://www.iph.mk/preporaki-od-szo/>

¹⁶ Бакрески, О. (2020) Корона-вирус: Како дејствуваат полицијата и армијата во вонредна состојба? [article] Факултети, <https://www.fakulteti.mk/news/28032020/koronavirus-kako-dejstvuvaat-policijata-i-armijata-vo-vonredna-sostojba>

¹⁷ Munro, E. (2020) Anticipating the International Security Implications of Covid-19. Geneva Centre for Security Policy. <https://issat.dcaf.ch/Learn/Resource-Library2/Other-Documents/Anticipating-the-International-Security-Implications-of-COVID-19-GCSP>

ra za sprečavanje širenja korona virusa u ožujku 2020., Odmah nakon proglašenja pandemije od strane Svjetske zdravstvene organizacije, Vojska Republike Sjeverne Makedonije uključena je u podršku ovim jedinicama lokalne samouprave u skladu s misijom Vojske da podrži stanovništvo u slučaju velikih bolesti i epidemija.

Generalštab kopnene vojske naredio je angažovanje jedinica Vojske na osnovu posebnih zahtjeva kriznog štaba u nadležnosti lokalne samouprave.

3. RAD PRIVATNOG SEKTORA SIGURNOSTI U PANDEMIJI

Mobilizacija svih raspoloživih resursa društava za borbu protiv pandemije u skladu s mjerama koje je naložila SZO i odlukama Vlade i Općeg koordinacijskog kriznog štaba svakako podrazumijeva angažman privatnog sektora sigurnosti na prvim linijama fronta, kao dio ukupni napori u borbi protiv korona virusa.

Kao logičan slijed događaja, u kontekstu preuzimanja tradicionalno shvaćenog policijskog posla u nadležnosti privatnog osiguranja, nametnuta je neophodna potreba za aktivnim angažmanom u borbi protiv pandemije, u skladu s javnim ovlastima i nadležnostima i stvarno stanje.¹⁸

Osim tradicionalnih odgovornosti pripadnika privatnog osiguranja, proglašenjem pandemije od strane Svjetske zdravstvene organizacije, njihov intenzitet se povećao, posebno na polju osiguranja poštivanja protokola o zaštiti od širenja Covid-19 u svim vrstama ustanova u kojima privatne sigurnosne agencije mogu biti angažirane u obliku fizičkog osiguranja, poput obrazovnih ustanova, ustanova za privatne i javne zdravstvene usluge, komercijalnih i komercijalnih objekata itd., te u području tehničke sigurnosti, gdje se njihova oprema i logistika koriste za koristi sprječavanja, otkrivanja i uklanjanja određenih kršenja izrečenih mjera protiv Covida-19.¹⁹

Takozvana redarska služba u eku pandemije Covid-19 dodatna je funkcija pripadnika privatnog osiguranja, koja podrazumijeva obavezno podnošenje potvrde ili QR koda za najmanje jednu dozu izvršene imunizacije, ili potvrde / potvrda za preležani Covid-19 u posljednjih 45 dana, prilikom ulaska u ugostiteljske objekte za događaje svih vrsta, poput proslava, koncerata, seminara, treninga, konferencija, kulturnih i sportskih događaja, kladionica, kockarnica itd. u skladu s novousvojenom Uredbom o proglašenju Zakona o zaštiti osobnih podataka, koji je u skladu s europskim propisima u području zaštite osobnih podataka Uredbom (EU) 2016/679 Europskog parlamenta i Vijeća iz 2016. o zaštiti ličnih podataka fizičkih lica u vezi sa obradom ličnih podataka, kao i slobodnim kretanjem takvih podataka.²⁰

¹⁸ Ѓуровски, М., Дронзина, Т., Ѓукановиќ, Д. (2021) Безбедноста и Ковид-19. Политичко-безбедносен систем, регионални безбедносни предизвици, нови државни актери пред и за време на пандемијата. УКЛО – Битола, Фондација Конрад Аденауер, С. Македонија. <https://www.kas.de/documents/281657/281706/Belegexemplar+2020+Publ+Security+and+COVID19+MKD.pdf/4ce60c85-8b4c-c611-76ee-b4951e8cc9c2?version=1.0&t=1607077457698>

¹⁹ Одобрени дополнителните мерки од Владата за заштита од Ковид-19. Министерство за здравство. Република Северна Македонија. <http://zdravstvo.gov.mk/odobreni-dopolnitelnite-merki-od-vladata-za-zashtita-od-kovid-19/?cn-reloaded=1>

²⁰ Нов Закон за заштита на личните податоци. Агенција за заштита на личните податоци. Република Северна Македонија. <https://dzlp.mk/mk/content/%D0%BD%D0%BE%D0%B2-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%B7%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D1%88%D1%82%D0%B8%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%BB%D0%B8%D1%87>

Osooblje privatnog osiguranja u tu svrhu dodatno je poboljšano sa specijaliziranim obukama za provedbu zdravstvenih protokola, kao i obuke za osobnu bavljenje zdravstvenim poslasticama za članove privatnog sigurnosnog sektora.²¹

Prema potrebi da medicinskim ustanovama imaju privatno obezbeđenje, što potiče iz odluke Vlade Republike Makedonije za utvrđivanje pravnih lica koji su dužni imati privatnu sigurnost ("Službeni glasnik RM br. 106/13) usvojen 2013. godine, propisuje da pravna lica registrirana za proizvodnju i veleprodaju lijekova i medicinskih sredstava i zdravstvenih ustanova registriranih za sekundarnu i tercijarnu bolničku njegu su dužni imati privatno obezbeđenje.²²

U uslovima realnog znatno povećanog pritiska na funkcionisanje zdravstvenog sektora, privatna sigurnost je prepoznata kao vitalna u implementaciji ukupnog skupa mjera koje direktno i indirektno proizlaze iz protokola koje je nametnula SZO. Iz situacije na terenu, koja jasno pokazuje da se zbog potrebe da se osigura ogromno područje prostora gdje ljudi djeluju, može izvući induktivni zaključak da je u zajedničkim naporima policije i vojske učešće privatnog osiguranja neophodno za sveukupni odgovor.

Činjenica koju treba naglasiti u ovom kontekstu i u skladu s početnom premisom ovog rada je da je potreban dodatni normativni okvir koji bi precizirao učešće i položaj, kao i nadležnosti i ovlaštenja privatnog sigurnosnog sektora u bavljenju pandemija sa Covidom 19.²³

4. MEĐUZAVISNOST I SARADNJA SEKTORA BEZBEDNOSTI

Međuzavisnost i saradnja sigurnosnog sektora u pandemiji s Covid-19 može se identificirati i teoretski i empirijski, a ona je, u kontekstu objedinjavanja i sinergije angažmana, nesumnjivo vidljiva i neophodna. Ono što je prvenstveno zajedničko i što ujedinjuje napore svih segmenata sektora bezbjednosti je njihov identičan cilj, odnosno spriječiti širenje zaraze, pored standardnih aktivnosti. S tim u vezi, definirana je njihova međuovisnost, koja se ogleda u činjenici da će kolaps bilo kojeg elementa društvenog sistema uzrokovan korona krizom imati dalekosežne posljedice za svaki od segmenata sektora sigurnosti pojedinačno i zajedno.

S tim u vezi, potrebno je definirati i razraditi pravno-normativni i operativni segment međuovisnosti i saradnje sigurnosnog sektora koji se javlja u suočavanju s pandemijom uzrokovanom Covid-19.

Na terenu su aktivnosti policije, vojske, obavještajne zajednice i privatnog obezbjeđenja u skladu sa njihovim ovlaštenjima i zadacima koji su im dodijeljeni u skladu s odlukama Vlade u vanrednom stanju proglašenom zbog proglašenja globalna pandemija, a u skladu s odredbama

%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%86%D0%B8

²¹ Ковид-19: Безбедност и здравје при работа за здравствени работници. Привремено упатство 02 февруари 2021. Светска здравствена организација. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--ed_dialogue/---sector/documents/publication/wcms_780835.pdf

²² Правна рамка за обезбедување на критичната инфраструктура – со осврт на обезбедување на критичната инфраструктура во Република Македонија. Комора на Република Македонија за приватно обезбедување, Скопје, 2016.

²³ Анекси Пандемиска инфлуенца – грип. Министерство за здравство на Република Македонија. <http://iph.mk/wp-content/uploads/2014/09/Aneksi-ZA-PANDEMISKI-GRIP.pdf>

definirane su u nizu zakona koji uređuju njihov rad, uključujući Zakon o policiji, Zakon o odbrani, Zakon o javnom zdravlju, Ustavne odluke o vanrednom stanju itd.²⁴

Proglašenje vanrednog stanja znači obustavljanje određenih rutinskih vladinih funkcija, upozorenje i obavezivanje građana da promijene svoje uobičajeno ponašanje ili ovlaštavanje državnih institucija ili agencija da provode planove pripravnosti za hitne slučajeve, kao i ograničavanje ili ukidanje civilnih sloboda i ljudskih prava.

Kako bi se optimizirali svi napori, naglašava se potreba koordinacije aktivnosti i razmjene informacija, kako bi se postiglo svojevrсно usklađivanje poduzetih mjera i maksimizirali zajednički napori.

Važno je napomenuti da izvanredno stanje kao politička mjera proizašla iz izbijanja i proglašenja pandemije virusa Covid-19 izričito odražava sposobnost i sposobnost države da se sustavno i koordinirano nosi sa hitnim i nepredviđenim situacijama u kojima postoji prijetnja egzistencijalnim potrebama, interesima društva, uz pridržavanje principa i načela vladavine prava.²⁵

Фигура 1: Синергија сектора безбедности. Извор: Бакрески, О. (2005) Координација на безбедносната заедница во Република Македонија, Филозофски факултет, Скопје.

U tu svrhu, u Republici Sjevernoj Makedoniji, u ožujku 2020. godine, Vlada je donijela Odluku o osnivanju Glavnog koordinacijskog kriznog štaba radi koordinacije svih aktivnosti poduzetih na sprječavanju širenja bolesti.²⁶

²⁴ Правни аспекти на вонредната состојба. Македонска академија на науките и уметностите. http://manu.edu.mk/wp-content/uploads/2020/06/Lektor-2-%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D0%B2%D0%BE%D0%BD%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D1%81%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%98%D0%B1%D0%B0_%D0%9C%D0%90%D0%9D%D0%A3_04.05.2020_%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B0-1.pdf

²⁵ Главен координативен кризен штаб – Влада на Република Северна Македонија. <https://koronavirus.gov.mk/glave-koord-shtab>

²⁶ Закон за координација на безбедносно-разузнавачката заедница во Република Северна Македонија. <https://mvr.gov.mk/zakoni>

Funkcije Glavnog koordinacionog kriznog štaba uključuju pripremu preporuka i zaključaka za tijela državne uprave, jedinice lokalne samouprave i pravna lica u zemlji, davanje uputstava i pripremanje preporuka za aktivnosti, kao i druge zadatke koje može dodijeliti Vlada za sprječavanje širenja Covid-19. Ovaj štab osnovan je pored postojećeg Centra za upravljanje krizama, koji u svom djelokrugu rada ima funkciju ujedinjavanja i usklađivanja napora nadležnih institucija u borbi protiv koronavirusa, a njegov direktor je dio Glavne koordinacije Krizni štab.²⁷

ZAKLJUČAK

Uloga sigurnosnog sektora i njegovih sastavnih elemenata u suzbijanju pandemije uzrokovane virusom Covid-19 očito je i nesumnjivo važna i zauzima jedno od vodećih mjesta na frontu u borbi protiv virusa.

Ono što je u ovom radu naglašeno kroz početnu hipotezu i osnovnu premisu je da je uloga sektora sigurnosti daleko efikasnija i djelotvornija ako je pravilno koordinirana i sinhronizirana na nivou odlučivanja i njihove implementacije na terenu od strane relevantnih aktera. Naime, operativni dio u nadležnosti elemenata sigurnosnog sektora i njihovo odgovarajuće mjesto i doprinos u suočavanju s krizom uzrokovanom širenjem korone i njenim djelovanjem izravno je povezan sa zakonskim i normativnim okvirom koji je proveden u razdoblju vanrednog stanja, kao i period u kojem Skupština potvrđuje sve te odluke donesene tokom vanrednog stanja, nakon što je omogućen njen sastanak. S tim u vezi, bitna i primarna uloga sigurnosnog sektora u uvjetima pandemije uzrokovane virusom Covid-19 nedvosmislen je odraz empirijske funkcionalnosti usvojenih normativno-pravnih odredbi, utvrđenih relevantnim zakonodavstvom. Njih treba odlikovati visokim stepenom implementiranih principa u implementaciji, prije svega poštivanjem načela zakonitosti što znači da će sve odluke, odnosno uredbe sa pravnom snagom za vrijeme proglašenog vanrednog stanja, ali i nakon njegovog prestanka biti u skladu sa Ustav i zakoni, načelo proporcionalnosti, koje podrazumijeva usklađenost odluka sa stvarnim i objektivnim potrebama u skladu sa samom situacijom, imajući u vidu da se u hitnim i kriznim situacijama odluke donose u vrlo kratkom roku, pod pritiskom, i sa tog aspekta, sektor bezbjednosti je posebno uslovljen da održava optimalnu ravnotežu između sredstava prevencije i prisile. Također, sve ove odluke o angažmanu sektora bezbjednosti na prvim linijama borbe u borbi protiv širenja pandemije, zajedno sa zdravstvenim radnicima, potrebno je voditi principom neophodnosti njihovog usvajanja i njihove nepristrasne primjene i implementacije i objektivno *in situ*.

²⁷ Ибид.

KORIŠĆENA LITERATURA

- Allen, C. (2021) Communications from 9/11 to Covid-19. Lessons Learned that have Shaped and Modernized Law Enforcement Communications. International Association of Chiefs of Police. Police Chief Magazine. <https://www.policiechiefmagazine.org/communications-from-9-11-to-covid-19/>
- Enemark, C. (2009) Is Pandemic Flu a Security Threat?, *Survival*, 51:1, 191-214, DOI: 10.1080/00396330902749798
- Enemark, C. (2009) Is Pandemic Flu a Security Threat?, *Survival*, 51:1, 191-214, DOI: 10.1080/00396330902749798
- Global Health Security Implications of Covid-19. 02 March 2021. Vienna Center for Disarmament and Non-Proliferation. <https://vcdnp.org/global-health-security-implications-covid-19/>
- Gordon, D. *et al* (2020) The Strategic and Geo-Economic Implications of the Covid-19 Pandemic. IISS Manama Dialogue 2020 Special Publication.
- How the Covid-19 Crises has Affected Security and Defense Related Aspects of the EU. Policy Department for External Relations. European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2021/653623/EXPO_IDA\(2021\)653623_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2021/653623/EXPO_IDA(2021)653623_EN.pdf)
- Kyprianides, A., Bradford, B., Beale, M., Savigar-Shaw, L., Stott, C., Radburn, M. (2021) Policing the COVID-19 pandemic: police officer well-being and commitment to democratic modes of policing. Routledge. doi: 10.1080/10439463.2021.1916492
- Mazzoleni, S., Turchetti, G., & Ambrosino, N. (2020). The COVID-19 outbreak: From “black swan” to global challenges and opportunities. *Pulmonology*, 26(3), 117–118. <https://doi.org/10.1016/j.pulmoe.2020.03.002>
- Pandemic Effects on War and Society. [article] Military History. Norwich University Online. January 27, 2021. <https://online.norwich.edu/academic-programs/resources/pandemics-effect-cause-war>
- Policing in the Pandemic – the Police Response to the Coronavirus Pandemic during 2020. <http://www.justiceinspectors.gov.uk/hmicfrs/publications/the-police-response-to-the-coronavirus-pandemic-during-2020/>
- The Security Implications of the Pandemic: Covid-19 and European Security. The Hague Center for Strategic Studies, 2020 Research. <https://hcss.nl/report/the-security-implications-of-the-pandemic-covid-19-and-european-security/>
- Von Münchow, S. (2020). The Security Impacts of the COVID-19 Pandemic. *Connections*, 19(2), 5-9. Retrieved June 1, 2021, from <https://www.jstor.org/stable/26937605>
- Армијата се вклучи во спроведување на мерките за заштита на населението од ширење на вирусот Ковид-19. Цивилно-воена соработка. Армија на Република Северна Македонија. <http://www.arm.mil.mk/civilno-voena-sorabotka/armijata-se-vkluchi-vo-sproveduvanje-na-merkite-za-zashtita-na-naselenieto-od-shirenje-na-virusot-kovid-19/>
- Бакрески, О. (2005) Координација на безбедносната заедница во Република Македонија. Скопје.

- Бакрески, О. (2020) Корона-вирус: Како дејствуваат полицијата и армијата во вонредна состојба? [article] Факултети, <https://www.fakulteti.mk/news/28032020/koronavirus-kako-dejstvuvaat-policijata-i-armijata-vo-vonredna-sostojba>
- Бакрески, О., Славески, С., Гацовски, Ж. (2018) Безбедноста низ призмата на приватната безбедност. Комора на РМ за приватно обезбедување.
- Ѓуровски, М., Дронзина, Т., Ѓукановиќ, Д. (2021) Безбедноста и Ковид-19. Политичко-безбедносен систем, регионални безбедносни предизвици, нови државни актери пред и за време на пандемијата. УКЛО – Битола, Фондација Конрад Аденауер, С. Македонија. <https://www.kas.de/documents/281657/281706/Belegexemplar+2020+Publ+Security+and+COVID19+MKD.pdf/4ce60c85-8b4c-c611-76ee-b4951e8cc9c2?version=1.0&t=1607077457698>
- Правна рамка за обезбедување на критичната инфраструктура. Комора на РМ за приватно обезбедување, Скопје, 2016.
- Правни аспекти на вонредната состојба. Македонска академија на науките и уметностите. http://manu.edu.mk/wp-content/uploads/2020/06/Lektor-2-%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D0%B2%D0%BE%D0%BD%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D1%81%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%98%D0%B1%D0%B0_%D0%9C%D0%90%D0%9D%D0%A3_04.05.2020_%D1%84%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B0-1.pdf

Oficijalni dokumenti:

- How the Covid-19 Crises has Affected Security and Defense Related Aspects of the EU. Policy Department for External Relations. European Parliament.
- IHR Review Committees. World Health Organization. <https://www.who.int/teams/ihr/ihr-review-committees>
- Анекси Пандемиска инфлуенца – грип. Министерство за здравство на Република Македонија. <http://iph.mk/wp-content/uploads/2014/09/Aneksi-ZA-PANDEMISKI-GRIP.pdf>
- Главен координативен кризен штаб – Влада на Република Северна Македонија. <https://koronavirus.gov.mk/glave-koord-shtab>
- Закон за внатрешни работи. Министерство за внатрешни работи на Република Северна Македонија. <https://mvr.gov.mk/zakon/1>
- Закон за координација на безбедносно-разузнавачката заедница во Република Северна Македонија. <https://mvr.gov.mk/zakoni>
- Закон за одбрана – неофицијален пречистен текст 18.02.2020 Министерство за одбрана. <https://mod.gov.mk/%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%B7%D0%B0-%D0%BE%D0%B4%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B0/>
- Ковид-19: Безбедност и здравје при работа за здравствени работници. Привремено упатство 02 февруари 2021. Светска здравствена организација. <https://www.ilo.org/>

wcmssp5/groups/public/---ed_dialogue/---sector/documents/publication/wcms_780835.pdf

- Нов Закон за заштита на личните податоци. Агенција за заштита на личните податоци. Република Северна Македонија. <https://dzlp.mk/mk/content/%D0%BD%D0%BE%D0%B2-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD-%D0%B7%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D1%88%D1%82%D0%B8%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%86%D0%B8>
- Одобрени дополнителните мерки од Владата за заштита од Ковид-19. Министерство за здравство. Република Северна Македонија. <http://zdravstvo.gov.mk/odobreni-dopolnitelnite-merki-od-vladata-za-zashtita-od-kovid-19/?cn-reloaded=1>
- Основи на превентивно полициско работење. Министерство за внатрешни работи. Скопје, 2013. <http://arhiva.mvr.gov.mk/images/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%BE%20%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%9A%D0%B5.pdf>
- Правна рамка за обезбедување на критичната инфраструктура – со осврт на обезбедување на критичната инфраструктура во Република Македонија. Комора на Република Македонија за приватно обезбедување, Скопје, 2016.
- Препораки од СЗО за превенција од Корона вирусот. Институт за јавно здравје на Република Северна Македонија. <https://www.iph.mk/preporaki-od-szo/>
- Прирачник за спроведување обука за полициски интегритет. ДЦАФ, (Женевскиот центар за демократска контрола на вооружените сили) 2015.

Podaci o autorima

Oliver Bakreski, Filozofski fakultet, Univerzitet „Sv. Kiril i Metodije“, Skoplje.
E-mail: oliver@zfz.ukim.edu.mk.

Leta Bardžieva. E-mail: lbardjieva@gmail.com

Međunarodno krivično procesno pravo: struktura i pravila postupka pred međunarodnim krivičnim sudovima: Prikaz univerzitetskoga udžbenika /Autori: prof. dr. sc. Tadija Bubalo i prof. dr. sc. Nezir Pivić, Izdavač: Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, 1. izdanje, Zenica, 2021., 342 str./

Prikaz knjige
Book Review

Primljeno/Received: 16. 2. 2022.

Prihvaćeno/Accepted: 21. 3. 2022.

Enis OMEROVIĆ

Udžbenik iz područja međunarodnoga krivičnoga procesnoga prava obrađuje jednu od zasigurno novijih materija iz šire oblasti međunarodnopravnih studija. Ovo je jedan od rijetkih udžbenika koji je po svojoj strukturi i sadržini u potpunosti posvećen procesnome aspektu, odnosno procesnim pravilima, njihovom uređenju i obradi, u pogledu osnovnih postulata i načela krivičnih postupaka pred međunarodnim krivičnim sudištima. Jezički stil je pravnički, stoga je rukopis namijenjen poglavito studentima pravnih i srodnih studija, kao i praktičarima iz navedenih oblasti. Međutim, zbog svoje konciznosti, pogodan je i za širu stručnu javnost. Udžbenik dolazi u jako dobro vrijeme, iz razloga što se na našim prostorima materija međunarodnoga krivičnoga (materijalnoga) prava godinama izučavala bez potankosti o krivičnoj proceduri na međunarodnoj razini, ali i u vezi s hibridnim ili mješovitim (poput Posebnoga suda za Sijera Leone i Posebnoga tribunala za Libanon) te skupinom domaćih internacionaliziranih pravosudnih institucija (poput posebnih vijeća u sudovima Kambodže, posebnih afričkih vijeća u Senegalu, kosovskih specijalističkih vijeća i ureda tužitelja, Posebnoga krivičnoga suda u Centralnoafričkoj Republici), koji odista predstavljaju produkt novije generacije.

Ovo naučno djelo doprinosi i pomaže temeljitom shvaćanju svih konstitutivnih elemenata krivičnih postupaka pred međunarodnim krivičnim sudskim tijelima, onim tijelima koji sude za najteže međunarodne zločine, a to su zločini *stricto sensu*, poput genocida, zločina protiv čovječnosti, ratnih zločina (koji su pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju (ICTY) imali svoje određenje u dva odvojena međunarodna zločina: teškim povredama Ženevskih konvencija iz 1949. te kršenjima zakona i običaja ratovanja), zločina agresije. Pored navedenih najtežih međunarodnih krivičnih djela, tu su još, na generalnoj ravni, i zločin piratstva, mučenja, terorizma – sva teška protupravna djela koja jesu predmet bavljenja, odnosno nalaze svoje mjesto izučavanja u međunarodnome krivičnome pravu. No, kako su se, nakon dva

međunarodna vojna tribunalala (IMT) u Nirnbergu i Tokiju, u posljednjem desetljeću XX. stoljeća počele osnivati međunarodne krivične pravosudne institucije, ukazala se i golema potreba za prepoznavanjem i raščlanjivanjem instituta i osnovnih odlika svih faza krivičnih postupaka pred ovim sudskim forumima.

Knjiga svojim stilom, prezentacijom materije, analizom i eksplikacijom pojmova, ulazi duboko u srž svake od svih jedanaest podoblasti, na koliko su koautori razdijelili suvremeno istraživanje i predstavljanje međunarodnoga krivičnoga procesnoga prava. Slaganje gradivne materije je vrlo pregledno, i s informativnim i opisnim podrubnim bilješkama, ali i s vrlo detaljnim popisom literature na početku svakoga poglavlja, na koje profesori upućuju čitatelja za svrhe produbljivanja svojih znanja.

Polazna osnova cijeloga znanstvenoga i stručnoga djela leži u činjenici jedinstva i prirodnog spoja i materijalnoga i procesnoga dijela pod zajedničkim imeniteljem međunarodnoga krivičnoga prava. To i nije tako nov pristup, posebno ne u međunarodnom javnom pravu, budući da potonja grana prava, na sebi svojstven način, sa svim svojim zakonitostima, izučava materijalni i procesni aspekt kao nedjeljivu cjelinu. Tako se pravila međunarodnoga krivičnoga prava dijele u dvije međusobno povezane grupe, te kako i sami autori navode, „prvu čine pravila materijalnog međunarodnog krivičnog prava, a drugu pravila procesnog međunarodnog krivičnog prava. Ta su pravila ne samo međusobno povezana već i jedna od drugih višestruko zavisna jer čine jednu veću cjelinu međunarodnih pravila krivičnog karaktera namijenjenih istome cilju.“ (str. 19-20). Također, svojim objašnjenjem međuovisnosti pravila materijalne i procesne naravi, dodaju: „s jedne strane pravila međunarodnog materijalnog krivičnog prava nužno prethode procesnim pravilima, a s druge strane krivičnom postupku nužno prethodi zakonsko određenje pojedinih krivičnih djela i sankcija.“ (str. 20). Pohvalno je što su se autori kratko osvrnuli i na osnove međunarodnog humanitarnog prava (str. 19), što je još jedna potvrda tezi da se čitava skupina ratnih zločina i njihove opće karakteristike ne mogu izučavati bez prethodna poznavanja prava oružanih sukoba, odnosno naočigled odijeljenih sistema haškoga, ženevskoga i njujorškoga prava, budući da humanitarno pravo uređuje pravo u oružanome sukobu (*jus in bello*) čije teško kršenje nosi kvalifikaciju ratnih zločina. Upravo su to momenti prijelaza iz međunarodnog humanitarnog prava u međunarodno krivično pravo. No, potvrda je ovo i kompleksnosti potonje pravne discipline, s obzirom da su za njezino kvalitetno poznavanje nužna prethodna sistemska znanja ostalih međunarodnopravnih oblasti.

Slijedeći ovo izlaganje, znanje o agresiji, odnosno vođenju agresivnoga rata dobijamo iz učenja o pravu upotrebe sile (*jus ad bellum*), što je visokosofisticirana oblast međunarodnopravne nauke. Prožetost navedenih oblasti još više dolazi do izražaja u znanstvenim raspravama o pravnoj odgovornosti, kada za međunarodne zločine i države i međunarodne organizacije, s jedne, i pojedinci, s druge strane, mogu biti izravni počinitelji identičnih međunarodnih zločina. Međutim, odgovornost je po svojoj sadržini različita. Odgovornost država i međunarodnih organizacija, osnovnih međunarodnopravnih osoba, tražimo na temelju općega međunarodnoga prava koje je utjelovljeno u nacrtima pravila o odgovornosti država i međunarodnih organizacija za međunarodna protupravna djela, a koje je Komisija za međunarodno pravo Ujedinjenih nacija

konačno uobličila 2001., odnosno 2011., dok se odgovornost pojedinca zahtijeva temeljem načela individualne krivične odgovornosti iz rakursa međunarodnoga krivičnoga prava. Zapravo, drukčije postavljeno, udžbenik pred nama bavi se prvenstveno izučavanjem individualne krivične odgovornosti, odnosno pravila krivičnoga postupka u kojem su osumnjičeni odnosno optuženi pojedinci, dok se u ovoj oblasti o odgovornosti država i međunarodnih organizacija ne raspravlja, što i jesu glavni ciljevi navedenoga prava. Iako u svijetu postoje i takve vrste rasprava u kojima se uspoređuje odgovornost različitih subjekata za isto protupravno djelo (npr. Bonafè, 2009), one same po sebi ne predstavljaju obavezni sastavni dio nekog udžbenika međunarodnog krivičnog prava. U konačnici, a s ovim u vezi, zanimljiva dodirna tačka međunarodnoga javnoga i međunarodnoga krivičnoga prava može biti učenje o krivičnoj odgovornosti države. Ovaj je koncept napušten izbacivanjem člana 19. iz konačnoga Nacrta Pravila o odgovornosti država za međunarodne protupravne čine iz 2001., mada se još uvijek u pravnoj doktrini nalaze ili su se nalazila ovakva gledišta (Vučinić, 1999; za šire: Omerović, 2021). Jednako tako, sve su izraženiji zahtjevi i za krivičnom odgovornošću transnacionalnih kompanija za međunarodne zločine (usp. Stoitchkova, 2010; Vyver, 1999; Clapham 2008; a za raspravu o sinergijskom djelovanju države i korporacije glede činjenja krivičnih djela (tzv. *state-corporate crimes*) v. Kramer, Michalowski i Kauzlarich, 2002).

Autori, nakon općega pojma međunarodnoga krivičnoga prava, i nakon kratkoga historijskoga osvrt na njegov nastanak i razvoj, pišu o pojmu, nastanku i ciljevima njegove procesne grane, uz kratku usporedbu odnosa međunarodne i nacionalne krivične procedure. Izučavanje osnova međunarodnoga krivičnoga procesnoga prava danas je i nužnost za studente pravnih studija, budući da međunarodni krivični sudski forumi nisu više privremene kategorije, dok su samo neki od njih postali historijske pravne znamenitosti. Tako bi valjalo primijetiti da su od 1998. nastupile goleme promjene i novele na svjetskoj krivičnopravnoj „sceni“. Te je godine u Rimu, na velikoj međunarodnoj diplomatskoj konferenciji, usvojen međunarodni ugovor, koji je označio početak jednoga novoga razdoblja u daljnjem razvoju međunarodnoga krivičnoga pravosuđa. Tada je utemeljen stalni Međunarodni krivični sud (ICC), sa sjedištem u Den Haagu, koji je počeo s radom 1. jula 2002. Sud danas radi u svome punome kapacitetu, ali se, istina, suočava i s brojnim izazovima (više: Omerović, Grande, 2022). Godine 2010. održana je prva revizijska konferencija država stranaka Rimskoga statuta, na kojoj je dopunjen ovaj ugovor i kada je prihvaćena definicija agresije za potrebe odgovornosti pojedinaca. Tako je ICC od 17. jula 2018. ovlašten procesuirati zločin agresije, shodno tački 1. ICC Rezolucije od 14. decembra 2017. (usp. Bock, Conze (eds) 2022).

Poglavlje o izvorima međunarodnoga krivičnoga procesnoga prava donosi nam ponajprije pregled međunarodnih formalnih izvora, koji su otuda i najvažniji u ovoj grani prava, a to su mnogostrani međunarodni ugovori, zatim međunarodno običajno pravo te opća načela prava, za kojima će međunarodni krivični sudovi i tribunalni posegnuti kada ne mogu riješiti dilemu, i to ni temeljem ugovora ni temeljem običajne pravne norme. U knjizi se naglašava i važnost opisa Bosne i Hercegovine i usaglašavanje krivičnoga procesnoga zakonodavstva ove države s njezinim međunarodnim obavezama. Obaveza suradnje te države nije promatrana isključivo kroz prizmu

suradnje s ICTY i izvršavanja njegovih naloga, nego i kroz suradnju s ICC, budući da je Bosna i Hercegovina strana ugovornica Rimskog statuta od 11. aprila 2002.

U trećem poglavlju autori predočavaju čitatelju načela krivičnoga postupka, i to od načela zakonitosti pa do načela *aut dedere aut judicare*, koje je posebno naglašeno u novijim međunarodnim ugovorima, poglavito u onima u kojima su opisana međunarodna krivična, ali i transnacionalna krivična djela. Sva ta djela možemo jednim skupnim imeniteljem nazvati djelima protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom. Nadalje, autori načelo *aut dedere aut judicare* dovode u tijesnu povezanost s načelom univerzalne jurisdikcije, koja se u međunarodnom krivičnom pravu ograničava samo za najteža djela, ali i raspravljaju o pravu suđenja *in absentia* pred međunarodnim sudskim tijelima, uz navođenje međunarodnih ugovora iz oblasti zaštite ljudskih prava i sloboda u ovome kontekstu (str. 66-68). Među ovim načelima ističemo i načelo nezastarijevanja najtežih međunarodnih zločina (str. 65), slijedeći Konvenciju o nezastarijevanju ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti iz 1968. i Europsku konvenciju o nezastarijevanju zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina iz 1974. Kako vidimo, ovo je načelo svojstveno malom broju međunarodnih krivičnih djela.

Četvrto poglavlje sadrži obilje materijalnopравnih normi, budući da nam njime, u prvom njegovom dijelu, autori prikazuju osnovne postavke o zločinima po međunarodnome pravu, čije činjenje za svoju posljedicu predstavlja uvod u naredno, peto poglavlje, u kojem se raspravlja o osnivanju krivičnih sudišta na međunarodnoj razini. Zapravo, polazna tačka svake pravnofilozofske rasprave u ovome dijelu obuhvata i odgovor na pitanje potrebe i smisla međunarodnih suđenja za najužasnjia zvjerstva koja, kako stoji, *inter alia*, u preambuli Konvencije o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948., šokiraju savjest cijeloga čovječanstva.

Vrlo je zanimljivo pratiti raspravu o sukobu imuniteta s međunarodnim krivičnim pravom, tema koja je u posljednje tri decenije privlačila veliku pažnju svjetske pravne javnosti. Naime, može se ustvrditi „da imuniteti prema međunarodnome pravu ne sprječavaju krivično gonjenje za najteže (*core crimes*) međunarodne zločine.“ (str. 88). To je potvrđeno čl. 27(1) Rimskog statuta ICC u kojem se navodi da se ovaj „Statut primjenjuje jednako na sve osobe bez razlike u njihovom službenom svojstvu. Posebno, svojstvo službene osobe šefa države ili vlade, člana vlade ili parlamenta, izabranog zastupnika ili vladinog dužnosnika niti u kojem slučaju ne izuzima neku osobu od krivične odgovornosti prema ovom Statutu niti će samo po sebi predstavljati osnovu za ublažavanje kazne.“ Ova je odredba samo ponovila III. nirnberško načelo koje je formulirala Komisija za međunarodno pravo Ujedinjenih nacija (v. *Yearbook of the International Law Commission*, 1950), čl. IV. Konvencije o genocidu, kao i statutarne odredbe dva *ad hoc* međunarodna krivična tribunala. (U tome duhu, v. primjere S. Miloševića, C. Taylora, O. Al Bashira, ali i usp. *Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium), Judgment, I.C.J. Reports 2002*, p. 3).

U petome poglavlju dobijamo osnovna saznanja o pojmu međunarodnoga krivičnoga suda i njegovim vrstama, odnosno o njihovome razvoju kroz nekoliko generacija, pa time i o njihovu velikome utjecaju koji su ostavljali na daljnji razvoj nauke i prakse iz korpusa međunarodnoga krivičnoga prava. Autori u svojoj analizi polaze od nirnberškoga, preko ICTY, sve do posebne

obrade ICC. Znakovito je da je postojanje većega broja međunarodnih krivičnih sudova, posebno u isto vrijeme, otvorilo pitanja tumačenja i primjene međunarodnoga krivičnoga prava, njegovih načela, standarda, normi i zakonitosti, koja nisu uvijek slijedila niti su bila usklađena s doktrinalnim stajalištima. Činjenica postojanja više krivičnih sudova na međunarodnoj razini u tako samodostatnim okvirima vjerovatno dovodi do fragmentacije međunarodnoga krivičnoga prava sa svim negativnim posljedicama ovakvoga procesa. Zbog toga se ponekada otvaraju pitanja funkcionalnosti rada sudišta te efikasnosti njihovih odluka. Da li su ti sudovi sami sebi dovoljni, budući da u smislu nadležnosti nemaju nikakvu interakciju s drugim međunarodnim sudovima i tribunalima –osim na relaciji domaći-međunarodni sud – niti među njima postoji vertikalna organizacija, izuzev unutar pravosudne institucije i specifične organizacije pretresnih i žalbenih vijeća? Zapravo, kod izučavanja međunarodnih pravosudnih institucija, i onih opće, i onih specijalizirane nadležnosti, vrlo je poznata činjenica nepostojanja hijerarhije sudišta. No, pitanje učinkovitosti njihova rada je opet zavisilo od „propisanih procedura te od obima njihove jurisdikcije i njihove nadležnosti.“ (str. 120). Kada je riječ o proceduri, načelno se može ustvrditi da ona slijedi odredbe suvremenoga međunarodnoga prava o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, uz određene primjedbe, koje se ponajviše ogledaju u ponekada jakom utjecaju anglo-američkoga prava u rješavanju nekih važnih proceduralnih pitanja (str. 120). Međutim, tačan je zaključak da je sadašnje međunarodno krivično procesno pravo vrlo specifična mješavina angloameričke i kontinentalne pravne tradicije. (*Ibid*).

Šesto je poglavlje posvećeno izlaganju o svim oblicima međunarodne krivičnopravne suradnje, uz posebno predstavljanje izručenja (ekstradicije), toga najsloženijega vida međunarodne krivičnopravne pomoći. Osim toga, „izručenje učinilaca krivičnih djela je najznačajniji i najstariji oblik međunarodne krivičnopravne pomoći.“ (str. 134). Upravo je to jedan od razloga što je ovaj institut opisan i uređen kako u domaćim pravima, tako i u međunarodnom pravu kroz mnogostrane i dvostrane ugovore između država. Autori nadalje izlažu o ustupanju i preuzimanju krivičnoga gonjenja, priznanju i izvršenju strane krivične presude, te oblicima međunarodne policijske suradnje. Uz sve to, uvijek se nude i zakonska rješenja u pogledu Bosne i Hercegovine, tako da čitatelj u ovoj knjizi ne nalazi samo čisto međunarodno krivično pravo, već se obrađuje i bosanskohercegovačko normativno uređenje odnosne oblasti.

U narednim poglavljima autori pišu o strankama pred međunarodnim krivičnim sudovima. Ističemo obradu statusa žrtve kao subjekta pred međunarodnim krivičnim sudom, a posebno pred stalnim ICC, koji predstavlja bitan odmak nabolje u odnosu na dva privremena međunarodna krivična tribunala, ICTY i ICTR. Zapravo, „tek u Rimskom statutu ICC razrađen je mehanizam procesnih prava i prava na obeštećenje žrtvama međunarodnih krivičnih djela iz nadležnosti ICC.“ (str. 180). Postupak pred međunarodnim krivičnim sudovima opisuje se temeljito, s naglaskom na dva sudišta, jedan, „tribunal“ po svome uređenju, a drugi, „krivični sud“ (ICTY – ICC). Dokazivanje u postupku pred međunarodnim krivičnim sudovima dobilo je status posebnoga, devetoga poglavlja, u kojem se prolazi kroz osnove, ali i pojedinosti dokaznoga prava, te navedeno poglavlje autori zaključuju raspravom o suradnji Bosne i Hercegovine s ICC. Deseto je poglavlje jedno od kraćih zasebnih dijelova knjige, u kojoj se obrađuje specifikum

pravnih lijekova u postupku pred međunarodnim krivičnim sudskim forumima, s naglaskom na međunarodne vojne tribunale u Nirnbergu i Tokiju (pred kojim nije ni bilo pravnoga lijeka protiv presude), ICTY i ICC. Među njima su autori posebno mjesto s pravom dali prezentaciji naknade nezakonito lišenoj slobode i nepravedno osuđenoj osobi, što predstavlja jedno od osnovnih načela međunarodnog krivičnog i krivičnog procesnog prava.

Krivično i krivično procesno pravo Europske unije svakom danom sve više dobija na značaju. Primjetan je konstantan razvoj posebnih instituta procedure koji su karakteristični za države članice ove regionalne međunarodne organizacije *sui generis*. U njemu se posebno piše o Lisabonskome ugovoru, prekretnici u daljnjem razvoju krivičnoga prava Europske unije, te o njegovim ustanovama, ali uz obradu procesnopravnoga aspekta, poput europskoga naloga za hapšenje, europskoga naloga za pribavljanje dokaza, europskoga krivičnoga ispisa, te različitih naloga i priznanja odluka unutar prostora ove međunarodne organizacije. Slično obradi tijela krivičnopravne i policijske suradnje između država uopće, tako su, u manjem obimu, autori naveli i tijela takvih funkcija i svrhe u Europskoj uniji.

Nakon popisa vrlo iscrpne literature iz ove oblasti, koja obiluje stranim autorima i naslovima, dat je prikaz osnovnih podataka o ICC te privremenim i internacionaliziranim krivičnim tribunalima i sudovima u međunarodnoj zajednici. Jednako tako, knjiga na svome kraju sadrži objedinjene međunarodne konvencije iz krivičnopravne oblasti, konvencije Vijeća Europe, te akte Europske unije.

U konačnici, završavajući čitanje i pregled knjige, toga upečatljivoga djela pravne nauke, opća je misao da bi u narednome razdoblju autori mogli načiniti i kvalitetan sveobuhvatan pregled međunarodnoga krivičnoga prava, proširujući njegovu sadržinu u pogledu međunarodnoga materijalnoga krivičnoga prava. Daljnji teoretski i praktični značaj imaće i praćenje rada i izučavanje sudske prakse ICC, ali i domaćih internacionaliziranih krivičnih tribunala, u kojima, slijedom njihovih koncepata organizacije, strukture, funkcija i djelovanja, vjerovatno leži budućnost međunarodnog krivičnog pravosuđa. Upravo se u međunarodnopravnoj doktrini sve više piše o tzv. hibridizaciji međunarodne krivične procedure (usp. Stahn, 2019). Pored navedenih, uvijek je važno podcrtati i koncept Međunarodnoga rezidualnoga mehanizma za međunarodne krivične tribunale, nasljednika ICTY i ICTR, privremene pravosudne institucije koja je osnovana na identičan način poput prethodna dva sudišta, odlukom Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija, i to 2010. Uz činjenicu da sva ta tijela imaju svoje i prednosti i nedostatke, važno ih je percipirati kao borbu međunarodne zajednice protiv činjenja teških međunarodnih zločina i traženje krivične odgovornosti pojedinaca.

Posebno je značajno istaknuti i osjećanje koje čitatelj posjeduje tokom svoga pozornoga čitanja i studiranja odnosne materije, a to su, prije svega, temeljitost, iscrpnost i stručnost na kojima je izgrađena ova knjiga i što se vrlo lako da osjetiti u svojoj znanstvenoj, stručnoj i edukativnoj misiji prenošenja specifičnoga, ovoga vrlo kompleksnoga i zahtjevnoga znanja na krajnjega čitatelja. Uvijek je veliki uspjeh kompleksno gradivo učiniti razumljivim, preglednim i jezgrovitim, a to je upravo ono što je vrijedni znanstveni dvojac ovdje i napravio.

Podaci o autoru

Amjad Javdan, doktorski kandidat, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu. E-mail: fknamjad@yahoo.com.

FAKULTET ZA KRIMINALISTIKU,
KRIMINOLOGIJU I SIGURNOSNE STUDIJE
UNIVERZITETA U SARAJEVU

KRIMINALISTIČKE TEME

Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

SMJERNICE ZA AUTORE

O ČASOPISU

Kriminalističke teme – časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije (u daljnjem tekstu: Časopis) svojim sadržajem smjera općem promoviranju kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija i predstavlja specifičan oblik doprinosa naučnim spoznajama i kvaliteti društvenog života uopće. Radi se o naučnom i stručnom časopisu koji objavljuje do sada neobjavljene naučne i stručne radove (u daljnjem tekstu: radovi), prikaze i prijevode iz područja kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija i time doprinosi promociji i razvoju nauke, struke, naučnoistraživačkog rada i visokoškolskog obrazovanja. Prilozi objavljeni u časopisu referiraju se u: EBSCO SocINDEX, EBSCO SocINDEX Full Text, EBSCO Criminal Justice Abstracts, EBSCO Criminal Justice Abstracts with Full Text i HeinOnline.

PRIPREMANJE RUKOPISA

Prilikom pripremanja rukopisa za dostavljanje na recenziju, isti je potrebno uskladiti sa ovim smjernicama. Radovi podliježu dvostrukoj anonimnoj recenziji, dok prikazi i prijevodi podliježu jednoj anonimnoj recenziji. Rukopisi se dostavljaju elektronskom poštom na adresu redakcije: krimteme@fkn.unsa.ba. Recenzirani radovi se kategoriziraju na sljedeći način:

a) izvorni naučni rad (*original scientific paper*)

izvorni (originalni) rad je originalno naučno djelo u kojem su izneseni novi rezultati fundamentalnih ili primijenjenih istraživanja. Da bi se neko istraživanje smatralo naučnim, mora udovoljiti nekoliko kriterija, među kojima su najvažniji objektivnost, (intersubjektivna) provjerljivost, sistematičnost i preciznost. Da bi se napisao izvorni naučni rad, treba slijediti sljedeću strukturu: Uvod, Metode, Rezultati, Diskusija i Zaključak.

b) prethodno saopćenje (*research note*)

Prethodno saopćenje je također naučno djelo koje sadrži naučne spoznaje ili rezultate naučnih istraživanja čiji karakter zahtijeva objavljivanje. Ova kategorija naučnih članaka obavezno sadrži nove činjenice dobivene naučnim istraživanjem, ali bez dovoljno pojedinosti koje bi omogućile čitatelju provjeru iznesenih naučnih spoznaja, rezultata istraživanja i naučnih informacija na način kako je to opisano za „izvorni naučni rad“. To je ujedno obavijest drugim naučnicima da je započeto istraživanje određene teme ili problema.

c) pregledni naučni rad (*review paper*)

Pregledni naučni rad se od izvornog naučnoga rada razlikuje po tome što ne mora sadržavati originalne (nove) rezultate, nego se može temeljiti na već objavljenim rezultatima (najčešće iz istraživanja drugih autora), ali je tada u njemu izvršen cjelovit pregled literature iz određene oblasti i originalne su analize ili sinteze, novi odnosi, ili nove hipoteze s prijedlozima za daljnja istraživanja. U njemu zna biti i novih, neobjavljenih autorovih rezultata, no ti rezultati obično ne čine bitan dio članka. U njemu se može uputiti na razvoj nekog istraživanja, ali i upozoriti na odnose, nedosljednosti i nedorečenosti u literaturi i predložiti daljnje postupke u rješavanju problema. Pri pisanju preglednoga članka istraživač nastoji pregledno i kritički dati ocjenu podataka, informacija i rezultata istraživanja koje opisuje, uz istodobno navođenje cjelovitog pregleda literature o tretiranoj materiji radi novih zaključaka, spoznaja ili hipoteza.

d) **stručni članak (professional paper)**

Stručni članak ne sadrži originalne preglede i rezultate; u njemu se obrađuje poznato, već opisano. Težište je na primjeni poznatoga, na širenju znanja, a ne na otkrivanju novih spoznaja. Ako se samo opisuju tuđi rezultati radi prenošenja informacija, ili se opisuje primjena onoga što je već drugdje primijenjeno, ne može se to smatrati naučnim člankom, nego, dakle, stručnim. U njima se zapravo ponavljaju poznati rezultati istraživanja koji su korisni u širenju naučnih spoznaja i prilagođavanju rezultata naučnih istraživanja potrebama naučnoj teoriji i praksi.

Osim navedenog, u časopisu *Kriminalističke teme* moguće je objaviti i druge rukopise koji obuhvataju:

- prikaze
- prijevode

Da bi rukopis bio prihvaćen potrebno je da bude usklađen sa sljedećim uputama:

Dužina rada

U Časopisu se objavljuju radovi koji ne prelaze ukupno 10.000 riječi, uključujući izvore i bilješke (fusnote). Svaki rad treba imati sažetak u obimu od 150-200 riječi, te ključne riječi, kao i sažetak (abstract) i ključne riječi (key words) na engleskom jeziku u istom obimu. Rad treba ispunjavati sljedeće kriterije:

- a) dokument pohranjen u programu MS Word (*.doc ili .docx format);
- b) stranica standardne veličine (A4);
- c) prored 1,5;
- d) font Times New Roman (12pt);
- e) margine 2,5 cm;
- f) ne uređivati zaglavlje (Header) niti podnožje (Footer) dokumenta;
- g) obavezno brojčano označiti stranice.

Redakcija zadržava pravo da objavi radove koji premašuju navedenu dužinu ako izlaganje naučnog sadržaja zahtijeva više prostora, odnosno pravo interveniranja u stil pisanja i skraćivanja rada kada procijeni da je to neophodno.

Prikazi i prijevodi koji se objavljuju u časopisu, moraju biti usklađeni sa prethodno navedenim pravilima i ne smiju prelaziti 3000 riječi.

Jezik i pismo

Dostavljeni radovi trebaju biti napisani na BHS jezicima (bosanski, hrvatski, srpski), na ijekavskom narječju, latiničnim pismom ili na engleskom jeziku, u skladu sa pravilima britanske ili američke varijante pravopisa i stila engleskog jezika.

Početna stranica rada

Na početnoj stranici rada je potrebno navesti:

- a) ime i prezime autora/ice, naziv institucije u kojoj radi (ako radi) i e-mail adresa autora/ice;
- b) naslov rada na bosanskom/hrvatskom/srpskom i engleskom jeziku;
- c) sažetak rada (150-200 riječi) i ključne riječi na bosanskom/hrvatskom/srpskom i engleskom jeziku;
- d) datum dostavljanja rada;
- e) ukupan broj riječi;
- f) predloženu kategorizaciju rada.

Naslovi teksta

Kada autori elaboriraju pojedine segmente nekog problema, tekstovi trebaju sadržavati koncizne podnaslove i to u skladu sa sljedećim primjerom:

1. PRVA PODCJELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. Druga podcjelina potamnjenim slovima (bold)

1.1.1. *Treća podcjelina kosim slovima (italic)*

1.1.1.1. Ostale podcjeline malim slovima

- U slučajevima kada se koriste kratice i simboli, u tekstu ili u fusnoti obavezno moraju biti priložena objašnjenja.
- Poželjno je da radovi budu lektorirani.

Sažetak

- Sažetak ne sadrži reference i treba da se reflektira samo na opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i zaključak (ako je riječ o naučnom radu); odnosno na sadržaj rada (ako je riječ o stručnom članku);
- Ključne riječi sadrže bitne pojmove koji se tretiraju u radu, ali ne opće i preširoke pojmove (kao npr., društvo) niti preuske pojmove opisane sa više riječi;
- Na kraju sažetka treba navesti četiri do šest ključnih riječi (odnosi se na obje jezičke varijante);
- Uz prikaze i prijevode nije potrebno navoditi sažetak i ključne riječi.

Uvod i pregled literature

Uvodni dio trebao bi sadržavati opće i specifične informacije o temi rada, pregled recentne literature vezane uz glavni cilj rada, jasno definiran cilj i svrhu rada. Prilikom pisanja izvornog naučnog rada, ne preporučuje se upotreba prevelikog broja literaturnih navoda, dok bi se takvi navodi trebali koristiti prilikom pisanja preglednog naučnog rada.

Metode

Dio o metodama trebao bi sadržavati:

- cilj i dizajn istraživanja;
- populaciju i uzorak korišten u istraživanju;
- opis korištenog protokola;
- opis metoda korištenih za analizu podataka.

Rezultati

Ovaj dio treba sadržavati nalaze provedenih istraživanja, odnosno opis dobivenih rezultata.

Diskusija

Ovaj dio rada treba da sadrži raspravu o implikacijama dobivenih rezultata u kontekstu postojećih istraživanja. Dobivene rezultate treba interpretirati i komentirati, bez

ponavljanja prikaza rezultata. Potrebno je navesti na koji se način dobiveni rezultati i njihova interpretacija slažu s već objavljenim podacima. Potrebno je jasno predstaviti teorijske i praktične posljedice dobivenih rezultata, te navesti u kojoj su mjeri korištene metode utjecale na dobivene rezultate, i da li bi neke druge metode producirale drugačije rezultate. U diskusiji također treba naglasiti ograničenja provedenog istraživanja.

Zaključak

Ovaj dio trebao bi ukratko i jasno pružiti glavne zaključke, kao i objašnjenje važnosti i relevantnosti istraživanja ako je predstavljeno u radu.

Tabele, grafikoni i ilustracije

Tabele i grafikoni treba da budu sačinjeni u MS Word dokumentu ili nekom drugom formatu koji je kompatibilan sa MS Word. Nije poželjno da se isti podaci prezentiraju i tabelarno i grafički. Svaka tabela, grafikon ili slika treba da budu označeni brojem, s naslovom koji ih jasno određuje. Naslovi tabela, grafikona i ilustracija se trebaju nalaziti iznad. Sve tabele i grafikoni se štampaju isključivo u crno-bijeloj boji.

Primjeri:

Tabela 1. *Struktura uzorka prema uzrastu.*

Grafikon 1. *Dobna struktura prijavljenih osoba tokom 2005. godine*

Ilustracija 1. *Pregled tužilačkih odluka u Posebnom odjelu za ratne zločine u 2011. godini*

Navedeni primjeri ukazuju da je naslove tabela, grafikona i slika potrebno pisati kosim (*italic*) slovima, odnosno različito od dijela koji se odnosi na numeraciju tabele/grafikona/ilustracije. Tabele, grafikoni i ilustracije se navode samo onda kada je neophodno prezentirati podatke od značaja za rad ili kada su potrebni u smislu produbljenih pojašnjenja onoga što se navodi u tekstu.

Navođenje bibliografskih izvora u tekstu

Obavezno je navođenje svih bibliografskih izvora koji su korišteni za pripremu i pisanje rada, pri čemu je potrebno je koristiti APA stil referenciranja (*American Psychological Association [APA] Publication Manual, 7th edition*).

U skladu sa *Publication Manual of the American Psychological Association [APA] (7th edition, 2019)* navođenje izvora u tekstu je potrebno izvršiti na sljedeći način:

Primjeri:

Jedan autor

Parentetički citat - (Alexander, 2018) ili

Narativni citat - Alexander (2018)

Dva autora

Parentetički citat - (Salas i D'Agostino, 2020) ili

Narativni citat – Salas i D'Agostino (2020)

Tri i više autora

Parentetički citat – (Martin et al., 2020)

Narativni citat – Martin et al. (2020)

Institucije, organizacije ili udruženja kao autori (sa skraćenicom)

Prvo navođenje u tekstu: (National Institute of Mental Health [NIMH], 2020) ili Nacionalni institut za mentalno zdravlje (NIMH, 2020)

Sljedeća navođenja u tekstu: (NIMH, 2020) ili NIMH (2020)

Institucije, organizacije ili udruženja kao autori (bez skraćénice)

Parentetički citat - (Stanford University, 2020) ili

Narativni citat - Univerzitet Stanford (2020)..."

Zakoni i podzakonski akti

Parentetički citat - (Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, 2014)

Narativni citat – Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine (2014)

Nepoznat ili anoniman autor

Knjige: navodi se samo naslov knjige i godina, npr. (Interpersonal Skills, 2019)

Časopisi/portali: navodi se samo naslov članka i godina („Understanding Sensory Memory“, 2018).

Radovi istih autora sa istom godinom

(Judge i Kammeyer-Mueller, 2012a)

(Judge i Kammeyer-Mueller, 2012b)

Napomena: Prilikom citiranja (doslovnog preuzimanja definicija, podjela i sl.), potrebno je navesti i broj/eve stranice/a. Navedeno je potrebno učiniti na sljedeći način: (Newman, 1972, s. 55) ukoliko se radi o jednoj stranici, odnosno (Newman, 1972, str. 45-58) ukoliko se radi o rasponu stranica.

Navođenje bibliografskih izvora u popisu literature

Na kraju rada se navodi numeriran popis korištene literature. U popisu literature obavezno je navesti sve bibliografske izvore koji su navedeni u tekstu, pri čemu isto treba biti usklađeno sa APA stilom referenciranja. Bibliografski izvori u popisu literature moraju biti navedeni prema abecednom redoslijedu (po prezimenu autora, odnosno naslovu anonimne publikacije). Ako se navodi više radova jednog autora, radovi se navode hronološkim redom.

U skladu sa *Publication Manual of the American Psychological Association [APA] (7th edition, 2019)* navođenje izvora u popisu literature je potrebno izvršiti na sljedeći način:

Primjeri:

a) Knjige

Knjiga sa DOI brojem - Brown, L. S. (2018). *Feminist therapy* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000092-000>

Knjiga bez DOI broja - Burgess, R. (2019). *Rethinking global health: Frameworks of power*. Routledge.

Knjiga (npr. knjiga za Kindle) ili audio-knjiga sa URL - Christian, B., i Griffiths, T. (2016). *Algorithms to live by: The computer science of human decisions*. Henry Holt and Co. <http://a.co/7qGBZAK>

Cain, S. (2012). *Quiet: The power of introverts in a world that can't stop talking* (K. Mazur, Narr.) [Audiobook]. Random House Audio. <http://bit.ly/2G0Bpbl>

b) Članci

Članak sa DOI brojem - McCauley, S. M., i Christiansen, M. H. (2019). Language learning as language use: A cross-linguistic model of child language development. *Psychological Review*, 126(1), 1–51. <https://doi.org/10.1037/rev0000126>

Članak bez DOI broja, sa URL - Ahmann, E., Tuttle, L. J., Saviet, M., i Wright, S. D. (2018). A descriptive review of ADHD coaching research: Implications for college students. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, 31(1), 17–39. <https://www.ahead.org/professionalresources/publications/jped/archived-jped/jped-volume-31>

Članak bez DOI broja i bez URL - Anderson, M. (2018). Getting consistent with consequences. *Educational Leadership*, 76(1), 26–33.

Goldman, C. (2018, 28. novembar). The complicated calibration of love, especially in adoption. Chicago Tribune.

Članak sa brojem članka ili eLokatorom - Burin, D., Kilteni, K., Rabuffetti, M., Slater, M., & Pia, L. (2019). Body ownership increases the interference between observed and executed movements. *PLOS ONE*, 14(1), Article e0209899. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0209899>

c) Poglavlja u knjizi

Sa DOI brojem - Balsam, K. F., Martell, C. R., Jones, K. P., i Safren, S. A. (2019). Affirmative cognitive behavior therapy with sexual and gender minority people. U G. Y. Iwamasa i P. A. Hays (Ur.), *Culturally responsive cognitive behavior therapy: Practice and supervision* (2nd ed., str. 287–314). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000119-012>

Bez DOI broja - Weinstock, R., Leong, G. B., i Silva, J. A. (2003). Defining forensic psychiatry: Roles and responsibilities. In R. Rosner (Ur.), *Principles and practice of forensic psychiatry* (2nd ed., str. 7–13). CRC Press.

d) Dokumenti i izvještaji

- World Health Organization. (2019). *International statistical classification of diseases and related health problems* (11th ed.). <https://icd.who.int/>
- Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine (2013). *Strategija suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini 2013-2015*. Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>

e) Zakoni i podzakonski akti

Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10, 08/13, 59/14 (2014).

f) Online izvori bez autora

„All 33 Chile miners freed in flawless rescue“. (13. oktobar 2010.). http://www.msnbc.msn.com/id/39625809/ns/world_news-americas/

Napomena: Više informacija o APA stilu referenciranja moguće je dobiti na web stranici: www.apastyle.org.

Podaci o autorima

Autori uz rad dostavljaju i sljedeće podatke: ime/imena autora, zvanje/a, naziv ustanove/a u kojoj je/su zaposlen/i, i e-mail adresu.

OBAVEZE AUTORA

Svaki autor treba dostaviti izjavu da rukopis predstavlja njegovo/njezino vlastito djelo, da nije prethodno objavljen, da se ne razmatra za objavljivanje nigdje drugdje i da su ga odobrili svi koautori; uz saglasnost da rukopis može biti slobodno dostupan u otvorenom pristupu Časopisa i u međunarodnim bazama podataka u kojima je Časopis indeksiran.

Također, u izjavi, svi autori treba da se izjasne da nemaju sukob interesa. U suprotnom, autori su dužni da u izjavi ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utječu na iznesene rezultate i interpretacije.

Bez navedene izjave nijedan rukopis neće biti razmatran za objavu. Predavanjem rukopisa redakciji časopisa „Kriminalističke teme“ autori se obavezuju na poštivanje navedenih obaveza.

Redakcija časopisa

Kriminalističke teme